N.° 4428.

Petri Montÿ exercitioruz: atqz artis militaris collectanea In tris libros distincta.

Mediolani. 1509.

Subsequentis Operis Index.

¶ Collectaneorum Libri Primi.

¶ Prologus.

¶ Vocabulorum expositio. Cap.i.
¶ Quãobrẽ aduertẽdũ sit qõ ñ possum⁹ p sola vba artes mechãicas seu mãuales prius adiscer⁹. Cap.ij.
¶ De palestra versutijs ac temperantia quibus in ea vti debemus. Cap.iij.
¶ De palestra singulis manibus apprehendendo quod est per dexteram aut sinistram Cap.iiij.
¶ De lucratione a collari siue agagathe capiendo. Cap.v.
¶ De modo luctandi singulis brachijs. Cap.vi.
¶ De modo luctandi brachijs equaliter impartitis. Cap.vij.
¶ De apprehensione per latus. Cap.viij.
¶ De apprehẽsione per tergum. Cap.viiij.
¶ Regula versutiarum electionum:ꝛ de apprehensionum mutatione. Cap.x.
¶ De modo vniuersali atqꝫ particulari quo in armis vti debemus. Cap.xi.
¶ De ludo aze ac de quibusdam ictibus in eo principalibus. Cap.xij.
¶ Qualiter damnosum sit nos firmos manere dum armis decertamus. Cap.xiij.
¶ De ludo ensis duarum manuum. Cap.xiiij.
¶ Quonam modo arma pro defensione esse debeat. Cap.xv.
¶ Quales arme eligende sint ad conflictum fortium virorum:ꝛ quales ad debilium. Cap.xvi.
¶ Qualiter reparare debemus cũ lõgã armã cõtra breuẽ:aut si breuẽ tenemus ꝓtra lõgã. Cap.xvij.
¶ De ludo pugionis. Cap.xviij.
¶ De modo iaculandi:siue proijciendi. Cap.xviiij.
¶ De modo proijciendi vectem. Cap.xx.
¶ Qualiter lapidem paruulum porrecturi simus. Cap.xxi.
¶ Modus proijciendi lapidem siue saxum grossum qui hyspano idiomate schina appellatur. Cap.xxij.
¶ Quo pacto equestres lanceam iaculari debeamus. Cap.xxiij.
¶ De exercitijs currendi. Cap.xxiiij.
¶ Quo pacto vnus pedester cum alio equestri currere queat. Cap.xxv.
¶ De modo saltandi ꝛ tripudiandi. Cap.xxvi.
¶ De quibusdam voltis seu giris qui in sella fiunt. Cap.xxvij.
¶ Quantum in quolibet exercitio bonus animus prealeat. Cap.xxviij.
¶ Regula satis vtilis in modo girandi. Cap.xxix.
¶ Quanta vtilitas emanet dum scimus reducere secretum vnius scientie ad aliam. Cap.xxx.
¶ De quibusdam industrijs:quibus vti debemus:vt possimus ab aduersarijs cauere. Cap.xxxi.
¶ Quanta vtilitas sit complexiones cognoscere:ꝛ detrimentũ ipsas ignorare. Cap.xxxij.
¶ Particula quorundam prouerbiorum. Cap.xxxiij.

¶ Prologus de complexionibus.

¶ De aptitudinibus:ꝛ factionibus membrorum sanguineorum Cap.xxxiiij.
¶ In quo officio sanguinei valeant ad proprietatem sue nature. Cap.xxxv.
¶ De colericis:ꝛ aptitudine suorum membrorum. Cap.xxxvi.
¶ Quomodo colerici cognoscantur. Cap.xxxvij.
¶ De complexione melancolica:ac de formatione:quam membris impendit. Cap.xxxviij.
¶ De operibus melancolicorum. Cap.xxxix.
¶ De phlegmaticis:ꝛ suorum membrorum proportione. Cap.xl.
¶ De operatione phlegmaticorum. Cap.xli.
¶ Quo pacto quisqꝫ conformetur elemento:de quo maiorem partem assumit. Cap.xlii.
¶ De colericis. Cap.xliij.

¶ De melancolicis. Cap.xliiij.
¶ Dispositio phlegmaticorum aqueo elemento appropriata. Cap.xlv.
¶ Qualiter cum quolibet nos habituri simus penes complexionum varietatem. Cap.xlvi.
¶ Quo pacto cum sanguineo decet in quocunq; exercitio operari. Cap.xlvij.
¶ Quonam modo cum colericis sit operandum. Cap.xlviij.
¶ Quo pacto cum melancolicis sit operandum. Cap.xlix.
¶ Quonammodo cum phlegmaticis nos habere debeamus. Cap.l.
¶ Quomodo secundum varietatem corporum diuersimode operemur: & qualia arma & loca ad conformitatem diuersorum hominum eligenda sint. Cap.li.
¶ Qualiter vnusquisq; qualitatem sui elementi de quo maiorem partem siue compositionis accipit decerraturus accedens prosequatur. Cap.lij.
¶ Qualiter hic aut in modo decertandi melancolicos in secundo gradu ponamus. Cap.liij.
¶ Qualiter in tertioloco ponendi sunt colerici ad ineundum certamen. Cap.liij.
¶ Qua ratione in pugna phlegmatici sunt vltimo loco ponendi. Cap.lv.
¶ Qua ratione scitis aliquibus artibus nonnulli eas quotidie exercere debent alij autem raro ob variarum complexionum conformitatem. Cap.lvi.
¶ Quatenus vnumquodq; animal aliquam habeat monstrationem a natura tributam de sua leuitate ac fortitudine atq; illo quo est aptum. Cap.lvij.
¶ Qualiter animalia optime proporcianata cito egritudines sentiunt atq; eis resistere possunt: & quod aliter dispropoꝛcianata animalia agunt. Cap.lviij.
¶ Differentia inter sanos: & infirmos a natura. Cap.lix.
¶ Quomodo magna sit difficultas ad cognoscendum personas eiusdem complexionis. Cap.lx.
¶ De aduertẽtia quã homes habituri sunt dũ ad generãdũ filios operã dant vt habiles nascant. Cap.lxi.
¶ Signa principalia ad cognoscendum homines: qui solent pingues fieri. Cap.lxij.
¶ Regula ad faciliter cognoscendum quis magnam memoriam habeat. Cap.lxiij.
¶ De proprietatibus: que augent: aut minuunt memoriam. Cap.lxiiij.
¶ Qualiter paucam reminiscentiam possideant illi quos dicimus esse magne memorie. Cap.lxv.
¶ Qualiter consideranda sit differentia inter speciẽ: & speciem sicuti inter vnum homem: & aliũ. Cap.lxvi.
¶ Qualiter considerande sint animalium factiones: vtpote vbi longe: & vbi breues esse debent: & quo pacto similia membra mensuranda sint. Cap.lxvij.
¶ De quadam aspicientia super naturali situatione membrorum animalium: que vtilissima est: atq; vniuersalis ad multa pauco labore de animalibus cognoscenda. Cap.lxviij.
¶ Quãobrẽ decet oia aialia tã volatilia quã quadrupeda esse munita i partib⁹ superioribus: in inferioribus vero gracilia vt leuia esse queant. Cap.lxix.
¶ Differentia inter magnos homines: & parvulos in membrorum exercitijs: ac de tẽperatis: seu discoltis: & rigidis: & quod maiores: ac discolti prevalent. Cap.lxx.
¶ Quã ob cãz duz de cõplexione agitur ad tertiũ libzũ de cognitione hominũ est occurrendũ. Cap.lxxi.
¶ Quatenus i modo cognoscẽdi obseruãda sit differẽtia iter mẽbra breuia: & lõga: q̃uis eiusdem complexionis sint. Cap.lxxij.
¶ De quodam generali intentu super complexionibus. Cap.lxxiij.
¶ De quatuor complexionibus equalibus: & de differentia: que in hac cõpositione reperitur. Cap.lxxiiij.
¶ Quonam pacto per factiones aliquam competẽtem cognitionem de pueris iuxta natiuitatem habere possimus. Cap.lxxv.
¶ Descriptio exteriorum membrorum: vt facilius intelligatur per membra: in quibus apprehẽsiones agere debemus tutari: aut nocere: aẽ de causa cognoscendi complexiones. Cap.lxxvi.
¶ Cur vtilitas sit scriptoribus quod complexiones hominum cognoscant: vt dum necessitas occurrit de habitudinibus vniuscuiusq; describere sciant. Cap.lxxvij.
¶ De quibusdam cõmunibus opinionibus circa hominum dispositionem. Cap.lxxviij.
¶ Qualiter timere debemus dum aliquid operaturi sumus. Cap.lxxix.
¶ Quoniam modo homines verbosi timere solent. Cap.lxxx.

¶ Qualiter pudor aliquando causa timoris sit. Cap.lxxxi.
¶ Quomodo quilibet cognosci potest:quantus sit in quacunqz arte de ipsa loquendo. Cap.lxxxij.
¶ Differentia inter magnos:z paruulos. Cap.lxxxiij.
¶ Qua etate homo fortior reperiatur. Cap.lxxxiiij.
¶ Documentum ad sequendas vires corporeas:z intellectuales. Cap.lxxxv.
¶ Quales cibi magis sint nostris viribus conformes. Cap.lxxxvi.
¶ De illo quod solet blasphematoribus accidere. Cap.lxxxvii.
¶ Quanta inuigilantia opus sit illis:qui in varijs regionibus personas suas experiri volunt. Cap.lxxxviij.
¶ Qualiter vt quis recte aliquam artem intelligat oportet quod in ea magister sit. Cap.lxxxix.
¶ De illis qui quandoqz vincere:z interdum vinci solent. Cap.xc.

¶ Particula super nonnullis proprietatibus:que cõmuniter reperiuntur in hominibus prouinciarum in quibus sut:aut quorum conuersationem habui.

¶ De Hyspania. Cap.xci.
¶ De Portugallia:siue lusitanie. Cap.xcij.
¶ De Sicilia. Cap.xciij.
¶ De Italorum dispositione. Cap.xciiij.
¶ Cuius complexionis galli sint. Cap. xcv.
¶ De Britannia. Cap.xcvi.
¶ De Anglia. Cap.xcvii.
¶ De Germania:z Flandria. Cap.xcviii.
¶ De Hungaria. Cap.xcix.
¶ De Boemis. Cap.c.
¶ De Pollonia:Tartaria:z Ruscia. Cap.ci.
¶ De Grecia. Cap.cii.
¶ De Asia. Cap.ciii.
¶ De Aphrica. Cap.ciiii.
¶ De Francia:Anglia:Germania:z Hungaria. Cap.cv.
¶ Cuius dispositionis sint homines in frigidis regionibus. Cap.cvi.
¶ De dispositione hominum qui in calidis prouinciis habitant. Cap.cvii.
¶ In qua prouincia melius se inueniant homines ad proprietatem suarum complexionum. Cap.cviii.
¶ Quonammodo homines in cibis:z exercitijs gubernari debeant. Cap.cix.

¶ Secundi collectaneorum Libri Prologus.

¶ Documentum:aut modus gubernandi nosipsos. Cap.i.
¶ Quante excellentie palestra sit inter alia exercitia. Cap.ii.
¶ Quo pacto ad palestram ingressuri:z ambulaturi sumus Cap.iii.
¶ De illo quod demum in palestra est obseruandum. Cap.iiii.
¶ Utilis astutia in palestra. Cap.v.
¶ Vbi faciende sint apprehensiones in palestra:z quod aduersario non debemus terga vertere: ne nos prosternari sinamus. Cap.vi.
¶ Quomodo est luctandum cum staphilibus:aut corrigijs. Cap.vii.
¶ Quonammodo de omnibus apprehensionibus dum palestra decertatur vire nostre dirigende sint tunc quando strategemata fiunt. Cap.viii.
¶ Quonam pacto in armis ambulare debemus: Cap.ix.
¶ De ludo aze vel tricuspidis. Cap.x.
¶ De quibusdam ictibus principalibus tripuncte:seu aze. Cap.xi.
¶ Quante longitudinis opus sit azam esse. Cap.xij.

¶ Quatenus galli:z germani tripuneta:vel aza ludant. Cap.xiij.
¶ Quonam pacta est decertandum pedester cum armis curtis: z ponderosis in albo armati. Cap.xiiij.
¶ De lancea que vulgariter ginetta vocatur:ac de lancea longa. Cap.xv.
¶ Defensio principalis siue custodia ō lancea lōga:ac de alijs:que mediocris longitudinis sunt. Cap.xvi.
¶ De ludo lancionis:aut piche:que lancea grossa:z inter longissimas:ac mediocres extat. Cap.xvij.
¶ De ludo baculi:qui vlgariter de bastone nominatur. Cap.xviij.
¶ De ludo ensis duarum manuum. Cap.xix.
¶ De ludo ensis vnius manus. Cap.xx.
¶ De quibusdam itibus vtilibus. Cap.xxi.
¶ De ictibus ex inferiori parte venientibus. Cap.xxij.
¶ Quo ictu vti possimus volentes nos coniungere. Cap.xxiij.
¶ De prima ensis custodia. Cap.xxiiij.
¶ Remedium contra primam custodiam. Cap.xxv.
¶ De secunda custodia:ac de obstaculo:vel remedio contra ipsam. Cap.xxvi.
¶ De ludo ensis:ac pelte. Cap.xxvij.
¶ De ludo ensis cum cappa. Cap.xxviii.
¶ De ludo ensis cum parma:que est arma ex corio defensibilis:z apud hyspanos:atqz aphricanos in cō suetudine. Cap.xxix.
¶ De ludo ensis cum rotella:que tanquam pelta se habet:nisi quod magna est:z tota de ligno: z manigia. Sed locus ex quo accipere debemus diuersus a pelta:quia duas maniculas continet sicuti parma: z brachium ingreditur per vnam:vt manus aliam apprehendat. Rotella vero a proprietate siue rotunditatis nominatur. Cap.xxx.
¶ De ludo scuti vel clypei. Cap.xxxi.
¶ De pugione vel mucrone z quibusdam suis ictibus. Cap.xxxij.
¶ De eodem ludo pugionis. Cap.xxxiij.
¶ De modo ludendi cum partesana:z rotella:partesanam vero dicimus armam inhastatam aliquanto longiorem aza:que latum habet ferrum tanquam ensis antiquus:latius tamen ac breuius. Cap.xxxiiij.
¶ De duabus partesanis cum rotella. Cap.xxxv.
¶ Quomodo vtile esse experiatur inire ad latus dextrum aduersantis:z qualiter rotellam : uel targam nostram tenere debeamus siue operari. Cap.xxxvi.
¶ De modo transmittendi passus super sinistro latere. Cap.xxxvii.
¶ De astutia qua vti debemus volentes armam nostram contra aduersarium iaculari. Cap.xxxviij.
¶ Quid faciendum sit dum partesanam:thoracem z rotellam habemus. Cap.xxxix.
¶ De ludo ronche:z alabarde:que fere eiusdem equalitatis:ac similitudinis sunt. Cap.xl.
¶ De speto. Cap.xli.
¶ De certamine duarum partesanarum. Cap.xlij.
¶ Qualiter conseruare nos oportet si armam longā contra brenem habemus:aut econuerso. Cap.xliij.
¶ Quali astutia vti possimus dū nos pedestres manem⁹:z aliū equestré expectare volumus. Cap.xliiij.
¶ De quibusdam ictibus principalibus in quouis armorum genere. Cap.xlv.
¶ Quantum vtile sit contrapassare:aut passus in latera dirigere. Cap.xlvi.
¶ Quam periculosi sint ictus manudextri. Cap.xlvij.
¶ De quibusdam manudextris:ac de alijs ictibus. Cap.xlviij.
¶ Quos ictus agere debemus ex quo ensem attrahimus. Cap.xlix.
¶ Quos ictus agere possimus dum in certamen ingredi volumus. Cap.l.
¶ De duobus manudextris. Cap.li.
¶ De duobus manureuersis. Cap.lij.
¶ Qualiter possimus leuiorem ensem agere. Cap.liij.
¶ Quod sit vtilitas habere manipulū ensis longum. Cap.liiij.
¶ Quantum vtile sit armam longam afferre. Cap.lv.

¶ De hielcijs: aut crucibus ensium. Cap.lvi.
¶ Quantum vtile sit hominem assuefieri ad operandum cum manu sinistra. Cap.lvii.
¶ Quos ictus manus sinistra agere debet. Cap.lviij.
¶ Qua de causa duos ictus agendo tres sint faciendi. Cap.lix.
¶ Quomodo vnusquisq; in principio sup seipso pergere debet. Cap.lx.
¶ Qua ratione cum próptitudine ictus faciendi sint. Cap.lxi.
¶ Quo tempore bona sit próptitudo: z impetus. Cap.lxij.
¶ Quanta vtilitas sit vti aza: z ense duarum manuum. Cap.lxiij.
¶ De quibusdam ictibus satis coopertis. Cap.lxiiij.
¶ Quatenus se habere debeant dexteri cum sinistris: z sinistri cum dexteris. Quod est idem ordo quum eque natura contrarij sint: licet ob maiorem aut minorem consuetudinem inter eos aliquam disparitatem versari contingat. Cap.lxv.
¶ De modo decertandi equester. Cap.lxvi.
¶ Quid agendum sit dum iam equites coniuncti sunt. Cap.lxvij.
¶ De quibusdam ictibus offensibilibus: z alijs quoq; defensibilibus. Cap.lxviij.
¶ Contra illos qui mucronem suum supra arzonem affirmant. Cap.lxviiij.
¶ Quo pacto offendere debeamus. Cap.lxx.
¶ Quid facturi simus dum videmus alium caute ambulare. Cap.lxxi.
¶ Quos ictꝰ cū maza siue daua opari possumꝰ: z qꝫ lóga eé ẽbeat: z quomó fieri oporteat. Cap.lxxij.
¶ Quid facturi sumus videndo equum aduersarij nobis nimium fastidij inferre. Cap.lxxiij.
¶ Quoua pacto aliquãdo stochis in mõ obuiatiõis vtẽdũ ẽ: z ỏ medio cõtra ipsum. Cap.lxxiiij.
¶ Quid agendum sit dum volumus cum mucronibus coniungi. Cap.lxxv.
¶ Quo pacto equus noster gubernandus sit. Cap.lxxvi.
¶ Cuius conditionis equus esse debeat in huiuscemodi exercitio. Cap.lxxvij.
¶ Quaz sit vtile viseram subleuatam habere. Cap.lxxviij.
¶ Qua de re multuz differenter est decertandum duz in albo vel grauiter armati sumus: quam si cum paucis armis: z de quibusdam ictibus appropriatis dum milites graviter armati sunt: quod pedester: vel equester maneant. Cap.lxxviiij.
¶ Qualiter in quacunq; facultate manibus: aut verbis attinente postquam deliberamus sine scrupulo agendum est vt breuiter ad perfectum finem euenire possimus. Cap.lxxx.
¶ Quo pacto arma esse debeant ad decertandum inter duos milites. Cap.lxxxi.
¶ Qualiter decertatio super equo sit euitanda. Cap.lxxxij.
¶ Quid faciundum sit dum iam prope hostem sumus: Cap.lxxxiij.
¶ De modis preliandi pedester: z in leui pugna vel conflictu: quod in vulgari scaramuciare dicimus: z sepe fit vt alter irritet alterum:. Cap lxxxiiij.
¶ Quomó ad scaramuciã seu ad leuẽ pugnã eũdũ sit dũ equestres manemus. Cap.lxxxv.
¶ Qua astutia vti ỏbemꝰ si nolumꝰ obuiarꝛ: nec qỏ alij nobis obuiẽt dũ equestres sumꝰ. Cap.lxxxvi.
¶ Quatenus habenda sit telorum longitudo: z quod non est danda determinata mensura: nisi quod capienda sunt ad conformitatem nostre dispositionis: z in oppositum aduersarij. Cap.lxxxvij.
¶ Quo pacto sella esse debeat ad decertandum. Cap.lxxxviij.
¶ De sellis quibus milites grauis armature vtuntur. Cap.lxxxix.
¶ De sella iustrandi siue obuiandi. Cap.xc.
¶ Qualis esse debeat sella ginetta: quam hyspani: atq; aphricani afferre solent. Cap.xci.
¶ Quantam aduertentiã circa equum habere debemus. Cap.xcij.
¶ De modo obuiandi cum lanceis. Cap.xciij.
¶ Quo pacto equum nostrum instruere debemus: vt ad hoc exercitiũ accõmodetur. Cap.xciiij.
¶ Quatenus thoraꝛ esse debet pro hoc exercitio iustrandi. Cap.xcv.
¶ De armatura capitis ad obuiandum siue iustrandum. Cap.xcvi.
¶ De quibusdam ligaminibus: vt in sella fortiores assistamus: Cap.xcvij.

¶ De munitione ad iustrandum: vel obuiandum. Cap. xcviij.
¶ De modo ducendi ponderosam lanceam. Cap. xcix.
¶ De modo extrahendi lanceam facilius a bursa. Cap. c.
¶ De alio leuiori modo portandi grossam lanceam. Cap. ci.
¶ Quo pacto lancea prolongari potest ad obuiandum. Cap. cij.
¶ Quatenus manu vti debeamus: & cum oculo concordes manere: vt iactus: aut conflictus: quos agimus directi vadant. Cap. ciij.
¶ Quas proprietates habere debent arma defensibilia: vt bona sint. Cap. ciiij.
¶ De quibusdam armis leuibus. Cap. cv.
¶ De diploide: & pactione sua. Cap. cvi.
¶ De calligis. Cap. cvij.
¶ De manicis: aut listis. Cap. cviij.
¶ De chirotbecis. Cap. cix.
¶ De armatura capitis. Cap. cx.
¶ Quomodo nos armare debeamus dum nocte ambulamus. Cap. cxi.
¶ De quadam graui armatura: & primo de schinellis: siue armaturis tibiarum. Cap. cxi.
¶ De cossortis: seu arnesijs: vel de armaturis coxarum. Cap. cxiij.
¶ De thorace alba. Cap. cxiiij.
¶ De thorace ad preliandum pedester. Cap. cxv.
¶ De casside: vel galea: que almetus vulgariter dicitur: & de visera eius. Cap. cxvi.
¶ De quadam casside secreta vtili ad portandum sub almeto. Cap. cxvij.
¶ De bauera seu armatura: que ante collum. & barbam ire solent. Cap. cxviij.
¶ De vna bauera: siue barbutio ad leuiter armandum. Cap. cxix.
¶ De Galea. Cap. cxx.
¶ De armatura brachij. Cap. cxxi.
¶ De spaldatijs siue scapulatijs. Cap. cxxij.
¶ De manupla: seu manutbeca ferrea. Cap. cxxiij.
¶ De sinistra manupla'. Cap. cxxiiij.
¶ De modo colligandi vnam petiam siue frustum armorum cum alio. Cap. cxxv.
¶ De falda seu fimbria lozice: que naticas: & crura tegit: Quas nos iuxta vulgare idioma faldam appellamus: & de gocetis supra humeros: atq; musculos aduenientibus. Cap. cxxvi.
¶ De factione falde: siue fimbrie lozice: vel malliole ferree. Cap. cxxvij.
¶ De altera leui armatura ad decertandum. Cap. cxxviij.
¶ De brachieria: vel modo iaculandi vniuersaliter assumpto. Cap. cxxix.
¶ De lapide volatili seu missili. Cap. cxxx.
¶ De telo quod vulgariter dardum nominamus. Cap. cxxxi.
¶ De lancea. Cap: cxxxij.
¶ De principali fundamento ad iaculandum lanceam telum: & vectem. Cap. cxxxiij.
¶ Quomodo lanceam iaculari debent illi: qui paucam vim in manibus habent. Cap. cxxxiiij.
¶ De lapide grosso qui ab hyspanis schina vocatur. Cap. cxxxv.
¶ De stipula: siue baculo: qui ab hyspanis variglia nominatur. Cap. cxxxvi.
¶ De modo iaculandi lanceam dum equestres sumus. Cap. cxxxvij.
¶ Quomodo staffe manere debent ad iaculandum lanceam dum equestres sumus. Cap. cxxxviij.
¶ Quo pacto sella in equo ad proiiciendum ordinanda sit. Cap. cxxxix.
¶ Remedium contra dolores brachij dum ex causa iaculandi dolet. Cap. cxl.
¶ Documentum in leuitate. Cap. cxli.
¶ Quatenus volte siue giri in equo fieri debeant. Cap. cxlij.
¶ De euolutionibus: que super equo: vel sella communiter fieri solent. Cap. cxliij.
¶ De quibusdam voltis: que fieri solent dum equus currit. Cap. cxliiij.

Index Libri De Arte Militari.

¶ Quā viā volte magne obseruare debent: ⁊ que earū petit vim in vno brachio. ⁊ que i alio. Cap. cxlv.
¶ De voltis damicelle: siue dame. Cap. cxlvi.
¶ De modo saltandi iunctis pedibus. Cap. cxlvij.
¶ De modo currendi. Cap. cxlviij.
¶ De aliquo ordine obseruandi personas nostras dum i viribus prevalere volumus. Cap. cxlix.
¶ Regula super intentu: quem homines assumere debent: vt in varijs rebus magistri fiant. Cap. cl.
¶ Qualiter habita de complexionibus cognitione cuiqz intrinsece scientie prodest. Cap. cli.

¶ Artis Militaris Prologus.

¶ Quatenus intelligendo modum preliandi ad singulare certamen: ⁊ partes: que necessarie sunt: eodem modo cognosci potest illud: quod i paruis: ac magnis exercitibus conuenit. Cap. i.
¶ Quonam pacto animus hominum principaliter in ratione: ac dexteritate consistit. Cap. ij.
¶ Quomodo militarium virorum conflictus iuxta complexiones ordinandus sit. Cap. iij.
¶ Quis in prelijs precessurus sit causa roboris: ⁊ valitudinis membrorum. Cap. iiij.
¶ Quo pacto iuxta communem viam homines cognosci possunt ad militiam apti. Cap. v.
¶ Quonam pacto homines septentrionales non sint animosi eo quod sanguinei. Cap. vi.
¶ Quarum prouinciarum sint homines plus ad militiam dispositi. Cap. vij.
¶ Cuius factionis magnitudinis: ac temporis homines esse debent ad ineundum certamen. Cap. viij.
¶ Quomō turma: vel qō magnus numerus gentiū dicatur ad conflictū accedere debeat. Cap. viij.
¶ De principali exercitio quo militares viri vti debent. Cap. x.
¶ Cuius proprietatis imperator militum esse debeat. Cap. xi.
¶ De partibus homini cōpetētibus vt ppie animosus: vel optimus militaris vocādus sit: ⁊ qō necesse est in qua cūqz armoz cōditione varijsqz industrijs membrorū habilitatem valere. Cap. xij.
¶ Cur experientia competat varias gentes cognoscere: vt possimus ipsas in consuetudinem habere: vel occurrentibus necessitatibus resistere. Cap. xiij.
¶ De ordine contra ordinem: quem germani obseruare solent. Cap. xiiij.
¶ Qualis imperator esse debeat vt tempore necessitatis milites verbis eius obtemperent. Cap. xv.
¶ Quod exercitium cuiqz competat ad proprietatem sue etatis. Cap. xvi.

FINIS.

¶ Petri Montij in exercitiorum atq; artis militaris libros ad Bñm Galeacium Sanseverinatem.

¶ Prologus.

¶ Sepius mecum ipse considerans: quonam pacto debilis: atq; labilis memoria hominum sit: & quod indies quicquid ei iubemus: cito preterire sinit. Statui hec collectanea inscribere: vt facilius memoriter cõplecti possit aliqua rerum: siue exercitiorum pars inter nos aliquando operata. ¶ Hec autem conuersatio facile totam verborum seriem: breuitatemq; exponet: tametsi ad probandum omnes partes particulatiz non attendant: Qui enim in rebus discursum habet: satis ei est aliquam vie semitã recolere. Nã deinceps facillime dilatatur: ac per totam materiam extenditur. Et hanc vtriq; recordationem alios petere debemus eo quidem tempore: quo nos ipsa indigemus: Si vero scientiam de hoc habuerimus: decet scriptis annotare: vt in posterum nequaquam deperdatur ex causa precauendi necessitatibus: que sepissime homini accidere solent: & licet de tali remedio omnibus vtilitas eluceat: non tamen in eodem equali gradu versatur. Tanto enim maiorem fauorem: aut iacturam aliqua res nobis infert: quanto maiorem de ipsa necessitatẽ habemus. Quamobrem via conueniens est: vt cum intellectu membrorum artem accõmodemus: quo facilius possimus vniuersale: ac particulare medium exhibere: secundum quod hominibus competit: qui viribus membrorum: atq; intellectus vtuntur. Qui enim a casu gubernant: aut vincunt: sepius ascensus est sibi vigilia maxime ruine: & ad similia scandala euitanda: quedam paucis annotabimus: que ad instruendum plura exercitia extendantur: partim quoq; hominum complexiones indicent. ¶ Et huius libelli exercitia in duas partes distinguam. ¶ Prima earum aliquando prolixior: atq; vniuersalior erit iuxta illud: quod discursiue pertractatur. ¶ Secunda vero pars erit breuissima: licet de pluribus exercitijs particulariter diuisis agatur: & prope finem nonnulle principales partes ponentur. Attamen in paucis verbis dicetur que erunt aliarum partium fundamenta. ¶ In dimidio ambarum partium de complexione explicabimus: ac de modo accipiendi ordinem: dum operari volumus. De diuersis quoq; personis secũdum diuersas prouincias dicemus. Quoniam autem ad scribendum hoc pro practica virium membrorum me applicaui: primo ab exercitijs actualibus corporis inchoabimus: & hic luctam: siue palestram proponemus. Quod si extensiue hec materia agatur in alio libro: in quo de cognitione hominum tractauimus: prolixius inuenietur: & circa finem nonnullas regulas explicabimus: quo pacto vnusquisq; se accõmodare debeat. Proinde vero in calce totius de ordine militari aliqua capitula ponemus. At quia in libro de cognitione hominum extensius de quibusdam exercitijs scripsi: ipsa in breuissimos terminos deducendo: duo in hoc libello collectanea interserimus: quarum vna aliquantulo longior erunt alteris: tamen breuiora quantum poterunt: vt de prolixo ad breue viam gradatim consequamur. siue quod modum habeamus prolongandi: atq; abbreuiandi ea: que tractamus. Nam quousq; longissima in paruis terminis comprehendere valeamus: & parua in longum protrahere: insufficientes artifices vocari possumus.

Vocabulorum expositio. Cap. Primum.

Vo autez dominatio vestra facilius deinceps intelligat: priusq̃ ad exercitia accedamus: nõ nulla vocabula expositurí sumus: tum latina: z tum vulgaria: aut simul omnia. Saltẽ de Hyspano idiomate multa dicemus: eo qõ in primis hũc libellũ in ipso scripsimus. ¶ Sicut de industria z strategemate luctandi. ¶ Hic enim sepe vocabula ad libitũ dicemus. Et ego inter alios ad conformitatem membrorum accipiendi ac dimittẽdi in vulgari quedam inusitata vocabula adinueni. Similiter in ludendo vel decertando armis plures ictus sunt: qui in latino vsu nequaq̃ reperiunt. Quapropter ipsa ad similitudinẽ vel conformitatem describemus. Arma offensibilia z defensibilia quolibet die varia ac noua aginus. At qz in vulgari nomina ponimus: oportet qõ latinitas vulgare idioma imitet. interdum p habenda maiori intelligentia aliqua vocabula exponemus: quod in vulgari fieri nõ solet. nisi quomodo bene aut male agimus. ¶ Sed presupponemus (dũ noua non sint) oẽs intelligere: sicuti nos in libro de cognitione boium scripsimus: agendo de voltis seu modo tripudiandi aut girandi super equo: Quoniam in qualibet volta atq; in maiori parte earum aliquid de modo imponendi manus supra sellam vel equũ disseruimus. ¶ Sundisaluus ayora: etiam in traducendo librum de cognitiõe plaraq; exposuit: in cuius quidem expositiõe ipse quoq; acquiescam: z ibi possunt alij versutiarum expositiones adinuenire. ¶ Et animaduertendum est. quod duabus de causis multo plixius in latino scribemus: quã in idiomate scriptum sit: prima siquidem quia exercitia membrorum vbi maximũ robur corporũ expetitur: potius inter indoctos litterarum: quam penes sequentes litteras reperiuntur: qua de causa vt hij boies facilius intelligant: dispositiones per circũscriptionem adducende sunt. altera causa vero talis est: qz in vulgari vocabula firma: aut tãquam firma habita. de quocunq; exercitio reperiuntur ab oibus boibus intellecta: in latino vero econuerso se habet. ¶ Dum luctamur versutias pedum z brachiorum. hyspão idiomate Magnas nuncupamus. ¶ Torsum appellamus: dum pes noster pedi alterius per partem anteriorem obuiat. Et quando ipsum ad nos cum brachijs attrahimus. vt ad precipitium deueniat in loco: vbi nos antea eramus: pariterq; tornũ: qz non per lineam rectaz aduersarium attrahim9: sed imo i modum girandi vel circulandi. ¶ Saccaligna dicitur: dum cum talari vel puncta pedis nostri pedem alterius accipimus: z ad nos ipsum pedem attrahimus: z brachia corpus eius expellunt: vt super tergũ suuz cadat. Sed ad faciendam hanc Saccalignam: pes noster per dimidiũ tibiarum alterius ingredi debet. ¶ Desuium a deuiando corpus nostrum nomen assumit. Quia dum de agagate diploidis: vel ex collari accipitur. z alius supra nos vires imponit corpus nostrum deuiamus: z ipsum ad anteriorem partem labi siniinus. Ex aliis quoq; locis corpus deuiari potest: z merito deuiatio vocaretur. alij dicũt furando corpus alterius quandoquidem ipsum in vacuum dimittit. ¶ Medianam: appellamus ex eo quod tibia nostra per dimidium tibiarum alterius ingreditur: z vnam alterius cum tibia nostra circũdamus. z sic mediana potest circũdata vel reuoluta nuncupari: quam ayora anguigeram vocabat. Discaderata: siue disclunata: intelligitur alium supra clunem nostram accipiendo cum pede nostro tibiam suam per anteriorem partem subleuando. ¶ Largum: vel operationem: dicimus brachium alterius accipiendo: z tergus nostrum supra aluum eius euoluimus. z quod declinando corpus nostrum ipse super humeros nostros cadat. ¶ Antiam. vel ancham: aut melius tollens pernam assumimus: dum tibiam nostram per dimidiũ tibiarum alterius imittimus. z vnam tibiam ipsius in altum subleuamus: quod cadat fere: ac si disclunatam siue dunileuium poneremus. ¶ Transpedem: intelligimus quando cum puncta pedis nostri pedem alterius per exteriorem partem accipimus: z ad cadendum supra tergum suuz vadat. ¶ Volte uocantur dum aluum subleuamus: z in gyrum vel circumcirca nos deducimus. ¶ Hec autem omnia strategemata siue industrie diuersis locis vel apprehensionibus fieri possunt. sicuti interduz ex collo: z alias ex brachijs: z quandoq; propinquius manendo ex pectore aut lumbis capiendum est. vel quod nos latus alterius accipiamus. Seu quod ipse nostrum apprehendat. ¶ Uniuersale strategema hyspano idiomate: Magna nuncupatur: z per solum opus pedum capitur in luctando. Dum pedes nostri tibias alterius infestant: vt ruere ipsum faciant: armare pariter in hyspana lingua cõmuni vocabulo habetur: pro quacũq; pedum industria dum palestra certatur.

¶De modo apprehensionis dicimus luctari de collari: quando vna manus nostra ex collo aduersantem accipit. alia vero ex brachio: vel manu illius. ¶De brachio diuiso vel partito: videlicet. quuz pectus cum pectore assistit. manente vno brachio nostro sub alterius brachio: alioqz super alio: z sic equaliter apprehendimus. ¶De singulis brachijs nuncupatur duabus manibus nostris brachium alterius capiendo: Quod etiam taliter alius facere debet. ¶Prehensa seu apprehensio manuum dicitur: dum manus vnius cum manu alterius copulatur. ¶De latere dicimus quando latus alterius accipitur: z humerus noster sub axillis brachij sui adiungitur: aut q alius sub brachio nostro ingrediatur. ¶Dum tergum alterius apprehendimus: aut nostrum capitur: castellano idiomate dare vel accipere spaldas dicitur.

¶In ludo vel certamine armorū adhuc aliqua noua z iuxta vulgare ponemus: tam de armis offensibilibus qz defensibilibus. atqz de modo agendi ictus aliqua exponenda sunt: quo ad similitudinez mouēdi lacertos. ¶Ut plurimum apud Hyspanos Italos atqz gallos dum ensem exercemus: taglium: reuersum: z stoccatam appellamus. quod nil aliud est: nisi manu directū: manu sinistrum: z obuiatio siue cuspis aut puncta. ¶Manu directum intelligitur ex eo: quod ex latere nostro directo ictus prouenit: z i sinistrum latus hostis tendit. ¶Manu sinistrum siue reuersum est: dum ex sinistra parte nostra ensem attrahimus: z in partem alterius dextrā tangimus. ¶Obuiatio siue cuspis. aut stocchata accipitur. cū cuspide ensis nostri aduersario per directum obuiando. ¶Stocchata tamen veluti imaginor ortum habet a mucrone: qui stocchus nominatur: qm̄ stocchus modum scindendi non habet preter cuspidez ad obuiandum: Quamobrem pro appropiatione stocchi: stocchata appellatur: z simili modo in latinitate cuspidem a cuspide intelligere possumus. Alios ictus in propijs capitulis declarabimus: si saltem exquisita vocabula nullibi reperimus.

¶De armis offensibilibus aliquid dicendum est: vt vulgaria nomina percipiamus. Maqz apud antiquos fortasse non omnia arma que nunc sunt inueniebantur aut nos ipsa non recte intelligimus.

¶Aza vulgariter assumpta ferrum z lignum continet z sic inter arma inhastata intelligitur. ¶In lōgitudine est aliquanto maior homine: In superiori parte se habet quodāmodo vt martellus nisi quod superius fortem habet cuspidem z vna pars martelli est obtusa: alia vero acuta. ¶In inferiori parte que calx vocatur alia cuspis inest quoniam sepissime cum calce aze decertari debet. ¶Partisana vulgariter quoqz dicta telum pariter cum fustibus est: z paulo maior qz homo subleuata manu attingere potest: cuius ferruz: tanquam ferrum ensis antiqui lati esse videtur. At ferruz partisane breuius est tamen latius ex ambabus partibus scindit z cuspidem habet. ¶Rhonca est fere sicut partisana. sed quasdaz cuspides ex transuerso habet z etiam in parte superiori fortiorem punctam tenet qz partisana: quapropter rhōca inter partisanam z azam operanda est.

¶Arma defensibilia que in brachio sinistro causa defensionis tenere solemus sepissime ad latinuz eloquiuz applicari queunt: quia ibi scutum siue clypeum habemus quemadmodum z in vulgari vsurpatur. z peltaz quaz nos brocheriuz nominamus. ¶Parmam vero pro armaturis cozij dicimus z apud vulgare idioma dargbe appellantur: quāquaz in vulgari quedaz alia nomina applicabimus sicut dicendo rotella. Sed quo ad veritatez rotella nil aliud est qz pelta magna: ob cuius magnitudinez pleriqz rotellaz aliter qz peltaz in manu accipiunt.

¶Armature quibus miles induitur sunt omnino ad diploidem toracem lozicam manicas chiros: becas z ad galeam siue cassidem capitis z ad calceos pedis reducibiles: z quamuis alia arma nouiter in modo factionis reperta sint huiuscemodi vocabula habent ac recte habere possunt. Verū z enim pro colli tegmine baueram seu gorgialinum ponemus quod iridem gutturarium nuncupare possemus. At super inguine bracchas ferreas vel lozicam ferream appellamus z ea que humeris inherent spaldazas vel humeralia nominamus.

¶De modo decertandi equester multa sunt: tum ludo: tū etiā ira. In iustra vulgariter dicta aliqua inusitata inuenientes: attamen iustra é obuiatio aut incontruz siue conflictus inter duos equestres cum toracibus grossis z scutis fortissimis z ad obuiandum grossas quoqz lanceas ferunt: z vt de istis exponim⁹: ita z de alijs exercitijs intelligendum est: qz̄uis non semper latina vocabula usurpemus. sed vt facilius de materie intelligantur inquantum potero familiariter ac dilucide inscribam prolixius tamen qz̄ in vulgari quoniam alias expositiones vltra illas que in eo sunt explicabimus.

¶Quamobrem aduertendum sit quod non possumus per sola verba artes mechāicas seu manuales prorsus adiscere. Cap. ii.

¶In hac facultate exercitiorum aduertendum est. quod non solum per sermonem adiscere possumus nisi in sermone simul cum demōstratione manuum non operatio exercendi corpora in opere tangibili seu suum:consistit : cum iam extra theoricam mentalem negotiamus.z membra alium petunt ordinem adiscendi quam intellectus.vnde fit quod quāuis practica manualis de rebus potius infimis aut saltem tractabilibus:quam theorica agat:nihilominus oportet per signa seu exempla mēbrorum doceri quid acturi sumus: z sic quamuis sapientes homines in doctrinis sublimibus ad adiscendas figuras seu machinationes circa operationes manuales accedunt parum vel nihil intelligunt de hijs que in simili facultate acturi sunt: licet quod de facili verba intelligere possint: sed operari ea que significant vere difficile si prius per actus:seu designationes mēbrorum ipsas descriptiones ad opus deductas non experiuntur:z sic quāuis dicatur mathematica:eo quod sub figuris cadit.in primo signo certitudinis esse non intelligitur quod sine demōstratione actuali z per magistros ostensa facile mathematicam:seu figuras eius intelligamus : nisi postquam sub doctrina practici auctoris eas figuras cōcipimus:z tunc doctrina operationis manuū clara:atqz facilis est:z sic qz hic liber:fere totus erit sub facultate operationum mēbrorum: licet cuz ratione factorum inquātum nobis possibile erit:tandem in principio difficile intelligendi quosque: aliquid per practicam in eo adiscceretur. ¶Et aduertendum est qz quāuis dicatur quod ostensa significatione alicui⁹ figure in mathematica statim scit tantum discipulus:veluti magister:hoc non tenet omnino: nam quamuis discipulus illico per ostēsionē figure a magistro facte intelligat illud quod littera dicit:neqz ex hoc statim scit agere figuram sicut magister agit.quoniam etiam in agendis figuris quāuis ipsas intelligamus: oportet per aliquod tempus prius elaborare : vt recte ipsas faciamus. ¶Et ita in operandis exercitijs contingit qz si magistrum probum habemus.fere in instanti cum exemplo actus membrorum simpliciter atqz facile id quod littera dicit intelligimus:sed nō tā cito operamur in ea rectitudine vt magister operat.

¶De Palestra versutijs ac temperantia:quibus in ea vti debemus. Cap.iii.

¶In principio palestre siue ad brachia deueniendo breues passus faciendi sunt. ¶Nō si alius ad ptē anteriorem nostram venit paulatim debemus aliquātisper retrogredi:z si transpedem imittit:aut tornuz seu Saccalignam vult ponere in pede nostro directo debemus pedem illum super alio in quo aduersari⁹ initebat regrediendo locare:z sinistrū latus anteponendum est.Si vero alius ad sinistram partez vult tēdere super nostram dextram eundum erit:quemadmodum de alio pede enarrauimus.Quoniam autem diuersimode euadere potest pro ingerenda deceptione leuiter ambulare debemus:vt a quacūqz pte euolucre nos ipsos possimus eodem instanti quo alius euadere voluerit.Que quidem regula in quibusqz apprehensionibus est obseruanda:z vtplurimum conducibile atqz vtile est super genua declinare z etiā quādoqz bonum esse videtur salire aut cum pede nostro saltare in locum scilicet vbi alter versutias direxit vel armauit aut vero a retro pes attrahendus est:vel quod per terram obrepat. Quod si manum nostram pectori imittimus est protinus destructio vel remedium contra quascunqz aduersarij versutias quod sine periculo nobis imminenti fieri so'et.

¶Si enim manus nostre nondum coniuncte erunt alio longis passibus ac directe ambulante Saccalignia aut transpede vti debemus.Quod si hostis impetuose venit tornus vel trāsuersum est ponendū attrahendo ipsum ad anteriorem partem.De autem versutie vt in prologo exposuimus ab hyspanis tornus: trāsuersum:vel incontrum vocatur:z quo ad latinam proprietatem obuiatio appellari potest:quequidem collum alterius cum manu nostra apprehendendo z alia alterius sub brachio de pectore.aut similibus locis cum pede nostro dextero in suo sinistro armari debet:vt corpus illius totaliter super suo sinistro latere labatur:z postqz cum manu sinistra ex collari accipit conuerso est armanda siue facienda versutia. Buz vero per brachium diuisuz vel dicam bipartitum quod intelligitur pectus cum pectore cōiunctim ad partem in qua brachium nostrum sub brachio alterius est cum pede nostro pedi alterius obuiat:etiam sacca ligna cum tallari poni debet in eadem tibia in qua obuiatio est facienda: tametsi per dimidiū tibiaruzal

terius saccaligna prorenditur: ⁊ aduersarij pedem ad nos allicit: ⁊ brachijs nostris corpus suū expellimus vt super tergo cadat. Similiter dum ex collo accipimus eo instanti quo fit obuiatio Saccaligna applicari debet. Nihilominus quandoqꝫ ad alium pedem cum puncta pedis nostri saccalignam imittimus.

¶ Et si per singula brachia apprehendimus: in alio quoqꝫ pede procul manente obuiationem damus: ⁊ saccaligna cum calcaneo ad pedem alterius qui prope nos manet: si cum dextris brachijs apprehendimus poni debet. Dum uero manus cum manibus apprehenduntur est locus applicandi saccalignam cuꝫ puncta pedis. ¶ Alia strategemata non adeo bona sunt sicut transcuruata ⁊ nescia: ijsdem enim versutijs ignari frequentius vruntur. ¶ Onerata siue cargum ⁊ tollens pernā sepe ab hominibus practicis fūt. Et si nesciam applicando corpus nostrum euoluimus vtpote disclunata vel bitona se habet nisi quod alter brachijs apprehenditur. Nam plerūqꝫ in brachijs equaliter partitis insistendo cum pede cui obuiare debemus in aliam partem disclunate imus.

¶ De palestra singulis manibus apprehendendo qō est p dexterā aut sinistrā. Cap.iiij.

¶ Si manus cambiatas habemus veluti intelligendo dexteram cum dextera: aut sinistram cuꝫ sinistra festinatim succurrendum est cum altera manu que soluta ad brachium hostis manet. Et hoc cuiqꝫ cōtra rierari obsistit: ⁊ ex hac apprehensione potest rumpi brachium manus aut aliquis digitus. Quod si manum dexteram cū sinistra accipimus oportet pugnos astringere: ⁊ ad nos ipsos attrahere. Similiter volendo manus inferius saltem pro maiori parte.

¶ De luctatione a collari siue agagathe capiendo. Cap.v.

¶ Apprehendendo per collum obuiatio: ⁊ retropes ponendi sunt: sed melius est quando vna istarum versutiarum ab altera prouenit hoc est dum ambas industrias absqꝫ interuallo ingerimus ⁊ ex hac apprehensione saccaligna: ⁊ deuiatio sunt implicande interdum etiam onerata.

¶ De modo luctandi singulis brachijs. Cap.vi

¶ Per singula brachia luctando obuiatio vel trāsuersum in pede remotiori poni potest ⁊ saccaligna in propinquo ⁊ nonnunquā onerata ac bitāna: Attamen nimium ⁊ cuꝫ celeritate decet corpus nostruꝫ euoluere tergum pectori alterius inherendo: interdum saccaligna atqꝫ circundata in tibia remotiori fiat.

¶ De modo luctandi brachijs equaliter impartitis. Cap.vij.

¶ De brachio equaliter impartito obuiatio cuiqꝫ pedi est inferenda quanquam melior sit in illa parte quā aduersarius prospicit ⁊ saccaligna est eidem pedi appropriata ⁊ quandoqꝫ medianam siue circundatam ⁊ dum possumus manum arripere quam hostis sub brachio nostro immittit ipsam supra aluum suum apponendo facillime totum ipsum a terra sublcuamus.

¶ De apprehensione per latus. Cap.viij.

¶ Dum alicuius latus accipimus perutile est suum caput apprehendere festinatim saccaligna circundata siue medianā: atqꝫ disclunatā fere simul oēs faciendo non eniꝫ inter vnā ⁊ aliā precauere pōt: ⁊ latus alterius assumēdo opus ē attēdere ad deuastādū qcqd hostis armare poterit: vel cōtra nos adducere. Tū erecto modo pergendum est: habita vero hac apprehēsione facillimum est tergum alterius consequi.

¶ De apprehensione per tergum. Cap.viiij.

¶ Tergū prehendo debemus trāsbuccata vti cum pede nostro in bucca vel curua tibie alterius ne nos

prosternari queat ꝛ ad proijciendum ipsum saccaligna aut dissubata est faciēda hoc modo videlicet hostis brachia capiendo cū manibus ante aluum nostrum ꝛ quod ostentemus velle ipsum super tergo eleuare atq; eodem instanti pedibus nostris ad anteriorem ptem saltemus scapulas nostras: ꝛ totum corpus fortiter super humeris aduersarij onerādo ꝛ quod ipse per lumbos ac genua ad ponendum aluꝰ in terra inclinetur. Si vero ex posteriori pte apprehendimus debemus incontruꝫ vel obuiationeꝫ vnicuiq; pedi applicare. Verūtamē melius est voluere ipsum in parte qua ipse etiā voluitur aut tibiā nostrā ponere taliter quod inter tibias alterius transeat ꝛ ante genu applicetur ꝛ quod supra faciem cadat: oportet autem quod illam tibiam nostram nimium extollamus.

¶ Regula versutiarum electiorum ꝛ de apprehensionum mutatione. Cap.x.

¶ De autem versutie superius annotate saltem quousq; de latere mentionē fecimus omnes secure sunt ꝛ proculdubio possunt quibusq; fortibus debilibus dextris: atq; alijs immitti. Alie enim versutie aut modi armandi periculosi sunt exercentibus. ¶ Cum vero armatur vel offensio fit vt plurimum vtilius est nos defendere q̄ hostis industriā cum alia simili nostra dirimere: quoniā ipse i vno pede nostro armabit: ꝛ si nos alterum a terra subleuamus sepius discrimen erit. Quapropter debemus nos ab alterius impetu dimouere: ꝛ deinceps procurare: vt ex nostra industria eum prosternamus. Non est autem amplius pergēdum siue ex aliqua apprehensione insistendum nisi tātum quod semel: aut bis quelibet istarum versutiarū fiat: ꝛ quandoq; non omnes eo magis dum videmus aduersarium illuc conseruatum pergere. Est enim salubrius apprehensiones vbi alter minus scit aduenire: ibiq; eum cōstringere.

¶ De mō vniuersali: atq; particulari quo in armis vti debemus. Cap.xi.

¶ In omnibus armis eodem mō ꝓsequendum est sicut dum ad palestrā deuenimus: aut ingredimur presertim vbi retropedem applicamus: vel ipsum euitare volum⁹. Náq; hec industria docet effugere seu deuiare latus quod hostis vult percutere: ꝛ quod nos etiam proijciamus vel offendamus vbi minorē preparationem haber. Quod si partem aliquam discoopertam dimittit in ipsam est ruendum: atq; inuadendum: quāquam primus ictus plerunq; curtus: ac breuis esse debeat quodāmodo socium irritando seu cōmouendo. Secundus vero ictus extensus est agendus.

¶ De ense sepissime bonus est reuersus vel manu dextruꝫ ex eo quod nimium attingit ac satis tuto fit. Attamen postq̄ fit retrorsum attrahendus est pes: ꝛ quod iterum manus anterius cum puncta redeat: tum quoq; semper aliter q̄ hostis ambulare debemus. ¶ Algendo ictus nostros communiter leues: ac sepius aduersantis manum prosequendo dum alia pars indiscooperta ostenditur.

¶ De ludo aze ac de quibusdam ictibus in eo principalibus. Cap.xij.

¶ Quelibet arma ibastata seu fustē cōtinēs dz sicut aza vel tricuspis tractari dū ipsaz infimā portam⁹ aut anterius porrectā ex calce apprehēsaz. Ictusq; agēdi qbus i leuata vel i principio docēdi vtimur ꝛ bi saltem principales sunt. ¶ Precedēte aūt manu dextera dz cū dextero pede ad feriendū p ptez superiorē ingredi eodem instāti cum pede nostro ad anteriorē ptem redeundo ꝛ quod calx aze nostre veniat ad feriendum in pede vel tibia aduersantis: ꝛ hec omnia vno: ꝛ eodez tempore fienda sunt: sed si per inferiorem partem inuadere volumus caput cooperire ac deuiare debemus: ꝛ quod ictus extemplo ad feriendum caput alteri⁹ ascēdat. similr ō pte sinistra ludēdū seu decertādum est: ꝛ nōnunquam in vna parte signandum: ꝛ ad alteram irruendum: ꝛ pro maiori parte cum punctis aze tangere debemus. Martellus enim siue pars obtusa omnino in rebus fortibus valet ad signandum vel percutiendum. Sed ad decertā dum meliores sunt acuti cuspides. Attamen vtile est in quocunq; ictu quem agere voluerit cum calce aze nostre in faciem eius iacere corpus nostrum ad superiorem partem alliciendo.

¶ Quo ad nostrum idioma loquentes vnamquanq; armorum speciem nominamus armam: cuius ipsam particulariter assumamus. sicut enim animal quamplures species animalium comprehendit: ꝛ quod

liber particulare per se animal appellatur itidem de armis dicere possumus quoniam non potest esse genꝰ quin species sub se comprehendat: oportet autem speciem similem esse generi inquantum a genere dependentiam habet: quam vero regulam obseruando ensem quandoqz armaz vocabimus: pariterqz alias armorum species tametsi iuxta latinam linguam arma armorum declinetur: z in plurali dumtaxat inueniatur: quia quo ad normam latine lingue heteroclitum est.

¶Qualiter damnosum sit nos firmos manere dum armis decertamus. Cap. xiij.

¶Sepissime periculoz est firmiter manere ꝓsiderādo ō reparatione ictus aduersarij cū arma nostra quapropter debemus ptē corporis nostri que in maiori periculo versaī tegere ac deuiare.

¶De ludo ensis duarum manuum. Cap. xiiij.

¶Per viam ensis duarum manuum armis quoqz curtis vel breuibus luditur z ludus ipsius ī leuata vulgariter nominata consistit: que intelligenda est pro primis ictibus quos docere vt adiscere incipimus: quanquaz potissima causa sit corporalis exercitij z plures ictus ac giros armis agimus. principaliores tamen ictus de ense duarum manuum sunt duo ascendentes quos vulgariter montantes appellamus. si autem ex dextera parte fiunt in primo ictu pes dexter inchoare debet ad se mouendum ingrediendo cū ascēdente vel montante, secundo statim cum reuerso aut manu sinistro reuertendo ex parte sinistra ascendendo vel caput ense cooperiendo. ¶Est etiam vtilissimum dum ostentamus nos cum ascendente insultaturos z per eandem viam puncta infligenda est. Brachia vero nostra erecta atqz anterius porrecta restare debent z hoc tutum est dū offendimus ac nosipsos defendimus. Plicatis enim ī aliqua parte brachijs periculum in ijsdem occurrit. ¶Similiter de sinistro latere duos manureuersos facere oportet vt ascendant: aut quod postremus descendat cum alio ascendente ex dextera parte contra manum aduersantis recedendo aut cooperiendo nostram altiorem partem. ¶Primus manusinister adeo bonus est cum vno pede ingrediendo sicut cuz altero: sed vltimus pes rectus ingredi debet: atqz exire. Si vero ambos reuersus: vel sinistros cuz dextero pede agimus hoc est intrando ad faciendum ipsos: primus passus breuis esse debet: vltimus vero longus: semperqz vtile est in vna parte ostentare z ex altera aggredi quod vtiqz sufficienter fit dū in primo ictu ensem aduersarij tāgimus. Deinceps ocius per inferiorez locum ad manus alterius cum alio ictu reuertendum est: quoniam vtplurimum ictus qui ascendunt descendentibus obsunt. Et desuper cum findente veniendo quāquā nos prius tanganur sepius illum: qui inferius remanet adiuuamus: quia lacertis dissolutis ex superiori parte venientibus maxima vis fertur: quamobrem cum pauco ense vel puncta debemꝰ illos accipere: q huiusmodi ictꝰ in brachio suo directo faciūt. ī quo quidē tempore corpus nostrū ad posteriorē partē deuiari atqz implicari oportet. Cuspis autez arme nostre debet supius respicere vbi nulla erit pelta defensibilis seu repabilis ī sinistra manu z sic deficiēte capitis tegmine sepe ictꝰ inferius venientes periculosi sunt atqz euitandi. ¶Alio tñ armā nostrā tangente extemplo ex alia parte reuertendum est: quod nēpe hostis deceptiones dimouet: z expellit: atqz detrimentum affert. ¶Plerunqz bonum est per vnā ptem dissimulare z per aliam inuadere nutādo cum corpore ad alteram ptem: z armam dimittendo in loco: ad quem nos percurere volumus: tamen quod arma in eodem loco quo prius maneat: taliter enim citius attingimus. ¶Quotiescunqz alius temptat seu quidpiam agere vult aliquantulo personam nostram anterius: ac posterius: z per transuersum moturi sumus. ¶Manus autem nostra plerunqz in contrarium manus aduersantis euenire debet. ¶Stocchate aut puncte facte in ingressu per inferiores partes omnino meliores sunt: in regressu vero per superiores. ¶Si vero volumus cum aduersario coniungi primitus cuz sinistro ictu: z sinistro pede ingrediendum est. z pariter quod illico cum manu directo. atqz cuspide pes dexter antecedat: z in eodem instanti vel cito oportet nos ad sinistram partem deducere cum manu reuerso ꝙ ascendat.

¶Felix potest is: qui ignarus est de ludo ensis duarum manuum oportune manum tutari nequidem tibiam: z caput nisi ludum aze: siue tricuspidis sciuerit. ¶Et de aza communiter vtile est iactum cum parte martelli committere z cuspide ferire. Quod si alius egredi voluerit bonum est cum calce: seu puncta

inferiori obstare retro: vel ex transuerso saltando.

¶ Quonam modo arma pro defensione esse debeat. Cap. xv.

¶ Si armam defensibilem in manu sinistra habemus iuxta corpus nostrum collocanda est. Nihilominus dum insultare volumus: aut insultamur prolonganda est manus sinistra quantum poterit ad associandum dexteram.

¶ Quales arme eligẽde sint ad cõflictũ fortium virorꝫ ꝛ quales ad debiliũ. Cap. xvi.

¶ Contra validos homines pauca arma ꝛ leuia atqꝫ spaciosa loca sunt eligenda. At si debiles homines sunt: aliter capienduꝫ: cuius debili salubrius sit precauere ne fortis secum coniungatur absqꝫ maximo eius detrimento pariqꝫ modo is: qui fortis est aduertere debet: ne debilis aditum effugiendi habeat: ꝛ cum omnibus: qui omnino parum sciunt operiendum est quousqꝫ aliqua eorum membra detegantur. Quidam enim sepissime innituntur ad hostem feriendum vel tangendum in loco armato seu disarmato: ꝛ hoc precipue faciunt qui audaces ac rudes sunt: idcoqꝫ positis ante istos membris nostris armatis ictus sui exonerantur: ꝛ tunc facilius est posse inimicis nocere.

¶ Semper in principio reversum siue manusinistrum adducendo super pede sinistro eundum est in trãsuersum tendendo. ¶ Manudextrum vero ꝛ puncta super dextero latere: ꝛ pro vastatione: vel obstaculo decet eodem pede retrocedere: ꝛ ictum per inferiorem partem iacere.

¶ Qualiter reparare debemus cum longam armã contra breuem: aut si breuem tenemus contra longam. Cap. xvij.

¶ Armam longam contra breuem capiendo oportet quotiescunqꝫ committimus duos ictus agere quorum vnum superius: alterum inferius: ꝛ cum quolibet recolligende est manus: atqꝫ caput quod aliquantulo corpus retro pendeat ob causam quod si aduersarius armam nostram cum sua deviaret: ꝛ nobiscum coniungi vellet semper cuspis arme nostre ei obuier: ꝛ quando ipse vellet ad ingrediendum cum vehementia conari pedes nostri aliquantisper retrouertendi sunt. Attamen prosequendo eosdem ictus quos iam diximus agere debemus quod valde adiuuat aduersus quoscunqꝫ impetuose crassantes. Et si nos breuem armam continemus alterius arma: vel ictus est deviandus: vt in longum transeat: ꝛ tunc ad hostem appropinquandum: ꝛ promptitudo in his omnibus esse debet communiter: dum quispiam furibundus accedit: possumus armã reparare ꝛ secũ iungi a latere nos deviãdo: quod tutius ẽ dũ armati sumus.

¶ De ludo pugionis. Cap. xviij.

¶ Ludendo cum pugione quamplures apprehensiones manuum: ac pedum fiunt: ꝛ he versute principaliores sunt: quibus etiam in palestra vtimur: dum ad conflictum appropinquamus alterius manus est assumenda: nostraqꝫ deviande quin apprehendatur. Quod si hostem prosternari volumus bonum est rectum pedem: ꝛ manum nostram in pectore eius imittere: aut in brachio vbi pugionem ducit festinatim ferire: ꝛ cohibere quin effugere queat. Et si ictus adducimus super brachio: ꝛ aduersarius cum suo: brachiũ accipit nostrum aliquantulo lapsare oportet: ꝛ cuspidem pugionis in altum extollere: ꝛ per inferiorem partem ad tangendum hostem redire: aut manum nostraꝫ supra manũ eius firmare: Et quod pugio nostrum alterius veniat manus hostis abscindendo. ¶ Si vero ipse cum puncta reparare vult ad faciem suam reuertendum est: ꝛ per quãcunqꝫ partem ingredi vult armam nostram: aut brachium capturus diuertendus est pes noster antecedens ad posteriorem partem: ꝛ in illo momento alius ictus per alteram partem fiendus. Quocirca difficile erit aliquem posse nostrum pugionẽ eripere pariterqꝫ in ceteris alijs armis agere oportet. Nã firmiter ad altercandum manendo ciro potest quispiam iacturam ac detrimẽtũ recipere: ꝛ hanc regulam obseruando difficile erit quod nobis minimum nocere valeat.

¶ De modo iaculandi siue proijciendi. Cap. xix.

¶ Dum aliquid cum brachio proijcere volumus ad metam: in quam pedem firmare debemus cũ impetu: ac velocitate deueniendum est. Expulso tamen iaculatoq; telo ocius post ipsum cum corpore nostro eundum: ꝛ sursum directe tendendum: ac super dextro latere pergendum: ꝛ quod brachium nostrum quantum poterit in altum porrigatur simul cum vibratione: ꝛ nimia expeditionis celeritate: atq; rigore. ¶ Iste autem modus iaculandi in sublimi ad eijciendum in longum optimus est. Sed dum cõtra hostes proijcitur melius est parumper in dextero latere brachium declinare.

¶ De modo proijciendi vectem. Cap. xx.

¶ Vectis fere subtus brachio eijci debet vt ascendendo vadat: ꝛ ferme equaliter in signo pedes sunt collocandi. Pes autez dexter simul cum vecte preire debet: ꝛ voltam seu girum maximum ac celeriter fieri oportet dum corpus reuoluimus: ꝛ q rigidum fiat penitus anhelitum retinendo.

¶ Qualiter lapidem paruulum proiecturi simus. Cap. xxi.

¶ Ad proijciendum paruulum lapidem siue volatilem: quem in lingua hyspana volanderam dicimus: ꝛ in hoc iacru inter omnia alia nimium supra latus: vel ad brachium dextrum declinare oportet. Necesse est autem prospicere ne super pede vel sinistro latere eamus: hoc enim agit ne telus in transuersum vadat.

¶ Modꝰ ꝓijciẽdi lapidẽ siue saxũ grossius q hyspano idiomate schina appellaꝝ. Cap. xxij.

¶ Schina seu lapis grossus ex superiori parte humeri est eijcendus exaltiendo: ꝛ prolongando brachium quantum omnino possibile erit: quumq; lapis extra manus vadit oportet nos super genua presertim in sinistrum declinare ne post lapidẽ eamus q; in hoc mõ proijciendi pedes firmiter manere debẽt.

¶ Quo pacto equestres lanceã iaculari debeamus. Cap. xxiij.

¶ Jaculando dum equestres sumus in primis staphe: in quibus pedes firmamus equales esse debent: ꝛ non quod vna longa: ꝛ alia brevis: tamen quod corpus nimium super sella ad proijciendum revoluatur: ꝛ crura fortissima: atq; stricta maneant. nanq; aliter est in periculo cadendi: ꝛ eo instanti quo homo lanceam vult expellere assurgendum est super pedes sistendo: ꝛ brachio sursum manente ex eodem loco lancea: siue telũ expellatur ne ad collus equi: vel ad sedendũ supra dunes vadat.

¶ De exercitijs currendi. Cap. xxiiij.

¶ In cursu: aut modo currendi vis nostra in pectore collocanda est: ꝛ semper attẽti esse debemus quod totum corpus in altum subleuetur: ꝛ in anteriorem partem tendat ita quod frons super punctis pedum recta linea eueniat: ꝛ in terra dumtaxat puncte pedum ponende sunt aliquantulo tendentes ad exteriores partes: intelligas summitates digitorum pedis dextri ad dextram partem: ꝛ sinistri ad sinistram. longi ac veloces habendi sunt passus: tibieq; subleuande ipsas per genua plicando ꝛ brachia sursum porrecta fre debent. Manusq; aperte: ꝛ extense siue correpte deportande sunt: Nihilominus quod digiti inter se astricti. Sic enim vires ad altiores partes extollimus. Polerunq; vero in cursu vna astricta corrigia lumbos cinginus: atq; astringimus: vt vires in altioribus partibus maneant quanquã nobis aliquid de anhelitu auferret taliter quod corrigia tantummodo in brevi cursu adiuuare potest: quandoquidem in longum detrimentum protrahit. ¶ Utile autem ad currendum dicimus esse collum extensum attollere. Tunc enim necessario alia membra extolluntur: ꝛ alleuiantur: sed si collum in se recolligimus. ceteraq;

membra attollimus tota persona fortior redditur: & non adeo leuis. ¶Cum vero cum alio currere voluerimus semper primus passus est in toto cursu principalior. Ideoq; fieri debet longus: & quanto citius poterit.

¶Quo pacto vnus pedester cum equestri currere queat. Cap. xxv.

¶Si quis pedester cum equo currere volet per staphan capiendo necesse est: vt corpus suuz supra manum inquantum quiuerit exoneret pedes in altum eleuando ad hoc quod locum habeat faciendi longos passus precedendo tibiam equitantis. Tunc enim equus ducit nos tanquaz de incontro: & sic valde iuuat: & si corpus pedestris restaret retro post tibias equitantis nihil in cursu durare potest eo quod velocitas equi attrahit ipsum festinatum ad precipitium.

¶De modo saltandi: & tripudiandi. Cap. xxvi.

¶Saltatio & tripudiatio in se non nimiam artem continent: sed dūtaxat continuationem: atq; exercitium expetunt. Precipuum tamen est: vt homo seipsum quantum poterit in altum efferat: & vbi cursus interuenire debet oportune: ac furibunde eunduz est: & in saltu totū corpus supius eleuādū: atq; extollēdū.

¶Tripudiare hyspano idiomate volteare vocatur: ab Italis vero voltizare quod idem est: & merito volteare appellatur a volta originem habens. Sed quia in lingua latina girum siue voltam habemus nō incongrue volteare possumus dicere: aut vero voltas agere.

¶De quibusdam voltis: seu giris: qui in sella fiunt. Cap. xxvij.

¶Cum super equo: vel sella salire: aut tripudiare volumus: vires in pectore nostro recolligende sunt: & dum subleuari incipimus: opus est quod velociter per ipsum girum transeamus: & pedes alti sicut caput in gyrum ire debent: quando ipsum agimus: vt corpus equaliter super sinistro brachio voluatur. Nam si corpus ad vnam partem potiusq̄ ad aliam declinaret: non iret penitus ita vt deberet: neq; vbi firmaretur cum gratia remaneret. ¶Quod si nos equaliter super brachio firmamur volta citra conatuz: vel rigorem resultat tanquam rota que in dimidio axem possidet. Unde absq; labore girare videtur: & tunc maximam gratiam habet. Si vero magis ad vnam partem q̄ ad aliam declinaret magna esset difficultas adducendi rotam. Et dum aliquem girum agere volumus magna vi & reuolutione in principio subleuationis inniti debemus: & brachia rigida: aut sine implicatione sunt tenenda donec volta perficiatur.

¶Quantum in quolibet exercitio bonus animus prevaleat. Cap. xxviij.

¶In quocunq; exercitio bonus animus adiuuat: & timor impedit: & ob hanc causam dum tripudiamus huiusmodi regula respicienda est: ac si in terra plana saltaremus: tametsi non semper idem signum: quod volumus: attingamus. Nihilominus via incepta ineunda est: donec vis sustentari poterit: & in quibusq; giris maxime in illis: quibus aliquis nos obseruat ne cadamus personas nostras debemus ad finez iam assumptum dirigere. Consilium enim nouum in via captum in omnibus fere exercitijs inutile reperitur. ¶Cum vero super equo voltare volumus manus dextera supra sellam vehementer percutere debet: & quod tota persona iunctis pedibus recolligatur vbicunq; ipsos ponere volumus: & eodem tempore totum corpus est erigendum. Et si in sella sedemus aperiende sunt tibie: & corpus subleuandum tantuz quod brachia firmemus: atq; rigidemus: vt super ipsis possimus totum girum pertransire.

¶Regula satis vtilis in modo girandi. Cap. xxix.

¶Tandē i hoc exercitio talē regulā semp memorie mādare debemus. s. qō q̄si i eq̄li altitudie trāseant

pedes caput:z similiter bustum adeo altum:vt extensa brachia.quoniã in gyris non decet brachia plicare: nisi quod superius porrecta:ac rigida sint:z semper nobis cõperit hanc fantasiam in quacũq; altitudine aut imo habere:z interdum super dextero brachio:z quãdoq; sinistro firmari debemus secunduz varias reuolutiones:quas facturi sumus:vtpote per viaz qua caualcatam:vel equitatam agimus : tunc in manu sinistra vis ponenda est:que quidem equitata:siue caualcata nil aliud est q̃ in sellam intrare.¶ Et eo modo quo fieri solet media pomata:z tota pomata etiam ad dimidiam mozam: z totam mozam transeundum est:Attamen per voltam staphilis ex quo stapha pendet remontata:ac tota mamia peregrina:z galeatia sunt fiende.Oportet autem in his vltimis nos attentos esse ad ponẽdum omnes vires in manu dextera dum hos giros operamur:z paucam vim in manu sinistra:z hic pugnus dexter iusta sinistram manum ponendus est:z pauca reuolutio siue vndeata cum corpore est agenda. Maz precipue in his euolutionibus totum corpus in altitudinem subleuari oportet.

¶Quanta vtilitas emanet dũ scimus reducere secretũ vnius scientie ad aliam. Cap.xxx.

¶Ut imaginoz nemo magnus:z preclarus magister erit cum vna dũtaxat facultate nequidem cum pluribus nisi prius sciuerit secretum vnius scientie ad alterius vtilitatem reducere:z pro habenda hac scientia minime maximus labor erit dummodo recte considerare voluerimus.Qui enim in altitudine saltum peragit vim suam ad anteriorem partem dirigens facile anterius ire potest.Si quis vero in sella rasa aut paruulos arciones habenre cum ratione equitat:sub pauca continuatione valebit ad equitandum sellam arcionatam:vel dicamus altos arciones possidentem.Qui autem per solam viam continuationis aliqua arte vtuntur semper noui aut indocti cum maxima suozum membrozum defatigatione remanent : z pro ijsdem errozibus euitandis iam nos initio huius libelli instruximus omnes ludos armozum ad ludũ aze: siue tricuspidis: atq; ensis duarũ manuũ esse reducendos;z hec duo arma sub paucis ictibus exposuim⁹.

¶De quibusdã industrijs:qbus vti debemus vt possimus ab aduersarijs cauere. Cap.xxxi.

¶Est equidem difficile cognosci omnes deceptiones:quas ferunt qui nos inuadere volunt : quoniam deceptozes diuersimode aggrediuntur.nõnunquam cum paucis:ac teneris verbis.atq; illaris muneribus in quacunq; parte sese placidos ostendentes:z quicquid nos volumus laudant donec ad foueam nos cõduxerint.¶Alij simplicitatem:z lenia verba ostentant: Sed in modo dicendi varie possunt intelligi: z indies differenter.¶Quidam vero volentes manibus contumeliam inferre colozes diuersimode immutant:variosq; corporis actus cõmittunt z videtur continuo rem nouam velle exordiri. Non enim videntur in seipsis aliquam quietem habere:taliter dum prope pinguem hominem manemus.Quod videtur nos sentire haud secus:q̃ iuxta homineꝫ pinguem manentes sentimus:hi enim proditozes in seipsis enbelitum retinere videntur:z duri atq; intemperati ambulant.¶Bum autem deceptozes defraudare volumus:aut ipsos facillime comprehendere oportet:quod boni simus ne alius censeat nos de versutia eius considerare:z est blandities in membris ostentanda:ac dissimulatio:quod a nobis non videatur.

¶Quanta vtilitas sit complexiones cognoscere:z detrimentuz ipsas ignozare. Cap.xxxij.

¶Habita de complexionibus cognitione maximam vtilitatem resultare dicimus:quoniam secundum ipsas homines a natura varij ac differentes sunt in membris:z operationibus:quo quidem scito opus est etiam membra nostra exercitata esse ob hanc causam:quia dum vident membra aliozum moueri ipsamet labozem:vel detrimentum sentiant:z vadant aliter:q̃ aliena veniunt:aut ad reparandum vbi maius periculum videm⁹.Qui autem nescit complexiones recte cognoscere pariter:z exercitia nequit super ijsdez omnibus respicere:si demum aliquis inesset respectus sciremus verum remedium assumere : nam scientia oculis z membris assiduam vigilantiam inducit.Licet enim corda obliuiscãtur ex consuetudine oculis decernimus quascunq; personas:z inconuenientia:que adducere possunt.

¶ Qui in se possidet id: quod alij occupare cupiunt: necesse est semper inuigilet: vt ipsum conseruet.

¶ Qui se obseruare debet: z causa dissimulationis seipsum deserit suimet homicidam esse dicimus.

¶ Nemo se ad maximum discrimen infert dum certus est non posse partem principalem ipsum diuo uentem assequi.

¶ Qui nescit volentes sibi iniuriari ab omnibus precaueat: naz pauco labore membris securitatem: at qz animo quietem impendit.

¶ Imbecilles animo causa formidinis in crudelitate: atqz impietate excrescunt.

¶ Qui alijs pacem prebet: iniuste aduersitatem patitur:

¶ Nullus est adeo religiosus: si gubernationez aliquam habet: qui omnino sit exemptus inuidia.

¶ In quibusqz conuentionibus verum est dicendum: ipsumqz obseruandum. at vbi decertare solemus: quisqz potest cunctis fraudibus vti: quum talis inter nos sit conuentio.

¶ Quidam sunt: qui habita regula decipiendi in pugnis eandem normam in omnibus negociationibus obseruant quod nequaquam sine maxima contumelia: z blasphemia fieri potest.

¶ Circa res quas facturi sumus conditiones cultus nostri obseruare debemus dum ad effectum deue nimus: z quia in quibusdam de fiendis deceptionibus conuenimus: z in alijs vero non: iuxta hoc primum semper ambulare debemus.

¶ Dum emimus: aut vendimus: mutuo damus: vel accipimus: seu dum aliquem sequi debemus: aut ipse nos. In alijs quoqz huiuscemodi pactionibus absqz aliqua versutia vel deceptione semp sincero modo procedere debemus. In certaminibus autem aliter se habet quum talis inter nos conuentio fuerit.

¶ Nō ē reprehēdēdus qui multa scit: sz qui doctrina male vtit: quapropter scire i ludis: aut plijs necessarias oino industrias adducere apud oēs est cōmēdabile dummodo pactiones non dirumpimus.

¶ Turpe est scribere de industrijs: in quibus pessimi adiscere possunt deterioraqz perpetrare valeant. Attamen nostra intentio scribendi pro bonis: z non malis esse debet.

¶ Dum viuimus: aut scripturas pre manibus habemus: possumus omnino tutari quin ad pessimos perueniāt. Sed post obitum: non nostrum est agere: quin alij ipsas perlegant: tametsi dum scribimus de bono considerantes nullum onus habemus.

¶ Non omnes scripture sunt a malignis hominibus celande. Sed industrie duntaxat: quibus decertare: ac plura mala perpetrare possumus. Artiste enim peioza: cq̄ alij agere possunt.

¶ Honestius esse dicimus quod pessimi pro bonis vtilitatem habeant: cq̄ iusti causa malorum patiantur. Quamobrem bonū non est abscondendū bonis: timendo aliquā partiunculā malignos esse capturos.

¶ In hoc loco assignādo differentiā inter exercitia membrorū: z exercitia intellectus propre quodam comune prouerbium adducere quimus: ita dicens saltem iuxta vulgū. Omnia probate: z que bona sunt tenete: nos vero in hac prima propositione longe aliter sentimus: z credimus cū mēte inuentores huius prouerbij cōueniri. Quoniā nullus homo sane mentis tale preberet consilium: quod omnia absolute capra p bemus: nisi ea que bona sunt tantum: nam inter omnia alios homines occidere accidit: atqz nos ipsos suspendere pedes: z manus amputare: venenum bibere: contra maiores parentes iniuriaz afferre: aliena furtiue subtrahere: z bona nostra in manibus predonum ponere: que opera nullatenus probanda sunt: immo penitus fugienda. ¶ Quamobrem dicendum est omnia bona probate z que optima sunt tenete: mala vero nunquam sunt probanda z sic in casu nostro exercitia membrorum bona sunt: tamen non optima ad exercitia intellectus comparata: sed quia bona saltem in positiuo gradu dum iuuenes sumus exercitijs membrorum vti possumus: vtpote currere: saltare: proijcere: equitare: z similia de quibus in hoc libro aliqua dicentur. verumtū duz de optimis operibus negociamus: atque penitus comendabilibus: in omnibus temporibus per hanc vitam: z per alterā de laboribus intellectus capiendum est: z cum hec durabilia sunt recte dicemus omnia bona probate: z q̄ optima sunt tenete: videlicet dum iuuenes estis etiam exercitia membrorum quandoque agite: sed tanquam perfecta labores: intellectus tanquā fundamētum tenete.

¶ Prologus de complexionibus.

¶ In libro de cognitione hominum de quibusq; cõplexionibus extense pertractauimus: ⁊ ob hanc causam hic solum aliquid succincte de quattuor principalibus complexionibus explicabimus: nãq; habita de istis noticia cito alie complexiones intelligentur: Corpus enim continens duas complexiones fere equales in eo factiones: atq; opera ambarum qualitatum habebit: ⁊ sic corporis qualitatem in tres vel quattuor equales complexiones diuidendo hec pro earum noticia recta est via: quẽadmodum videndo vnuz hoiez quẽ caput aliquãtulo grandiusculum: ⁊ carnosum possider: ⁊ tibias: ac manus subtiliores: q̃ proprio coleri co comperat: tunc asserimus fere equaliter de colera: ⁊ sanguine sortiri. Quod si loco sanguinis phlegma esset corpus vtiq; carnosius: ac magis tenerum fieret. ¶ Et si melancolia in secundo loco esset tunc corpꝰ durius: ac maiozis ossis.

¶ De aptitudinibus: ⁊ factionibus membrozum sanguineozum. Cap. xxiiij.

¶ Sanguinei vero has factiones habent. faciem videlicet que ad magnitudinem: ⁊ mediocritatem tendit aliquanto carnosiusculam maxime respective ad ossa sua: ⁊ etiam in longitudine breuem. Caput neq; magnum: neq; paruum. Collum bono modo grossum. humeros extensos vel longos ad partem brachiorum. Musculum brachiozum: ⁊ crura tibiarum grossa genua: ⁊ cubitus inferius graciles respective ad superiozes partes crurum: ⁊ musculozum. Manus vero curtas: ⁊ tactui teneras: punctas digitozum duriusculas atq; strictas. ¶ Palmulas manus paruiper grossas: ⁊ carnium plenas. sed respective ad mollicies manuũ oẽs alie carnes: siue mẽbra duricie pandunt: ⁊ aspectu siquidem pulchre. Color vero inter album ⁊ rubrum cum maiori illustratione q̃ quispiam alterius complexionis: bonam habent pronunciationem: Vocem tamen scabrosam: aut asperiusculam.

¶ In quo officio sanguinei valeant ad proprietatem sue nature. Cap. xxxv.

¶ Sanguinei accomodati sunt in quacunq; re subtilitatem: ac velocitatem manuum exercente: vtpote ad chirurgicam artem consoriam: ad pulsandum cythara: ⁊ ad seruiendum in mensa: tum etiam ad scribẽdum bruslandum: aliaq; huiuscemodi exercitia cito transeuntia: Ocius vero quãcunq; rem colligunt. Raro tamen ipsius secretum adinueniunt. non enim dilatare intendunt eozum intellectum ad varia: atq; profunda discernenda: Quoniam suapte natura non est magna in eis constantia: ⁊ sic non tantuz rememorãt: vt recte discernere queant ea: que indagant. q; quũ primum reperiunt occupantur. Memoriam vero comperentem habent licet optima videatur: Quãdoquidem cito recolunt de eo cuius sunt recordaturi. At parum ad suscipiendum laborem attendunt. placidiores sunt in principio: q̃ in medio: ⁊ fine. Paucam enim stabilitatem: ⁊ constantiam obseruant: ⁊ dum infirmantur pauco tempore magnam iacturam patiuntur: quozum tamen egritudinibus facile mederi potest: si cito subuenitur. Velociter in breui spacio currunt: Sed quod locus currendi aliquantulo acclinis sit: similiter in modo saltandi: ⁊ tripudiandi valent: quum hic nimia promptitudo requiratur: quãcunq; armam bene proijciunt: tantoq; melius quanto leuius teluz fuerit quoniam in pectore: ⁊ musculis brachiozum iuxta magnitudinem suozum corpoz magnã grossitudinẽ sortiunt. Quapropter facillime labores ejciẽdi tollerar queũt. Manꝰ: ⁊ lacertas subtiles tenẽt: ⁊ sic vibrare: vel exercere possunt. Fortitudo aũt atq; animositas eoz ẽ in pncipio: nihilominꝰ cito trãscũt.

¶ De colericis: ⁊ aptitudine suoz membroz. Cap. xxxvi.

¶ Colerici faciẽ subtilẽ: ac paucã i ea carnẽ possidẽt: collũ i mediocri grossitudine: ſz lõgitudine plꝰ q̃ mediocri: ac neruosuz é. ¶ Humeri iſimi: vł ad ptẽ inferiorẽ tẽdentes. Musculi brachioz respectu grossitudinis lacerti: aut cubitꝰ iferiꝰ subtiles sunt. ¶ Crura quoq; gracilia respectu tibiaz. Manꝰ i lõgitudine mediocres: ⁊ optie diuise magis ad duriciẽ: q̃ ad mollicie ptẽdentes. ¶ Palme: seu vole manuũ ferme i grossitudie cũ alijs ptibꝰ eq̃les. Duricies eaz paulo magis i vna pte: q̃ i alta ſz aliquãto magis i pũctis digitoz. Alia mẽbra placida sunt tactui. Pedes sicuti: ⁊ manꝰ. Hec aũt regula i oibꝰ ꝓplexionibꝰ

obseruatur:z secundum istam regulam ex manu pes diiudicari potest: z ex brachio tibia. Lumbi vero:z cinctura cū extremis brachiorū:z tibiarū partibus ꝓformanť hoc est cuz lacertis:z tibijs. Et quoniā colerici has tres partes fortes habent cum ipsis maiorem vim faciunt q̄ cum alijs totius corporis quia vbi cunqz maior quantitas siue grossicies ossium neruorum:z carnium inheret:ibi maiores vires extant.

¶ Quomodo colerici cognoscantur. Cap.xxxvij.

¶ Colerici pallidum habent colorem presertim in facie licet dum elaborant meliorem: aut viuaciorem ipsum ostendant. ¶ Locutio eorum in exprimendo debilis est: vox autem suauis: z nudi manentes in membrorum factione ceteris prestant:optimam inuentionem habent quanquam initio aliquod impedimentum demonstrent. Constantes sunt in quacunqz operatione:z quocunqz genere gubernandi:aut imperandi gentibus. ¶ Astuti sunt:ac vigiles.paulo plus in vna arte:q̄ in alia adiscunt: z ex hoc pre ceteris apti sunt ad lucrandum causa temperantie anhelitus:z paritatis membrorum intelligas:quod paulo fortius vnum membrum:q̄ aliud. ¶ Miro modo subijciunt:z tolerant arma:currunt saliunt:z proijciunt plus q̄ mediocriter. ¶ Hi vero melius per planicien:q̄ in alia dispositione terre operātur. In quocūqz magisterio quod facere intendunt vbi discretio:ac temperantia conuenunt magnam habent aptitudinez sicut in modo edificandi ac decertandi. Non sunt nimie memorie eo quod ad tot partes dilatantur:vt tot obseruare nequeant: z etiam: ꝙ videtur posse per seipsos dicere quicquid ab alijs possunt adiscere: aut saltem magnam partem:tametsi in modo inquisitionis de facili preterita inueniant. Rarissime infirmantur:z de facili curantur. At dum infirmitas in membris radicata est vix vnquam distrahi aut expelli poterit non quod carnes inobedientes sint:ac dure ad suscipiendam medicinam nisi quia iuncture: z temperantia istius complexionis fortissime:ac iuncte sunt. In quo quidem tempore non sinunt quod medicine iuncturas penetrent. ¶ Bone conuersationis sunt cunctis temporibus melius tamen in medio: z fine: q̄ in principio qui dum irascuntur furiam impetuosam ostendunt. Sed cito ad quietem reuertuntur.

¶ De complexione melancolica: ac de formatione: quā membris impēdit. Cap.xxxviij.

¶ Melācolicos proprie robustos appellamus. Nam qui alterius complexionis sunt quāplures labores ob varias causas perpeti queunt. Melācolici enim a natura vel innata duricie fatigant: z hoc modo cognoscunť. Caput habēt magnū: ac rotundū: facie vero altā per tēpora. In maxillis os maximū:z subleuatum:collum grossum:z curtum siue breue. Humeros latos:z anterius declinantes. Pectus tamen latum:z non rotundum:sed tabulatum. Brachia curta:atqz conuexa:quod ab hyspanis estenados appellatur. Crura:z musculi brachiorum grossitudinem sortiuntur:z ō genibus: z cubitis ad infra inter colericos z sanguineos grossitudinem possident. ¶ Per cincturam:vel lumbos mediocritatez habent ideſt neqz grossam:neqz subtilem manus fortes:grossas:breues:ac valde duras. ¶ Est autem grossitudo:z latitudo ipsarum per palmulas:z vole profunde:solide: ac durissime:puncte digitorum in tenuitate inter sanguineos:z colericos. Pedes per puncras ad interiorem partem voluunt. Tibias vero curuatas sicuti:z brachia possidēt presertiz p ossa malliola: z eriā crura. Carnes vero tactui asperrimas. Signū vero principaliº ad cognoscendum melancolicos est quod in tangendo ipsos apprime rigidos: ac duros inuenimus ferme: ac si iuncturas non haberent: qui in quocunqz loco tetigerint omnes vires suas immittunt. Colerā habent inter nigrum:z viride: vel cum rubore intermixtam: Pronunciationes vero:z voces fortes iunctas: atqz asperas.

¶ De operibus melancolicorum. Cap.xxxix.

¶ Melancolici non sunt adeo fortes:quemadmodum eis apparet: nequidē vt in opinione populi fertur:z quod non sint adeo fortes veluti aiunt palam fit:quia dum ipsos experto tenemus non eā vim: cue antea videbatur adinuenimus: qñ in tangēdo ipsos videtur nos aliquod marmor mouere:quod ab eorū distemperātia causatur:quapropter vbi se plicare incipiunt:non inueniunt locū in quo firmari queāt donec

ad terram veniant. Nam sicut lignum aridum se habent quod maximam duriciem tactui indicat: z duz plicari incipit totum laborem dirumpendi ipsum preterit. Quod si viride lignum extitisset ad plures partes revolui posset: z cum defatigatione rumperetur. Qui vero talis complexionis sunt maximum ponderis subleuant: z res graues duras: ac curtas proiciunt. Saliunt mediocriter z parum currunt: bene tollerant labores absq; magna sensatiõe. Sũt magis ppij alioz iussis: q̃ ad iperandũ alijs. Ad manẽdũ i castris: vel i cãpis: atq; obsidiõibus: tũ pspera: z tũ aduersa fortuna cereros supant. Nõ enim valde aspez ẽ eis i terra iacere: z ad dormiẽdũ cervical lapideũ applicar: nec delicataz rez apparatũ nimiũ existimãt. Nõ sunt apti ad prefecturã quũ nõ nimie pspicacie sint imo a natura hebetes: z paucã arte adiscunt: z q̃z uis adiscerent nescirent eam recte ad aliquam conclusionem applicare: tamen si in quibusq; rebus que paruo ingenio fiunt melancolici boni sint: z bene sine arte luctantur. Est durum pati ab ipsis quãcunq; iactu ram serio: aut ioco decertando. optime retinent memorie quicquid semel didicerint. Nam quemadmodum in eis difficilis est aditus: ita pariter z exitus. Quocirca boni iuriste sunt atq; apti ad fodiendũ: z rumpendum lapides: z ad deportandum onera. furiosi sunt z causa duriciei cito agunt: Sed non taz cito vt sanguinei: nec ita tarde vt colerici. constantia eorum talis est qualis duricies dum non ponimus ipsos in alia aduersa parte satigantes sint. nam licet in eis vires diminuantur duricies remanet. Maxima est eis contrarietas quod tarde sentiant omnia egritudinum primordia.

¶ De phlegmaticis: z suorum membrorum proportione. Cap. xl.

¶ Phlegmatici capita z facies magnas continẽt: atq; carnosas. Colla eorum plus tendunt ad extremitatem longitudinis: z grossitudinis: q̃ ad mediocritatem: humeros sufficienter latos brachia longa. Musculos paulo grossiores lacertis. Manus in longitudine magnas: z per totuz carnosas: ac teneras. Punctas digitorum latas z molles. Manuum vero latitudo: z mollicies fere equaliter per omnes partes extenduntur: z carnes aliorum membrorum similiter ad molliciem tendentes: sed non sunt tactui placide: per cincturam siquidem lati sunt: aut parum succinct. Crura: z tibias longas: atq; indistinctas habent. Pedes maximos: z carnosos colorem aliquanto albiorem sanguineis pronunciationem satis clarã: z minimum pigram. vocem autem sparsam: z grossam.

¶ De operatione phlegmaticorum. Cap. xli.

¶ Phlegmaticos in omnibus rebus quas facturi sunt tardos esse cõstat: maxime in primordijs. Sz longius opus prosequendo cum meliori dispositione reperiuntur. In cursu: z saltatione: cereriscq; operationibus lenti: ac tardi. Declinia loca ad operandum petunt in saltu: z tripudiatione inter omnes alios infimi sunt: longa arma iaculantur. Non sunt ad patiendum nimium calidum z frigidum ita quod nullam extremitatem rubozis continent ad iubendum alijs accomodantur: dum vero eis iubemus tarde agunt. Que memorie mandant optime retinent: pluries tamen legunt anteq; discant. ¶ Appropriati sunt ad relonarios questus: ad sutoriam artem: aliaq; huiuscemodi eorum vero egritudines absq; impetu adueniunt: quas per aliquot dies absq; sensatione maxima tollerant. Huius enim complexionis tarditas nõ prebet locum: vt cito egritudines per omnia membra ruant vbi magnum tormentum causari queat propter organorum occupationem. nec cito curari possunt: quia quum in infirmando tardi sint: sic etiam in sanando se habent. Causa enim que egritudini obstat: sanitatis quoq; remedium impedit: z licet non ocius adminiculum eis inferatur: nequaquam extemplo magnum periculum immineret. Conuersatio eorum satis bona. Sz tarditatis cã sepenumero tediũ parit. Vires aũt: atq; animus paulatim: z sero eis adueniunt.

¶ Quo pacto quisq; conformetur elemento: de quo maiorem partẽ assumit. Cap. xlij.

¶ Quemadmodum ignis cum promptitudine in altum ascendit: z cito cursum suum perficit homines pariter: atq; alia sanguinea animalia easdem ppietates possident. Factiones enim membrorum altas: ac munitas in superioribus partibus tenent: z citi in operibus sunt: tum quoq; in pauca distãta deficiunt.

¶ De colericis. Cap.xliij.

¶ Sicut aer vbiqz temperatus:ac bene diuisus est:licet in plano sit aliquantulo fortior: ita z colerici tẽ perati:ac bene diuisi. ¶ Magni anhelitus sunt:z membra bene vndiqz partita possident: q̃uis aliquantulo in inferioribus partibus maiori fortitudine vigeant:z per planum operentur.

¶ De melancolicis. Cap.xliiij.

¶ Terram dicimus duram esse:z intemperatam grauem:atqz grossam pro cuius similitudine melancolici duri distemperati:z crassi ingenij sunt.

¶ Dispositio phlegmaticorum aqueo elemento appropriata. Cap.xlv.

¶ Aqua lenta est z mollis atqz in longum paulatim tendit:z in parte inferiori:ac declini decurrit. Et non aliter de phlegmaticis asserimus. Quoniã tardi z molles sunt in suis operibus:z declivia magis appetunt:semperqz aliquatenus defessi videntur.

¶ Qualiter cum quolibet nos habituri simus penes complexionum varietatẽ. Cap.xlvi.

¶ Hic aliquid dicendum est quo pacto cum vnoquoqz nos obseruare debeamus ad proprietatem sue complexionis:quod vtiqz in quibusqz rebus intelligitur:vt aduersus eos victoriam nanciscamur. Semper enim eaz partez assumere debemus que nobis sit prospera:z alteri aduersa:z ita faciliter hostem superare poterimus.

¶ Quo pacto cuz sanguineo decet in quocunqz exercitio operari. Cap.xlvij.

¶ Sanguineus in principio operandi maximam flagrantiaz:z velocitatem affert. Quamobrem decet aliquantulo operiri donec vires eius declinent. Sanguineus enim causa promptitudinis: z celeritatis confestim ad quãcunqz discoopertam partem ingreditur: cito tamen impetus preterit. Dum vero deficit procurandum est vt secum iungamur:quoniaz debilis est tibijs:ac lumbis:quia dum in deuiata apprehensione manet: videlicet per manus brachia:aut colluz satis offendere potest:quandoquidem suas maiores vires in pectore: z musculis brachiorum continet:per lumbos vero paucas. Ita quod secuz ad brachium bipartituz deueniendum est. Conuenit etiam quod hec norma in armis obseruetur in cursu vsqz ad centuz passus velociter transit:z loca accliuia petit: z suuz contrariuz est prebendo ei longuz cursuz: z quod descendat in iaculatione per duos:aut tres ictus ad vltimũ posse suuz attingit. Quapropter ad plures proijciendum ponenda est sibi condictio. Et si ad vires manuz deuenire oportet initio spatiosa loca: z tandez stricta sunt indaganda.

Quonaz modo cuz colericis sit operanduz. Cap.xlviij.

¶ Si cũ colericis aliquas vires operamur procul seu deuiati ire debemus causa qõ maiores vires in tibijs:lumbis:z lacertis:q̃z in reliquis membris habent ideoqz secuz vniri damnosuz esset. Tempus autem pugnandi cuz colericis postquaz ad conflictũ deuenimus nec abbreuiare nec prolungare possumus. Naz fere semper vno:z eodez modo manent licet in principio videantur quoddam ante oculos obstaculum habere. Unde in quocunqz instanti ipsos inuadere oportet pariterqz ab eis nos cauere:z spaciosa loca cum eis eligenda sunt per planiciem melius:q̃z per alia loca currunt ita quod in opposituz debemus eis breuez cursuz:atqz decliuez impendere. ¶ In proijciendo secunduz proprietatez expostulant tela in duricie longitudine:z grauitate potius ad extremitatem:q̃z ad mediocritatem tendentia per planiciem iaculari volunt:z in quinqz:vel sex ictibus fere ad omnez eoruz potentiaz attingunt. Iccirco in magno numero ictuũ aut in parulo est cuz eis proijciendum.

¶Quo pacto cum melancolicis sit operandum. Cap.xlix.

¶Melancolici quãuis in modo operandi veloces non sint:tamen quomodolibet maxima in eis duricies inuenitur.Quocirca temperate est eis insistendum.que quidem contrarietas maior: ac potissima aduersus eos habetur.Non est propter duriciem cum eis coniungendum.ꝛ etiam ex eo quod pleriqꝫ eorꝫ magnam vim continent:Tametsi paucam industriam:ꝛ agilitatem habeant.Tandem stricto modo manendo pauca eis ars sufficit:Tuꝫ vero in his strictis apprehensionibus non potest libera agilitas inhiberi. Sed procul vel in apprehensionibus brachiorum manendo maior scientia: atqꝫ agilitas operari potest: ita quod cum melancolicis perutile est a longe:ac temperate decertare in modo currendi breui cursu indigent:ꝛ precipue per accliuia loca: quamobrem ad eorum contrarietatem cursus longus: ꝛ per decliuem locũ ponendus est.In iaculando breuia ponderosa:ac dura tela:ꝛ accliuia loca querunt contra quos oportet plures ictus imponere ꝛ cum astis:vel fustibus longis teneris atqꝫ leuibus.

¶Quonam modo cum phlegmaticis nos habere debeamus. Cap.l.

¶Phlegmatici in principio operandi paucas vires possident:ꝛ tanqꝫ relaxati sunt:ꝛ itidem nos cum eis aptitudinem nostrã ostendere debemus.Sed in operibus velocissime est concludendum: scilicet quod vires nostre extemplo ponãtur: causa quod minori negocio ipsos capiamus.Sic enim videtur quod nihil sentiant ita quod tanquam inexperti labantur.Et si pluries ipsos tangimus in qualibet temptatione causamus quod aliquãtulo in uiribus crescant taliter quod gradatim adeo in viribus crescunt quod difficile est ipsos amplius conuinci quemadmodum in primordijs vdebatur:Quonã in quocunqꝫ prolixiori exercitio aliquanto melius se habent:ꝛ cum eis ad strictum coniungi perutile est:Quia pleriqꝫ omnes magni sunt:ꝛ quia lenti possumus omnino per inferiores partes ingredi.Nam dum ad propinquas apprehensiones deueniunt non possunt se tantũ tutari: vt omnes vires suas irroborent. ¶In armis huiusmodi discursum facunt in decliui:seu in descensu.longo cursu indigent:ꝛ propter contrarietatem breuis:ꝛ accliuis via querenda est. ¶Ad brachiandum:siue proijciendum accomodatior est eis hasta longa:atqꝫ tenera: ꝛ per decliuia loca:ac per decem aut duodecim ictus vltima: que possunt proijciunt. Pro cuius rei contrarietate tela breuia:ꝛ rigida sunt accipienda:ꝛ quod in duobus: aut tribus ictibus proijciatur.

¶Quomodo secundum varietatem corpoꝝ diuersimode operemur:ꝛ qualia arma: ꝛ loca ad conformitatem diuersorum hominum eligenda sint. Cap.li.

¶Si homines carnosi sunt in principio prõpti fiunt:tametsi confestim declinent: Et econuerso sentiendum est de his qui magnis ossibus:ac neruis sortiti sunt. Nam ossa:ꝛ nerui in principio paruam ostensionem agunt.Hemum vero sortes reperiuntur.In quocunqꝫ actu:aut modo decertandi viribus perutile esse dicimus cum fortibus loca dura:lata:ꝛ spaciosa eligi cum paucis armis:ꝛ vestibus ne firmiter apprehendere queant.Cuꝫ debilibus autem locus arctus:angustus:atqꝫ tener ponderose.ꝛ succincte:siue stricte: vt apprehendendo eos manibus valeamus ad conducendum ipsos:ꝛ cum illis:qui parum sciunt ita ut cũ fortibus operari debemus:cum dextris autem:siue artem habentibus eodem modo quo cum debilibus.

¶Qualiter vnusquisqꝫ qualitatem sui elementi de quo maiorem partem sue compositionis accipit decertaturus accedens prosequatur. Cap.lij.

¶Modus dispositio:ꝛ tempus in quo quisqꝫ validior cum meliori animo:atqꝫ agilitate reperitur facillime cognosci potest:omnes enim qualitates suorum elementorum sectantur:ꝛ quoad istam normam ordinanda sunt armorum certamina primitus sanguineos ponendo eo quod nequeunt ex improuiso inuadere: causa quod nil de viribus suis nequidem de dispositione deest:in quo siquidem acquiescere debent quousqꝫ ad principale opus deueniant:ꝛ sic rarditas deuenendi ad conflictum aliquam partem suarum virium aufert:verum ꝛ enim in quocunqꝫ homine deficientibus viribus animus pariter declinat.

¶ Qualiter hic aut in mõ decertãdi melãcolicos in secundo gradu ponamus. Cap.liij.

¶ In hoc bellico conflictu melancolici debent secundo loco poni: aut prope sanguineos: q̃uis parum veloces sint: at vero membrorum duricies magnum fortitudinis robur initio infert: ꝛ ideo habent opportunitatem resistendi sanguineoꝝ promptitudini: tum etiaꝫ offendendi in aliorum tarditatibus.

¶ Qualiter in tertio loco ponendi sunt colerici ad iucundum certamen. Cap.liiij.

¶ Colerici ad capessendam pugnã tertiũ locũ expetunt: nanqꝫ in principio aliquantulo ꝑ editi inuenium tur: quanquam optime dispositionis sint. Sed cum illa occupatione: que eis tanquam velamen innata est initio melius est paulispꝫ morari. Quippe quod in videndo aliorum certemina vires sue roborantur cuꝫ qua etiam mora: ꝛ quod ratio ipsos concomittatur potiusq̃ si alterius complexionis essent bona est sibi in principio aliqua mora: ubi volũt corpora sua aliquãto agitari anteq̃ ad pugnam deveniant.

¶ Qua ratione in pugna phlegmatici sunt vltimo loco ponendi. Cap.lv.

¶ In quouis certamine Phlegmatici vltimo loco esse debent: quandoquidem nimiam moram agunt priusq̃ in eis vis dispositio: atqꝫ animus roboretur: que omnia simul insurgunt: ita quod quũ corpus inualidum reperitur non poterit proprium contentum operandi ordinatum assumer̃. Quapropter licet vires phlegmaticorum adeo magne essent: quemadmodum sanguineorum. quum in principio tanquam soporati sint oporet membra sua frequenter exercere: anteq̃ ad principale certamen deveniant: ꝛ dum exercitati difficile est quod vincantur: quoniam superantiam: quam sanguinei in primo impetu contra phlegmaticos tenent postremo phlegmatici contra sanguineos habent.

¶ Qua ratione scitis aliquibus artibus nonnulli eas quottidie exercere debent. Alij autem raro ob variarum complexionum conformitatem. Cap.lvi.

¶ Omnibus quidem vtile est aliquam artem adiscere: Nihilominus est aliquibus saluberrimuꝫ membra continuo exercere: alijs vero non. ¶ Sanguinei postquam aliquam artem sciunt pauca consuetudine indigent: vt de omnibus: que didicerint recordentur: ꝛ cum agilitate ipsa agant: ꝛ si ea que sciunt continuarent valde eis obesset eo quod per nimiam vehementiam: vel promptitudinem sepe res dirumpunt dum frequenter hoc modo laborant. ¶ Colerici satis expetunt exercitium in suis artibus: nam facillime possunt labores tolerare precipue vbi exercitium ab eis primum impedimentum aufert qõ colerici a natura habent. ¶ Melancolici parum necessitantur ad disponendum assidue eorum membra quandoquidem sufficientem promptitudinem duricies prestat. ¶ Phlegmatici frequenti exercitatione indigent: quoniam assiduus labor aliquantulo promptiores ipsos reddit: tum etiam ex eo quod vbi maior necessitas exquiritur vires immittunt: ꝛ ex nimia continuatione non possunt sua membra deuastare: quia nunquam totis viribus in aliquo puncto: aut loco innituntur.

¶ Quatenus vnumquodqꝫ animal aliquam habeat monstrationem a natura tributam de sua leuitate: ac fortitudine: atqꝫ illo quo est aptum. Cap.lvij.

¶ Si inspicere: ꝛ speculari volumus factionem a natura in quocunqꝫ animali positam ad proprietateꝫ illius ad qõ quelibet species inclinatur: aut dirigitur hac via facile cognoscemus inter particularia vnius speciei quis membra habeat ad leuitatem appropriata: vtpote ad currendum saltandum: quis ad firmiter manendum: quis ad luctandum: ꝛ quis ad iaculandum: ꝛ sic per varia exercitia discurrendo: nam licet luctatio communiter cum leuitate tendat ad multum iaciendum ea: que leuia sunt brachia extensa esse debent: ꝛ quod admodum directa quod stare nequit si homo in primo gradu non accipit magnam partem colere: In secũdo sanguinis: ꝛ in tertio phlegmatis. Sed pauca esse debet: ꝛ in huiuscemodi corporibus

maior est temperantia: q̃ levitas. Attamen in cõmuni luctatio cum levitate protendit: & ad propositum nostrum de variis animalibus redeundo natura aliquatenus animalibus super terram nutritis ad ambulandum dedit quatuor pedes: aut tibias fere equales in longitudine factione: & grossicie: & homini omnino cum magna differentia. Iccirco in homine dicimus tibias: & brachia: Licet in hoc quaternario numero nos cum brutis conformemur. Sed homo ex inguine vsq; ad calcar: siue fontem pedis habet vno tertio plus de longitudine q̃ brachium vsq; ad pulpeculam manus: & bruta sicuti canes: aut equi solum de cima parte longiores habet posteriores tibias: q̃ anteriores: aut tibias: q̃ brachia in grossicie. Nos itidẽ valde dispares sumus de tibijs ad brachia: & bruta fere equalia: quãuis ipsa aliquatenus fortiora brachia: & nos multo grossiores tibias: q̃ brachia. Non tamen intelligas quod absq; legitima causa sit tanta varietas distributa: dato quod natura: aut diuino precepto homo capite sursum elevato ambulare debet: & bruta anterius extenso: atq; supino: vt tam elatis ancis: q̃ humeris: & virisq; partibus cõmuniter cum capite equalibus. Unde conveniens erat quod brachia: aut tibie anteriores tam alte essent: aut cum pauca differentia sicut posteriores: Quum assidue: & equali bilance sint tantam corporis quantitatem sustentature. Et quoniam cõmuniter bruta magis fatigant cum brachijs: q̃ cum tibijs natura eis aliquãtulo fortiora dedit. Sed q; homo totum corpus continuo super tibijs sustentat natura: siquidem providit ad faciendum ipsas brachijs grossiores: atq; longiores: & sic q̃uis vellemus naturam nostram contrafacere tãquam bruta ambulando magnum laborem inveniemus: & tandẽ parum nobis proderit: habemus multo grossiores tibias: atq; carnosiores in nostra quãtitate persone:: q̃ aliquod aliud animal ad suas respective. In magnitudine pedum: & manuum cetera animalia in proportione persone nostre excedimus. Tã etsi quedam aues rapaces magnos pedes: ac manus habent: quibus se adiuuant: & homini propter suoꝝ pedum: tibiarum: & musculorum magnitudinem nullum animal bipes cum magna quantitate equiparãdum. ¶ In brachiorum aptitudine valde superamus cetera animalia. De tibijs autem non tantum maxime cum manibus propter magnam digitorum distinctionem varia officia peraginus: que a nullo alio animali fieri possent. Levia animalia subtiles tibias habent: paucum ventrem: & amplos lumbos: musculos vero subleuatos: aut in altum recollectos: & graciles siue asciutas tibias: non magnos pedes: neq; manus magis super longo: q̃ super rotundo respective ad grauia animalia. & hac regula possumus in particularib⁹ cuiusq; speciei nos obseruare. Unde homines qui subtiles: & asciutos habebunt pedes: ac tibias musculos subleuatos longiores ex plante pedis forcatura: q̃ ex forcatura ad summitatem frontis pauco ventre: & amplo pectore: aut humeris leues erunt: quoq; grossas tibias: & lacerta ponderatiores. Verumtamen ad firmandum pedes: & ad apprehendendum manibus validiores erunt.

¶ Qualiter animalia optime proportionata cito egritudines sentiunt: atq; eis resistere possunt: & quod aliter disproportionata animalia agunt. Cap. lvij.

¶ Naturalem regulam esse cognoscimus quod corpora bene organizata cito aduersitates: & egritudines sentiunt: & etiam ad resistendum ipsis valent. Qui vero male proportionati sunt aliter agunt: nam neq; in breui sentiunt: nec quidem possunt deinde longo tempore detrimenta: atq; incommoda tolerare.

¶ Cõmuniter videmus qualiter aialia debilis complexionis parũ comedunt: & ieiunare nequeũt. Sed que forte ac robustam cõplexionem possident: dum volunt multum cibi assumunt: & fami quoq; resistũt.

¶ Debiles vero: aut non recte organizati: nec multum comedunt. nec famem tolerant: & hic rationabile videtur posse debiles cum infirmis comparari: Egrotantes enim vna vice parum cibi assumunt: assidue tamen ipsum expetunt. Infirmus autem nil aliud est: q̃ debilis: aut cuius membra in confusione versantur: quam quidem difficultatem a natura omnia animalia male composita habent.

¶ Differentia inter sanos: & infirmos a natura. Cap. lix.

¶ Cognitio naturalis inter sanos: & infirmos accipi debet: vt in alio libro diximus vbi de claris: & oculparis cõplexionibus tractatur: nõ enim dicimus natura infirmum eo quod aliquo membro mancus sit: nisi quando infirmitatibus subijcitur: & per naturalem cursum: vel ab accidente veniant: tametsi quelibet cõ

plexio a casu periculum reperit. Infirmitates vero: quas quodāmodo naturales passiones vocamus: non accidunt omnibus complexionibus equaliter. Quanto enim minus digna materia veluti terra: & aqua tā to magis egritudinibus subijcitur: & etiam vnaquęq melior aut peior temperata est iuxta dispositionem in qua inueniebantur patres: & elementa dum generamur: & hinc accidit sanos esse aliquos de infima materia sortitos: quoniam patres sani: atq integre etatis erant: tunc quum ipsos genera uerunt: & aer qui in eo puncto decurrebat: aut regnabat auster vel fauonius: & etiam ostenditur solem: & lunam non fuisse i op positione: nec in coniunctione. Nōnulli quoq appellant infirmos illos: qui non adulti sunt: & senes itidęz: ac debiles. Sed quo ad veritatem non possumus recte hos infirmos appellare q̄uis aduenient infirmita te facilem ingressum contra ipsos habeat. Culpa enim etatis: & non corporis est. ¶ In egritudinibus acci dentalibus non ponimus aliam regulam: quia sicut iam superius assignauimus cunctis hominibus acci dūt: nisi quod citius sanant: & a maioribus periculis euadūt illi: qui agiliores: ac fortioris cōplexionis sunt.

¶ Quomō magna sit difficultas ad cognoscēdū psonas eiusdē cōplexionis. Cap. lx.

¶ Magnā difficultatem esse dicimus ad cognoscendum differentiam inter duos eiusdem complexio nis: quia q̄uis essent duo homines ferme equaliter colerici: & quod similiter alie tres complexiones seque rentur. Magna tamen ibi disparitas reperiretur. Vnus enim promptior ac leuior in agibilibus corpora libus: alter vero magis intellectum sortitur. Et hec paro siue cognitio non posset adeo distincte ascribi: vt cito cognoscatur: nihilominus facillime possumus ipsam visualiter edocere: quoniam vnusquisq in seipso quandam demonstrationem habet de promptitudine duricie: aut mollicie sua: sicut dum aliquem coleri cum cernimus in se promptitudinem demōstrare: & recollecta membra seu breuia: ac dura super illo quod simplicibus colericis datum est: hic autem similiter intelligendum est quod fortis: ac satis promptus erit in actibus membrorum. Et si alter etiam colericus quandam in se suauem temperantiam ostendit ac su per se manere absq dilatatione: aut recollectione suorum membrorum: potest nimiū admodum in intelle ctualibus: alijsq corpori competentibus valere: Quanquaz non sit adeo promptus: nec leuis in principio. Si vero ostendit se habere membra dilatata mollia: & satis carnosa in operibus intellectui competentib⁹ prestat potius: q̄ in agibilibus corporis.

¶ In qualibet complexione sunt nōnulli: qui bonum aspectum habent: & isti aliquātulo rigidi videntur: ac distemperati respectu pulchritudinis eo quod multo maiorem quantitatem melancolie: ac phlegmatis assumunt: q̄ in factionibus suorum membrorum ostentant: hoc est dum eos prima facie aspicimus. Quū autem aduertimus omnino voces eorum sparsas cognoscimus tanquam de phlegmate sortitas: & duras ad similitudinem melancolie. In factionibus tamen quemadmodum colerici esse videntur: licet in colore aliquantulo magis rubri: Sed dum voluuntur aut plicantur duriciem demonstrant: & in his quoq aspi ciendum est quis magis: & quis minus has proprietates ostendat: & hoc modo de quacunq complexio ne cōsiderari oportet. De autem disparitates: aut similitudines varie accidere solent iuxta dispositiones patrum: & elementorum quando generati sumus: & secundum qualitatem terre ex qua hanc generationem accipimus: quia penes hanc frigiditatem: caliditatem: altitudinem: humiditatem: aut siccitatem sumus sa ni: infirmi: fortes: aut debiles.

¶ De aduertentia quam homines habituri sunt: dum ad generandum filios operam dant: vt habiles nascantur. Cap. lxi.

¶ Cū a natura oīa aialia que habilia mēbrorum sunt super alia eiusdem speciei: atq generis extiman tur. maxime adhibenda est cura in tempore generationis: quod patres i p̄spera valitudine sint: vt filij na sciturī eis assimilari queāt. ¶ De similitudine vero in bona: siue i mala parte nil dubitaf. Sed de bona q̄ rendū est. ¶ Et vt facilius a quocūq ea: que dicimus agnoscantur: nōnulla exempla in brutis sepenume ro visa adducemus: vt in capite alterius omnes doctrinam capiamus: qō si volum⁹ facile erit. Būmodo rationalē naturā nostrā assequi velimus. ¶ Exēpla siquidē talia sunt. Cōtingit sepe animalia siluestria: & domestica simul in coitū generatiōis incurrere: vt anseres: anates: & sues setus: siue filij: qui nascuntur: quā uis i domibus nostris: & iter boues nutriant: p totā vitā quandā vmbrā: seu instinctū siluestrem obseruant.

¶ Leniores: ꝛ fortiores tãtum sunt: quam si de patre. ꝛ matre domesticis nati. ¶ Quanuis hec animalia eiusdez speciei sint solũ quia sus masculus est syluester: ꝛ femina domestica: filius obseruat semper aliquam similitudinem patris syluestrẽ: atqz fortem: vnde fit quod omnes sues domesticos deuincit: vbi plenum exemplũ capere possumus ad cognoscendũ quomodo homines: ꝛ mulieres se habere debent ad propagandos filios: dum simul concurrunt. ¶ Nam si patres senes sunt semen distemperatũ apponũt: ꝛ ita filij intemperati nascuntur: ꝛ cito senescunt: si iuuenes patres: propagationes debiles oriuntur: si infirmi filij quoque: non intelligas sub ea infirmitate patrum: nisi inhabiles: ꝛ ad infirmãdũ prompti. ¶ Sz hec dimittam⁹: ꝛ ad alias veniam⁹ expositiones: que secundũ exercitia: ꝛ cibos: quos assequimur causant.

¶ Nam si patres in ocio degunt ꝛ abundãtiaz ciborum accipiunt filios tanquã porcos pure domesticos generãt: quoniam nil de fortitudine nil de habilitate in eis apponunt de vera habilitate loquendo. conuersabiles: aut ad doctrinam capiendaz apti esse possunt: dummodo patres curiales: aut in conuersatione suaui multorum hominũ dẽditi sint: vt principibus: ꝛ quibusdã alijs magnatibus hominibus cõtingere soler: quia quanuis maximã quãtitatem ciborum assumãt: ꝛ tanquã ociosi in motu membroz maneãt quia assidue de conuersandis pluribus hominibus diligenter intelligunt: filios bone indolis generãt ad capiendam doctrinã promptos: tamen de raro fortes si patres ociosi manent: aut in locis clausis: vel occupatis: quoniã ita principes veluti alij homines: ita membra sua: si volunt: exercere possunt: tunc vero filios fortes: atque habiles generabunt. ¶ Nã etiã rustici qui pigri sunt filios etiam pigros generant. ꝛ rudis conuersationis: nã sperma eorum nimiuz inhabile est: ꝛ tanquam siluestre circa conuersationem. quoniã dũ membra nostra habilia: atque sana manent: omnia que in his membris sunt similiter se habent: vnde fit quia membra repleta ciborum: ꝛ ociosa sperma rude: atqz impurum producunt. ¶ Nequidẽ inferendum sit quod exempla iam ỏ bruris posita de varijs speciebus simul occurrentibus ad coitum intelligatur veluti de asino: ꝛ equa: sed quod in vna sola specie similes diuersitates non contingũt tamẽ quod sues siluestres: ꝛ domestici eiusdem speciei sint probatur: quoniam filios: quos simul generãt: etiam generant alios: ꝛ id quod de patribus diuersis in specie nascitur non potest filios generare. ¶ Et hec est potissima regula ad comprehendendum absqz ambagibus ea animalia: que de vna: ꝛ eadem specie sunt: ꝛ que de diuersis.

¶ Ita prosequendo animalia diuersa in specie dummodo habeant sexus accomodatos ad concurrẽdũ in actum venereum: simul filios generare possunt: preter hominem: qui non potest generare nisi cum specie sua. Sed ad propositum dum animalia varia in specie generant filium: inhabilis est ille ad generandum: ꝛ quod oritur de anser domestico: ꝛ siluestri: ꝛ quod nascitur de sue domestico: ꝛ siluestri sunt apti ad generandum: vnde constat porcos siluestres: ꝛ domesticos eiusdem speciei esse: ꝛ per hanc viam discurrendo facile agnosci potest qualiter omnes canes de vna: ꝛ eadem specie sint: quoniam dum in coituz occurrunt cuiuscunqz generis sint: id quod ab eis nascitur etiam filios generat. ¶ Circa dispositiones locorum vbi filij propagandi sunt animaduerrendum est: quoniam omnia animalia tam plante: quam sensualia nimium de dispositione locorum in producendis fructibus cognoscunt: ꝛ non tantum aspiciunt principium natiuitatis: aut vbi generata sunt: immo etiam dubitationes vbi indies transmutantur: gratia exempli. deducimus equum: ꝛ equam de hispania ad galliam postmodum generant filium. equus qui in galliam generatur: ꝛ nascitur quanuis ab equo: ꝛ equa hispanis nunquam ita bonus seu habilis exit veluti si in hispania generaretur: ꝛ filij: qui deinceps ab illo filio generantur: adhuc debiliores sunt: in quo exẽplo animaduertere possumus de locis ad filios generandos appropriatis.

¶ Signa principalia ad cognoscẽdũ homines: qui solent pingues fieri. Cap. lxij.

¶ Signa breuiora ac principaliora ad cognoscẽdũ hoies: qbus piculũ pingueſcẽdo iminet: tria esse dicimus: quoz primũ ẽ quod pũctas digitoz subtiles habeat ꝑm quod pũcte dure: ac solide fere tãquã intẽperate: aut liscie: vel solide: ꝛ tactui insipide. ¶ Tertiũ ẽ quod lz homo valde tenuis sit i quacũqz etate ipsiuz accipimus faciẽ solidã: aut extẽsaz pellẽ hz vt vndiqz plena videat sine rugis: q eniz tẽperatã effigiẽ possidet seu i mõ submisso quãquã plena carnis sit nõ pingueſcit i albo saltẽ i quãtitate. Sed hic habebit summitates digitorũ potius latas molles: ac tẽperatas. hec eniz ẽ cã quin pingueſcãt illi qui dum paruuli sunt crassi dicunt: ꝛ postmodũ attenuati: ꝛ alij: qui in adoleſcẽtia subtiles erãt: ꝛ cũ tpe pinguefacti. Qui

vero in tenera etate sciuisset ipsos ꝓsiderare cū ijsdē ꝓditionib⁹:quas hic ponimus cognouisset qs pingue fieri debebat:ꝛ qs attenuari:aut seq illud mediū:qō i iuuētute iuxta ꝓplexionū proprietatē ostēdebat.

¶Regula ad faciliter cognoscendū quis magnā memoriā habeat. Cap.lxiij.

¶Ad cognoscendū de facili quis magnā memoriam habeat absqꝫ aliquo prolixo fundamento tres principales partes sunt respiciende:quarū prima est quod caput rotundū sit:altum:ꝛ per tēpora subleuatū:secunda quod frontē magnam vel in anteriori pate superciliorum eleuatā.Tertia vero quod per omnia membra viuacitatem cū duricie ostendat ita ꝙ in his magnam memoriam sortitur:ꝛ quanquam non nisi vnā istarum habeat semper sufficientem memoriā continebit cuiuscunqꝫ complexionis erit:hec enim signa prompta melancoliaꝫ:aut bene temperatā denotāt:ꝛ quod sanguis ipsam assequatur.

¶De proprietatibus:que augent:aut minuunt memoriā. Cap.lxiij.

¶Omnes homines:qui dure complexionis sunt in memoria crescunt ad similitudinē duriciei seu melā colie.Relaxato tamen corpore memoria in eis debilitatur:ꝛ in suauitate:atqꝫ inuentione crescit.Neqꝫ hic recte relaxatum dicatur nisi aliquantulo mollificatum:seu temperatum.Considerandū est etiā qualis hec duricies sit quoniam si aliqua persona turbata:vel occupata est cuiuscunqꝫ cōplexionis tarde concipiet:ꝛ paucā memoriā habebit. ¶Circa memorias hominum:ꝛ ingenij promptitudinem:tarditatem atqꝫ inuentionem quemadmodum de actibus ipsorum membrorum ad extra vidimus ab intrinseco considerandum est.Sicut enim melācolicus integre vel rigide ambulat eodē mō memoria eius se habet licet nō velox sed valde retentiua. ¶Sanguinei vero in capiendo ac dimittendo citi sunt in actibus membrorum ꝛ sic talis est eorum memoria: ¶Colerici temperatiores ꝛ cōmunes ad quoscunqꝫ actus:quocirca eorū memoria semper in inuentionibus discurrere videtur.Sed paꝫ obseruāt ea:que inueniūt. ¶Phlegmatici i principio:ꝛ fine suoꝫ operū tardi sunt:pariterqꝫ i memoria:ex quo talē similitudinē adducere possumus inter memorias ita dicēdo. ¶Melancolici vidētur quicquid accipiunt quodāmodo marmori inscribere. ¶Colerici in tabula. ¶Sanguinei in papyro.phlegmatici vero in tela.

¶Qualr paucā reminiscētiā possideāt illi quos dicim⁹ eē magne memorie. Cap.lxv.

¶Illi:quos magne memorie esse dicimus:paucam reminiscētiā habent tametsi de aliquibus minimis verbis recordātes:deinceps totū capitulū i mēte narrēt.vbi vero oīuꝫ verboꝫ obliuiscuntur videnť ferme post ipsa hostiū obserare.Ideoqꝫ oportet fere tāquā ex nouo redire ad adiscēdū illud qō prius sciebant. Alij vero nōnulli:vt colerici minus retinēt:q̄uis i toto obliuiscanť de aliqua prius nota facultate dū incipimus narrare hist oriā:vel materiā recordanť:aut i memoriā venit: alias illā sniam itellexisse: qꝛ vtplurimū quoddā vestigiū:siue signū restat ō illo qō prius didicerāt.hic aūt quo ad similitudinē dicimus taliter memoriā se habere:sicut qñ aliquod vulnus i mēbris nostris patimur:qꝛ q̄ꝫus nobis videať sanos eē:semper aliquod istar remanet i quo vulnus erat:ꝛ ꝓpterea si cicatricē aperire volumus facilius ē: q̄ꝫ si alias non fuisset scisus locus ille:ꝛ similiter memoria nostra se hz:quoniā lz de illo:qō scimus obliuiscamur:i memoria tñ aliquod vestigiū remanet:aut dexteritas:p quā facilr rediginur ad illud qō olim sciueram⁹: q̄ꝫ ad alias facultates:de qbus nullo tempore noticiā habuerimus.

¶Qualiter ꝓsiderāda sit dr̄ia iter spēz:ꝛ spēm sicuti iter vnū hoiez:ꝛ aliū. Cap.lxvi.

¶Quēadmodū iā i plurib⁹ locis ō dr̄ia iter ꝓplexiones hoiuꝫ tractauim⁹: ita pariter ꝓsiderādū ē de vna spē animaliū ad aliā.Quedā enim spēs gn̄aliter magnā partē ō vna ꝓplexione assumūt:ꝛ quedā de alia.Hec quoqꝫ varietas circa diuersas ꝓuincias crescit qr i hyspania : aut grecia vniuersalr multū ō colera:ꝛ sanguine animalia accipiūt. ¶Galli vero germani:atqꝫ būgari ō phlegmate:ꝛ melācolia i maiori pte sunt ꝓsiti:ꝛ ēt si diuersas spēs accipimus q̄ꝫus i eadē ꝓuincia sint:vna earū multū melācolie acci

pit sicuti: ꝛ vrsus : alia vero de colera vt leo: ꝛ similiter ī alijs spēbus sequīt ꝟm varias regiones: ꝛ animalia differētiā assignādo: ꝛ p huiusmodi viā cibi salubriores sunt: ac potius tēperati ī vna patria: q̄ ī alia: ꝛ sic carnes sanguineoꝝ tenere: ac subtiles sunt. ¶ Colericoꝝ asciucte: vel cū pauca humiditate. ꝛ temperate.

¶ Melācolicoꝝ dure: atq; grosse phlegmaticoꝝ vero molles: ꝛ sparse. ¶ Preparata cozia animaliū colericoꝝ solida sunt: ꝛ pauce crispedinis : ꝛ in se maximā spissitudinē ostēdūt. Iccirco diutius: q̄ alia durāt. ¶ Cozia sanguineoꝝ liscia: aut solida: ꝛ subtilia. phlegmaticoꝝ mollia: ꝛ sufficiēter grossa: tamen dislanata. ¶ Melācolicoꝝ aūt grossa: ꝛ crispa: ꝛ crispedo in quātitate grossa: aut collinosa.

¶ Qualiter ꝓsiderāde sint animaliū factiones vtpote vbi longe: ꝛ vbi breues esse debent: ꝛ quo pacto similia mēbra mensurāda sint. Cap. lxvij.

¶ De cōmuni cōsuetudine animaliū factiones aspicimus volentes cognoscere an fortia: debilia: grauia: leuia: ac magni: vel parui anhelitus sint: ꝛ prosequēdo de eiusmodi conditionibus: que via optima ē: q̄ꝫ uis complexiones distincte nō cognoscamus quādoquidē ex longa consuetudine generatur talis habitus nobis ostendens: que factiones significent fortitudinem : ꝛ que debilitatem. Nihilominus vtilitas emanat de cognoscendis ꝓplexionibus. Quippe quod in quacūq; complexione aliquatenus membroꝝ varietas reperitur: ꝛ tñ in operādo conformantur: dum de vna complexione: aut parum discrepāter. ¶ In cognoscendo per consuetudinem aliq inueniuntur ad condecentē perfectionem effusi. verumtamen difficile est perfectā habere cognitionem de animaliū roboze: debilitate leuitate: aut grauitate si eoꝝ complexionez nō cognoscimus: aut ratione vndiq; dimeturi scimus. Unde mensurā fortiū: ac temperatoꝝ inuenicmus esse ꝓpriam colericoꝝ animaliū factionē: aut multū in sua cōpositione ō aereo elemento assumētiū. ¶ Signum fortitudinis in quocunq; animali quemadmodū ī alijs partibus dicimus est : quod longum sit de groppa: aut ancis: ꝛ ī qnoquomodo demissis hoc est: quod non sint alti gallones: nec super groppa ī modo canalis: nisi quod mediū ancaꝝ sit altius: q̄ ī aliqua alia ꝑte: ꝛ ī modo equali: vel decliui veniat deperdendo altitudinem vsq; ad ūnum: ¶ Et vbi longa groppa semper pectus est longum. pectus enim ad ancas correspondet: ꝛ vbi ance: ꝛ pectus est longe necessario cinctura: aut sellare curtum: seu breue: ꝛ si curtum ō sellari: ꝛ de pectoze: ꝛ ancis longum: seqtur quod forte: ꝛ huiuscemodi quoq; temperata animalia. ¶ Aduerte tamen quod etiā sunt quedam animalia melancolica: ꝛ multum de terra assumentia: curta ō sellari: pectoze ampla: atq; ancis fortia ꝓ vno ictu attamē distemperata sunt: ꝛ ista sunt breuia de tota ꝑsona ancis pectoribus sellaribus: vel cincturis: ꝛ ita de alijs membris. Sed colerici solum de cinctura sunt curti respectiue ad alia membra. ¶ Ubicunq; vero curta anca maxime si ossa quadrilium alta tenet: aut multum subleuata debilitatem: ac distemperantiam significat. ¶ Valde aduertendū est super alia parte quum maximopere principalis sit: hoc est: quod pectus bellatoris equi: ac similium animalium esse debet super ea figura: qua est pectus auis: q; ī anteriozem partem dirigatur: ꝛ acuatur ita quod habeat multuꝫ de tergo: vel spina per mediū spatularum eunte vsq; ad spinam pectoris: ꝛ parum comparatiue de vno latere ad aliud. ¶ Et de hac factione sunt fere omnes colerici . ¶ Attamen sciendum est quod aliqui sanguinei: aut sanguinei phlegmatici melancolici pectoze valde anterius subleuato: ꝛ concauis spatulis fortiti sunt fere quod spina anterius erga pectus ponatur: ꝛ summitates spatularum: aut origo brachioꝝ retro gredi ostendunt . Quocirca similes homines: vel alia animalia etiam sunt pandi: vel insellati de cinctura hoc est lumbis infimi ad partem ventris declinando quoꝝ vero nullus ad proportionem sue magnitudinis accipiendo est fortis nequidē magni anhelitus: aut laboris: quoniam de magno anhelitu: ꝛ magno labore conuertuntur: aut idem sunt. ¶ Tergū vero: vel spina non debet esse concauuꝫ: nisi ferme equale cuꝫ summo: vel cartilagine spatularum. Et hoc modo valde distat ex tergo ad pectus nequidem conuexum esse debet. Omnes enim gibbosi ad monstrosam simulitudinem tendunt: ꝛ bi curtum habent collū: paruꝫ de ꝑsona dispositi sunt: q̄ꝫ uis sufficientē fortitudinem haberent. Nos autem nō dicimus de tali altitudine tergi: nisi quod directe vadat: ac parumper super alto comparatiue ad alios homines tanto quod non tendat ad monstrositatē: qui q̄ꝫ uis velint se erectos ponere super spatulis fixi esse vidētur: ꝛ quod collum super pectoze de necessitate cadere vult: ꝛ illi quos in hoc loco comendamus licet de cōsuetudine: aut voluntate faciendi cū tota ꝑsona: aut cū solus spatulis anterius tendant pene inualcati quotiescūq; se suble

uare volunt: directi manent nullam tumiditatem: neq; muditatez ſuper ſpatulis. hi quoq; collum ſatis lon gum habent penes eorum complexionem. ¶ Et quod maior fortitudo ſit habenti magnum ſpacium po ſteriozis ſpine ad punctam pectozis: q̃ vnius lateris ad alterum rationabiliter oſtenditur: náq; omnes magne vires: quas agimus ſunt eundo per directũ ad anteriozẽ partez: vel retrocedendo: nec vlla magna fit ſuper latere taliter: quod factio in longum directa ex tergo ad pectus vadit ſuper extenſo anterius: z ampli de latere ad latus: aut de humero ad humerum in tranſuerſum fortitudo vadit: vnde oritur de ne ceſſitate talis differentia: vt quando cum lancea: vel palo punctim per directuz iacimus quod magnũ ictũ ſuffert abſq; q̃ frangatur. ¶ Si autem ex tranſuerſo percutimus: cito rumpitur: ita quod homines: qui longi ſunt ex tergo ad pectus vim per directuz agunt. Quiq; amplus de humero ad humerũ per trãſuer ſum. Vnde neceſſario ſequitur meliozem eſſe factionez in longum directam ſupza pectus: q̃ de humero ad humerum. ¶ Nihilominus dum ponenda eſſet vis per tranſuerſum: aut ſuper latere dicendum eſt: qõ qui ampli ſunt de humero ad humerum magis appzopziantur. Attamen iſta factio longa ex ſpatulis ad pectus potius hominibus: q̃ alicui alteri animali eſt vtilis. Totaz enim vim ferme ſupza pectus agimus: quoniam in altum ſubleuati imus: z alia animalia anterius ſuper quatuoz pedibus protenſa adeo quod vim quaſi equalem per omnia membza capiunt. Tamen in cunctis animalibus hec factio eſt magne foz titudinis ſignum. ¶ Ad menſurandum de facili quis longus ſit de tergo ad punctam pectozis: z quis õ latere ad latus oportet quod homo ponatur in aditu cuiuſquam hoſtij inter duos cardines: aut parietes vni tamen berendo cum ſpatulis: z quod iunctim: ac directe quantũ poterit maneat. ¶ Hinc capiendus ẽ vnus palus: qui ex pectore ad alium cardinem. aut murum eiuſdem aditus hoſtij veniat: poteſt etiam ex tranſuerſo eadem menſura capi. Vnde faciliter ac certe videtur quis longus ſit ex tergo ad pectus: z quis de latere ad latus. ¶ Et eadem menſura capi poteſt de equis ĩ aditu cuiuſq̃ ianue quod veniat vnus pa lus: aut menſura ex vno hoſtij cardine: z alius ex alio ad equi latera: nam forteſſe nollet quiſquam cardi num attingere duo pali: aut menſure capiende ſunt. ¶ Et ad menſurandum altitudinem: aut longitudi nem crucis ſuper ſpatulis ad pectus ponendus eſt vnus palus ſuper humeris: aut crux: que ex ſpatulis vſq; ad latus: aut verſus aditum ianue veniat: z ſubtus pectore menſurandum eſt cum alio palo vſq; in ter ram licet quod quum vnus equus de tibijs ſit longioz alio etiam menſuranda eſt illa maioz: aut minoz ti biarum longitudo vt ſciamus quantum ſit vniuſcuiuſq; buſtum.

¶ De quadam aſpicientia ſuper naturali ſituatione membzorum animalium: q̃ vtiliſſima ẽ atq; vniuerſalis ad multa pauco labore de animalibus cognoſcẽda. Cap. lxviij.

¶ Fere per viam in ſuperioz capitulo expoſitam quendam vtiliſſimum ordinem inſcribẽ poſſumus ad cognoſcendum paucis verbis: aut cum pauca difficultate animalium aptitudinem. Primum itaq; dici mus quod vniuſcuiuſq; animalis amplitudo: vel dimenſio per tranſuerſum aſſumpta non ex poſterioz p te intelligas: niſi per diametrum: eo modo quo diximus de menſurando in alicuius hoſtij aditu: q̃ ampli ſimus ex ſpinatio ad cuſpidem pectozis: aut de humero ad humerum hoc modo dimetiri poſſumus tres partes: que equales: vel fere equales in animalibus reſultare debent: hoc eſt ex vna puncta digiti pollicis: aut indicis vſq; ad punctã alterius pollicis: ſiue indicis in altero pede: in clunibus vnius oſſis clunaris vſq; ad aliud: z ex vno humero ad alterum aſſumendo per illud directuz. vnde ſub axilla euenit. Brachiũ eni humerum exauget ita quod q̃uis brachia declinentur lateribus ipſa adiungendo ſi quiſquaz bone factio nis eſt venit per vnam manum: aut cum pauca differentia ex humero ad humerum magis q̃ ex clune ad clunem: aut ex vno oſſe ance ad aliud. ¶ Menſura puncte vnius pedis ad alterum in quolibet capienda eſt tunc quum exolutus aut ſine aliqua arte ambulat iccirco in ſenſualibus animalibus ſemper recta hec re gula obſeruatur fere equales eſſe in eis bas tres partes in latitudine. Quiq; ad hoc ſignum propinquioz ſit maiorem pze ſe fert fortitudinem ac temperantiam: z per eundem ordinem in oppoſitum aſſumptum: qui magis deuiat is vtiq; diſtemperatioz. ¶ Aduertendum eſt hoc modo quod poſt perne oſſis cluniuz

subleuate eant ad exteriorem partem tendendo erga medium crus: & ex medio crure vsq; ad genu pendere debet cum suauitate pauco rigore: aut quantitate ad interiorem partem: & quod ex genu inferius aliquá tulo incipiat sozas tendere vsq; ad plantam pedis. Attamen parum esse debet: & suauiter puncte pedis paululum sozis: & non minimum: Qui enim puncras valde sozis pendentes ducunt deformes ambulát: ac distemperati sunt: quia aut multũ de phlegmate accipiunt: & isti magnos pedes habent respectiue ad magnitudinem pernarum: aut quod melancolici sunt sanguinei phlegmatici: Nihilominus parum ó phlegmate tenent curtos pedes: ac paruulos passus agunt: vel se facturos ostendunt fere in modum anatum nodosas habent iuncturas vel aliquantulo grossas comparatiue ad grossitudinem canicularum: vel terciorum tibiarum pernarum crurium tabularum brachiorum: atq; tirorum: vel musculorum. ¶ Phlegmatici: qui vertunt puncras pedum exterius: aut magis proprie: qui eos torquent: aut obliquant magnum ostendunt laborem in subleuando ipsos a terra. Quicq pernas nimium sozas vertit: seu extramittit pro maiori parte vnũ genu cũ altero tãgit. ¶ Ex his quedam sunt fortia animalia non tamen aspectu formosa licet temperatioza q̃s oculis inspiciantur. ¶ Aliqua ex eis optime currunt attamen quando subtiles habent tibias: & pedes ad longum tendentes: ac macros. Sed de similibus nullum est magnas vires sortitum: quoniam tibiarum grossicies cum alijs membris dedecet. Qui dunium ossa ampla habent: aut habere videntur: & inde deperditum vadunt vsq; ad plantam pedis se restringendo duri sunt: & distemperati: & hi magnum sortiuntur interuallum: siue spacium ex vno genu ad alterum: aut quod arcata dicamus exterius per genua tanto quod puncte pedum fere interius veniunt: & vnum circa aliud. Hec pro prie melancoliam significant. ¶ Nullum similium animalium est temperatum: sed pleraq; eorũ fortia: nam sepe in eis accidit quod corporum magnitudine dimetiantur ob quam simul cum duricie si non essent ad magnum opus exequendum saltem pro fortissimis circa vulgus reputantur. ¶ Huius complexionis: atq; factionis multi equi frixones: & theutonici inueniuntur: nec vllus ex eis magnus cursor esse potest: q̃uis aliquantulo melius saltent: q̃s currant. ¶ Pro iustra tametsi copulẽti sint grossis tibijs: ac magnis pedibus: nullo quidem pacto boni sunt: quanquam veteres iustratores forte ad huiusmodi secretum minime inspexerunt: & iccirco prompta est ratio taliter procedendo. Vnus equus: qui ex propria eius natura ambulat fere iunctis pedibus: aut parum aperto vno ab altero ex solea posteriozis pedis vsq; ad os dunis excrescens in amplitudine vadit: tum etiam ex soleis: seu plantis anteriozum pedum vsq; ad dúmdúm spatularum ita quod amplitudo superius mansura accedit: strictum vero inferius. ¶ Capiamus nunc exemplum de aliquo edificio vt de pariete: quod si in fundamento strictus est: & in altum gradiens vadit in amplitudinem excrescendo quodcunq; paruum inconueniens: aut ictus ipsum quatiens demolitur. Nó enim subtus fundamentum habet in lateribus reparans ne supra eos ruat: & sic dum aliquis murus in lapsum tendit obsidem: vel repagulum iacimus quod ex latere veniat capiendo spacium fundamenti multo maius illo quod paries habet: & eodem modo equi stricis: aut fere iunctis pedibus ambulantes licet fortissimi sint in iustra seu conflictu non habent in quo latere se affirment: & ideo cadunt: atq; facilius. Nam ex seipsis quoq; distemperati sunt: aut quod dicamus duri. ¶ Quamobrem pro iustra multo meliores sunt equi: qui tibias: ac pedes habent paululum exterius pendentes licet non tam fortes essent: quoniam in eis se affirmant tanquam in punctalibus. ¶ Tum etiam ó se plerunq; temperati sunt: qui hanc complexionem sortiuntur. ¶ Equos: aut aliquod aliud brutum animal non possumus instruere vt pedes ferant magis vnitos: vel apertos: q̃s natura eis tributum fuerit: homines tamen edocere possumus: & melius ac promptius preceptum quod datur: est quod quando ex accidente operamur naturalem ordinem a natura in corporibus bene compositis positum imitemur: quemadmodum superius diximus: quod quando ambulamus sine reminiscentia punctarum: digitorum: pollicum: pedum: aut indicum tantum vnus ab alio deuietur: quãtum homo amplus sit ex vna dune ad alteram: & cuz spacio vni⁹ humeri ad alterum: sicut exposuimus: quãuis puncte minimorũ digitoz continere debeãt de spacio vnius ad alium circa vnam manum: aut cuz pauca differentia magis: q̃s ex vno humero ad alteruz. In dunibus aliquanto minus spacij propter brachiorum grossiciem: sicut iam dictum est. Si luctamur: currimus:

aut iacimus: vtpote baculum: vectem: saxum: esquina hyspano idiomate nuncupatum: aut cantus grossus in hoc eodem compassu obseruaturi sumus: quandoquidem nos presto inuenimus: atque ex peditos ad eundum anterius posterius: ꝛ per latera ac semper compassatis viribus: ꝛ tibias magis aperiendo quãuis corpori repagulum faciant ne ad latera declinare queat permittunt ipsum faciliter an terius: aut posterius cadere. Non enim possunt cum tempore congeri ad ponendum se inferius: ꝛ ad eius sustentationem: si pedes iuncti sunt: aut fere iuncti: Maxime si vna puncta pedis alteram respicit quod cunqꝫ paruum strategema: vt tornus de facili taliter euntem prosternatur: licet suapte natura pernas ha beret foris pendentes: ꝛ iccirco luctando respiciendum est: quod quando alter passum agit circum eun do si pedes vnit eodem puncto armetur super illo latere in quo corpus magis amplum: aut exterius: qꝫ pes remanet. Ita quod obseruato hoc naturali ordine maxima resultat cognitio de fortitudine debilita te temperantia: ac distemperantia animalium quo ad artem quoqꝫ nimium aduuat. Quidam subtiles pedibus: ac pernis sunt: ꝛ grossi pectoribus: vel humeris: ꝛ leues sunt. Sed vt satis temperati: atqꝫ leues necesse est quod tibias: ac pedes aliquantulo foris habeant: sicuti iam scriptum est: Quia quum arbores de se quo ad truncum circa fundamentum ampliores sunt: ꝛ inde paulatim vadunt deperdendo in edifi cijs quoqꝫ ad hoc quod fortia sint eadem regula est obseruanda: ita ꝛ nos ex accidenti oportet taliter pe des disponere quod eorum puncte aliquod maius spacium: qꝫ humeri: ꝛ clunes capiant: quod quãuis na tura aliquod concauum: seu spacium dederit inter vnam tibiam: atqꝫ aliam: vt ambulare possimus ad hoc ꝙ fortes maneamus nos accomodare debemus aliquanto magis amplos: seu spacioſos subtus: qꝫ alium de vt iusta mensura quodcũqꝫ superius membrum acquiescat super eo spacio quod pedes capiunt: ac di stantia vnius ad alterum tametsi deuiandum non sit: preterqꝫ in modo: quo ambulant illi: qui natura be ne compassati sunt. Bum enim nos adiungeremus: aut exampliaremus in maiori quantitate distempe raremur. ¶ Equitando eundem hunc ordinem in membris nostris obseruaturi sumus: vt in suo pro prio loco apparet.

¶ Quamobrem decet omnia animalia tam volatilia: quam quadrupeda esse munita in partibus superioribus: In inferioribus vero gracilia: vt leuia esse queant Cap. lxix.

¶ Cum superius aliqua signa fortitudinis in animalibus posuissemus: nunc vero in hoc capitulo prose quendo ferme tantum de signis leuitatis agemus: licet quod in alijs locis describendo complexiones mul ta de leuitate: grauitate: temperantia: ꝛ rigiditate posuimus: quãuis fere tantum in hominibus exem plabamus: nunc enim de omnibus animalibus perfectis tam de volatilibus: quam de quadrupedibus di cemus: semper tamen eodem signo in omnibus obseruato: quod in hominibus alibi posuimus. signum ve ro tale est: quod membra in partibus superioribus nimium munita sint: in inferioribus siquidem subtilia: vt lacerta ꝛ manus ideſt de cubitis ad inferius gracilia. musculi vero: aut de cubitis ad humeros: hume rus ipse: ꝛ pectus grossa: seu munita cinctura super lumbos: vbi cinginus subtilis: coxe grosse: de genu vsqꝫ ad inguines: tibias vero infra genua graciles: que signa in omnibus animalibus denotant leuitatem: vn de aspiciendum est quod nullum animal multum munitum carnibus in natícis: aut gruppa: ꝛ diminutuꝫ in pectore potest esse leue: ꝛ ita sepenumero contingit in aliquibus equis: vel mulis: qui habent longam gruppam: ꝛ in modum pluuiosum: hoc est quod non habent alta ossa clunium: sed submissa: que ambo sunt optima signa: ꝛ tamen quia de humeris: aut super scapulis ad pectus habent paucam: quãuis possi deant collum subtilem: ꝛ caput paruum: talis equus semper parum currit: licet quod sepe istius comple xionis sunt de bona natura: mansueta: ꝛ sufficienter tolerant labores: sed carent leuitate: nã oportet vnũqꝫ

que animal vt leue sit:in partibus posterioribus:seu inferioribus: idest circa naticas subrefacinatum esse habens pectus magnum: videlicet de humeris ad pectora : pectus ipsum vero non in modo tabulato seu quadrato:sed veluti rostrum nauis vel pectus auis esse debet. ¶Aues omnes siquidem que leues in volando sunt aut veloces in transeundo per aerem : & durabiles volatu:diminutas habent clunes circa coxenda:aut inguines:pectora grossa:alas longas:atq; pénas vt falco:& accipiter:aquila: columba:hirundo:in hyspania vero auion vel véceio:& Rundonon in vulgari italo:ita denominatus habet similitudinem cum hirundine:& tamen maior:& niger est:& ita diminutus:aut breuis in tibijs:& longus de alis: qui cum cadit in plano non valet ad seipsum leuandum:contra quam difficultatem surgendi natura ei tale instinctum dedit:quod semper in loco nimium dediui:aut alto sederet:ex eo quod permittendo se cadere volare posset:nulla auis de qua nos cognitionem habemus est ita diminuta: de tibijs ad proportionez corporis sin veluti ista quam rundonon vocant : nequidem munita de alis:neq; quod tantuz velociter volitet:saltem quo ad visum nostrum :& semper ferme vniformiter:quedam aliarum specierum auium: sunt in pectore satis munite:breues tibias:& coxas satis graciles habentes:& tamen quia pénas in cauda habent curtas.& capita maxima:parum volant in velocitate:& duratione:vt bubo:nitticorax:& similes aues: que in nocte ad venandum ire solent. ¶Alie aues aliarum proprietatum etiam inueniuntur ita longe tibias:& colla atq; rostra habentes:in cauda breues:que in velocitate volandi diminute sunt:vt grus:cicónia: & similes:& tamen dum sunt in altitudine competenter longitudine temporis volando manent in aere:sed nó nimiú eo:quod crura sunt longa:& capita collum:atq; rostrum:& omnia hec nimium ponderant:& plumis sufficientibus ad volandum carent:in his membris. ¶Nonnulle alie sunt aues veloces volatu: sed in duratione deficiunt:vt anates:& perdices:tamen perdices cum minore velocitate volant: Quoniam coxas habent satis minutas:anates vero licet alas longas non possideant:qz in partibus posterioribus circa gruppam seu coxenda graciles sunt fortiter volant per illud spatium quod vadunt.ansares vero etiam syluestres quasi multum in parte posteriori munite sunt carent velocitate volandi in cursu:siquidem omnes aues habentes tibias grossas:breues:aut longas:atq; longas alas sunt diminute:vt aquila:buter : rundo non:anas:anser:inter longas siquidem ciconia:grus:omnes he & similes in velocitate currendi deficiunt. perdices vero & fasiani:coturnices:& similes:que habent tibias infra genua subtiles:coxas grossas: nimiú currunt.¶Et inter alias aues:quas ego hactenus vidi gallíne indiane:aut ita denominate nimium i cursu prevalent:& etiam tibias habent subtiles:currunt ferme quantum homo:aut cũ pauco discrimine.Hui⁹ generis gallinas:illustris dux Ferrarie hac tempestate plures habet:velociuscule volant . sed non nimium nequidem in longitudine vadunt.¶Et aduertas quia etiam hec signa de tibijs auium posita in omnibus alijs animalibus veritatem tenent:quare nullum animal habens in specie sua: aut in genere crura nimium longa:& gracilia aut grossa:atq; curta inuenitur leue in cursu:licet coxe respectiue ad tibias in quo cũq; animali grosse esse debent:vt ad currendum valeat:quo fit vt nullum animal:quod tibijs nimiuz munitum est:ad grossitudinem coxarum comparate:q; in leuitate prevaleat.

¶Differentia inter magnos homines:& paruulos in membrorum exercitijs:ac de tẽperatis seu discoltis:& rigidis:& quod maiores:ac discolti prevalent. Cap.lxx.

¶In hoc autem libro causa breuitatis tantum nonnullos modos operandi in membrorum laboribus designamus.Sed de probatione quod ita sit:aut non sit parum:vel nihil ponimus: intelligas in modo argumentandi.At solum descriptiones accõmodamus:quod auribus sentiantur:vel rationi congruant.

¶In pluribus locis:dum de maximis membrorum laboribus agimus:corpora magna : ac temperata : seu exoluta que in vulgari discolta dici solent:paruulis:& rigidis prestantiora esse dicamus:quod sepe aliter circa vulgus habetur. Verumtamen in similibus non est de vulgo curandum . Sed quia contingere potest quenquam doctum:ac peritum in hoc libro lecturum esse:& magnos:ac discoltos : quos nos preferimus:arguet:aliqua de ijsdem fundamenta sunt assignanda.

¶ Nam opponendo dici potest sepe: aut plerūq; videmus mediocris statute viros in membrorum operationibus magnos excellere: & experientia tenetur tanquam mater rerum ideſt pro vltima probatione assumitur: itaq; dicenduz est: quod homines paruuli: vel mediocris magnitudinis validiores sint: q̄ magni. ¶ Item vis vnita validior est: q̄ diuisa. In paruulis hominibus est vis potius vnita: q̄ in magnis: & in rigidis: q̄ in dissolutis: siue discoltis sequitur: quod paruuli: & duri meliores. ¶ Preterea si assumim⁹ duo ligna equalis grossitudinis: quorum vnum sit longum: & aliud breue: id quod longius facilius: q̄ breue plicatur. Unde concedendum est magnos homines facilius plicari: vel declinari: q̄ paruuli. ¶ Sed contra has oppositiones: & his similes multa quidem manifesta adducere possumus: licet pauca hic ponamus. Assumpta tamen hac via quisq; per se ad multa alia noscenda decurrere potest: & in primis respondendo ad experientiam: quod plures homines mediocris: q̄ magne statute validi inueniuntur istud conceditur. At nos dicimus quod dum aliquis magnus bene proportionatus est: maiorem vim habet: q̄ paruulus. Et hoc in quacunq; animalium specie comprobatur quod quanto maiora in eodem gradu compaginata tanto meliora inquantum ad maximum robur spectat: nam in agilitate: & leuitate semper validiora sunt mediocria animalia: vt ad currendum: tripudiandum: saliendum: & similia. Sed ad aliquod magnuz pondus remouendum: vel vt hoc animal illud ejciat: aut illud istud magnum vtiq; pluribus modis est validius. Primo quod maius pondus habet: & ideo non potest a paruulo remoueri: & paruulum de facili remouetur dato q̄ maximam vim habeat eo magis quod i corpore maximo si recte compaginatuz maior vis: q̄ in paruulo datur. ¶ Ad vim vnitam respondendo dicimus quod in paruulo corpore non vere est vnita nisi i pluribus paruulis multiplicata: aut diuisa. Sed in corpore magno recte vnita dici potest: quia illa vis: que in pluribus paruulis datur in vno solo magno consistit. Quocirca in magnis recte compaginatis est vere dicendum vis vnita. In paruulis vero diuisa. Nam dato quod presto sit: quia paruula nequit proprie tanquam vnita denominari: quoniam vt partiuncula: & non tanquam vis integra se habet. Qua de re plerūq; contra aliquos: qui paruuli & animosi sunt dicere assolent. Si totus iste venenum: aut ferrum esset quidnam faciet quod magno operi possit. Nunquam tamen similia de magnis dicantur si bene proportionati. ¶ Concedimus quod in armorum certamine presertim dum pauca: ac lesia habent arma offensibilia: & nulla defensibilia: Defensibilia tamen pro induitiuis armis intelligas. arma enim que offendunt: etiam defendunt. Sed ad rem dum vnusquisq; in modo suo arma caperet magni sup puulis valerent ijsdem equaliter in membrorum bonitate: aut disproportione gradatis. ¶ Arma tamen dimittamus: & de viribus tantum dicamus: non enim in armis huiuscemodi differentia tam manifesta videri potest: preterq̄ in palestra: vel in proijciendo aliquem vectem ferreum: aut magnum lapidem: siue i subleuando maximum pondus in quo palam virium magnitudo cognoscitur: Et hic quanto maiores tanto quidem meliores in equali proportione bonitatis organizationum. ¶ Et hic vltra quod in magnis mēbris de ratione maior vis: q̄ in paruulis datur: ceu in lignis grossis lapidibus: ceterisq; corporibus comproba tur. alia potissima extat differentia: quandoquidem magnus quotiescunq; armare vult: aut cum suo pede alterius pedes offendere ad libitum potest attingere: hoc autem nequit paruulus aduersus magnum. Non enim postq̄ apprehensi sunt tantum potest paruulus deuiari. quin in duobus passibus facillime a magno adiungatur. Sed paruulus cum difficultate pedes magni attingit. Brachia itidem longiora ea parte qua volunt apprehendere possunt non autem breuia. Similiter si paruulus: & magnus ensez capiūt: & equales sunt amborum enses vterq; eorum cum vno passu ingreditur brachium porrigit cum ense quā tum potest: & in anteriorem partem corpus inclinat magnus per cubitū attingit: & forte magis: q̄ puul⁹: & hoc modo in palestre strategemate contingit. ¶ Ulterius si in apprehensionibus brachiorum tanquaz a longe sunt magnus accipit tanquam de inferiori ad superius: & paruulum subleuare potest. Paruulus vero de alto assumit: & nō potest magnum subleuare & per declinationem tantum difficile est alterutrum vinci: & portet enim subleuare: atq; voltam prebere. Ad propinquas apprehensiones deueniendo: si magnus supplantatur: vel super proprios pedes recta linea declinatur tantum declinari pōt: quantuz paruul⁹: qui quum postmodum erigitur paruulum secum deducit. Unde opus est quod ipse paruulus amissa terra totus in aere remaneat: & ipse nunquam magnum subleuare potest: licet vterq; nihil sciret: dum ad p pinquas apprehensiōes: vel ad lūbos p cicturā apprehēsos deueniret: puulus eēt melior vbi eēliter fortes ne illo tunc magnus sup ppijs pedibus decliner. ¶ Similiter hoc i loco duz corpus est appropriatum.

Sed si ambo multa scinnt:magnus ꝛ exolutus melior.¶Licet hic plures decepti sunt asserentes: Buricies non cedit: seu non plicatur:ergo aptior ac melior ad palestram:q̄ si disciolta membra. Et hi non aspiciunt qualiter minimo digito potest quenq̄ hominem projcere si rigidus manere vult: hoc est quod locum amittere nolit. Unde fit quod motus pedum semper sub toto corpore ambulantium: atq; resistentium in palestra:non autem rigiditas:siue fixitas. Et veluti temperatus motus absq; rigore est precipuum remedium in palestra:aliisq; pluribus certaminibus:multū quoq; valet plicari corpus dum oportunum fuerit:non enim sequitur non plicatur:ergo non cadit. Nam rigidus palestrita ad aliquod latus declinando totus integer cadit:sed temperatus:q̄uis plicetur non prosternatur:siue ad terram labitur: quoniam duri tanquam ligna sicca se habent:ꝛ temperati:vel disciolti tanquaz viridia. Unde q̄uis magni facilius:q̄ parvuli duplicentur:non propter hoc facilius cadunt. Non enim hic in duricie fundamentum:aut resistentia omnino est habenda:preterq̄ in temperato motu.ꝛ temperatus motus absq; alio plicatione: seu membrorum concedentia fieri nequit.¶Preterea soluta:ac longa membra multo maiorem ictum agere possunt:q̄ brevia:ꝛ rigida.quia si aliquem volumus pugno percutere:ꝛ parum ab ipso brachium deviamus:aut paruam voltam assumimus paruum ictum:seu percussionem agere possumus. Nam quāto maiorem distantiam brachium sortitur.maiorem vim secum adducit:ꝛ sic longa arma maiorem transcensionem faciunt:q̄ paruula:vt lancea bombarde:ꝛ similia. Parvuli vero quum curta:aut brevia habeant membra:non possunt magnam vim contra aduersarium emittere:licet dum in apprehensionibus propinqui.vel admodum vniti sunt:ꝛ in locis strictis levia brachia:atq; arma valere solent. Verumtamen p maiori parte meliora sunt arma longa contra brevia:q̄ brevia contra longa:ꝛ similiter brachia. quod autem temperantia multum super rigiditate in operationibus ad extra tendentibus valeat pluribus experimentis videri potest sicuti assumendo vnum lignum de ilice:ꝛ aliud de taxo. Taxus mollior est:ꝛ facilius plicatur q̄ lignum ilicis:ꝛ tamen in projciendo sagittam multo prestantior est arcus de taxo: q̄ de ilice. Et quāuis lignum ilicis durius sit:dum plicari incipit:multo facilius:q̄ de taxo rumpitur:ꝛ tale exemplū inter homines disciolros:ac rigidos ponimus. Lancea longa dato quod subtilis sit quia ex causa longitudinis vibratur dum ictum assumit maximam percussionem agit:ꝛ brevis ex eo quod non potest tantū vibrare neq; longum cursum vendicare minus transit. Iccirco longa:ꝛ temperata brachia: quia nimium vibrant maximam vim imittunt.

¶Quam ob causam dum de complexione agitur ad tertium libzum de cognitione hominum est occurrendum. Cap.lxxi.

¶Ad habendam sufficientem de complexionibus noticiam eo modo:quo nos ipsas prediximus:videndum est in tertio libzo de cognitione hominum. Ibi enim latius:ac distinctius pertractatur in quo quadraginta:ꝛ vnam complexionem invicem distinctam ponimus.

¶Quatenus in modo cognoscendi observanda sit differentia iter membra brevia:ꝛ longa: q̄uis eiusdem complexionis sint. Cap.lxxij.

¶Postq̄ de quattuor principalibus complexionibus agimus quomodo originem habeant super his de alijs pluribus compositis:aut revolutis cognoscere possumus causa videndi quantū vnumquodq; corpus cum aliqua ipsarum primarum conformetur: licet dato quod duo homines eiusdem complexionis sint. Membra curta:vel brevia potius dura ac velociora:q̄ extensa erunt. Ideoq; videntur nimium de sanguine:ꝛ melancolia sortiri. Si vero longa membra sunt:tardiora:ꝛ parumper temperatiora reperiuntur. Et ista potius coleram:ꝛ phlegma continere videntur:quandoquidem in quoquo modo phlegma cum colera similitudinem habet: Melancolia vero cum sanguine.

¶De quodam generali intentu super complexionibus. Cap.lxxiij.

¶Benum de complexionibus agendo quidam vniversalis intentus ē observādus:scilicet qō semper

memorie mandemus quemadmodum sanguinei in omnibus veloces sunt: tum verbis: & motu: tum vero cursu: & saltu: ac quibusq; alijs: & cito de consilio in consilium transeunt: cito quoq; deficiunt.

¶ Colerici in omnib⁹ principijs aliquãto impediti sunt: & fere velum quoddam ante oculos tenent: at vero temperati sunt: & nimium anhelitum ad durandum in laboribus habent.

¶ Melancolici assidue in duricie recolliguntur: nec prompti sunt: nec tardi. Nam licet ponderosi sint duricies eorum incitat ipsos ad voluntatem mouendi.

¶ Phlegmatici semper molles: atq; pigri: satisq; in longum durant: semper tamen lento passu pgũt.

¶ Sanguinei paucis ossibus: ac neruis sunt compaginati: & satis carnosiusculi reperiuntur. Color eorum ad rubedinẽ deducit: vox scabrosa: pnũciatio optima. Qui & minoris psone sunt: q̃s alij alteri⁹ cõplexiõis.

¶ Omnes colerici asciuti: vel macilenti sunt: ac magnis ossibus: & neruis. Junciture eorũ optime colligate: atq; expedite manẽt. Voces suaues: q̃ & a lõge audiunt: Pronũciatio defessa: ac submissa: nec satis explicãs id: qõ dictura est: non tñ balbutiens. Balbutientes enim communiter nimiũ de melancolia accipiũt: postmodum vero equaliter de omnibus complexionibus. ¶ Phlegmatici pleni sunt carnibus: & etiam magis ostendunt q̃s habent ꝓpter eorũ dilatata membra. ¶ Carnes molles: & magne statute possidẽt. ¶ Pronunciatio eorum bona atq; abundans: vox autem grossa: & sparsa. ¶ Melancolici semper durinodosi: & ample persone reperiuntur. Pauci ex eis sunt magni in longitudine. Sed vniuersaliter nimiũ lati: & rigidi exeunt quãquam magis omnino integri videãtur. Propterea qõ eor mẽbra recollecta sunt.

¶ De quatuor cõplexionibus equalibus: & de differentia: que in hac cõpositione repit. Cap. lxxiiij.

¶ In alio volumine de complexione hominum tractantes vnum corpus quatuor equalium complexionum descripsimus: hoc est dum animal paulo magis de vno elemento: q̃s de alio accipit: tamen ibi nullum ordinem enarrauimus: inter has quatuor fere equales complexiones: quod vna prius: & alia posterius sequatur tale exemplum ponendo videlicet: si colera & phlegma simul sunt: dum colera prior corpus melius efficitur: & si phlegma precedit deterius: pariq; modo intelligendum est: quando de quatuor complexionibus quasi equaliter corpus gradatur. Quod si melancolia: & phlegma precederẽt corpus animalis valde disproportionatum erit: Et vbi colera: & sanguis precedunt: & vna istarum alteram sequitur corpus melius nasci solet: presertim si colera prima erit: quoniam ipsa semper corpora nostra temperat. Quãobrẽ pleriq; ex quatuor cõplexionibus ferme equalibus gradati dum principatus coleram sortiuntur delectabiles aspectus habent: atq; in conuersatione suaues. Nam quieti homines sunt: & equaliter ad competens ingeniũ attingunt. Ideoq; difficulter cognosci queunt: ostendunt enim bonam habere compositionẽ: attamen quãdoq; de quatuor equalibus: & etiam in quoquo modo videtur colericos: phlegmaticos esse. Nihilominꝰ duri: & asciuti sunt: atq; asperiores illo quod phlegmati: atq; colere competit: & ex hoc quãdoq; ambiguitas emanat: an ipsos in tertia: vel quarta complexione ponamus. In quo discernendus est: quenam prima: & que secunda complexio sit sequendo per tertiam & quartam: Si vero omnes fere equales sunt: vel due: aut tres in eadam mensura: & alia siquidem parua pari modo de corpore iudicandum erit.

¶ Quonam pacto per factiones aliquam competentem cognitionem de pueris iuxta natiuitatem habere possimus. Cap. lxxv.

¶ In altero libro agendo de cognitione hominum posuimus: quod dum in pueritia: aut iuxta natiuitatem sumus eo quod membra nostra tunc adhuc indistincta sunt parua potest haberi cognitio de complexiõe nostra. verũtamen q̃ sepenumero cõtingit qõ patres vellent cognoscere habitudinẽ filioꝝ quũprimũ nati sunt: hic aliquã ponemus regulã: per quã de oibus pueris: quãus circa natiuitatẽ aspiciantur: saltem mediocrẽ cognitionẽ habere possimus: que cognitio tantum in factionibus cruriũ: brachioꝝ & capitis cõsistit: in thorace vero fere nil cõprehendere possumus. ¶ Qui ordo cognoscẽdi talis est: qõ i primis gracilitatẽ: aut grossitudinẽ i tibijs infra genua: & aliqualiter magnitudinẽ & paruitudinẽ pedũ aspiciem⁹ pariter lacertos brachioꝝ: de cubitis ad manꝰ: atq; ipse manꝰ sunt ꝓsiderãde: & si tibias infra gẽua & lacertos sub cubitis respectiue ad grossitudinẽ tibiaꝝ: & musculos brachioꝝ graciles sũt hoc significat pueros sãgui

neos esse:seu multum de elemento igneo habentes:vel melancolicos: ⁊ si tibie sub genibus: ⁊ lacerti sub cubitis grosse sunt respectiue ad crura:⁊ musculos brachiorum coleram:aut phlegma significat. ¶Quoniam factiones sanguineorum:⁊ melancolicorum in aliquibus conformantur:⁊ pariter in altera similitudine colerici:⁊ phlegmatici conformantur:hoc est in factione:in tactu:⁊ voce vero nimium differmes:sed in habitudine (vt diximus) satis conformantur: ⁊ tamen aspiciendum est quod melancolici in quocunq; tempore maius ostendunt os per omnia membra:quam sanguinei:⁊ iuncturas nodosas habent: sanguinei vero subtiles:seu paruulas:etiam sanguinei habent maiorem distinctionez in suris:⁊ melancolici tibias habent conuexas adsoras:que in lingua hyspana steuate dicuntur hoc est dum pedes veniunt fere ad coniungendum se:⁊ tibie per genua:⁊ ibi circa niniuz deuiant: taliter qō altera ab altera fugere vr̄:licet quod omnes pueri iuxta natiuitatem tibias tortuosas: siue in hoc modo struatas habent: ⁊ tamen melancolici potius conuexas:quam alij. ¶In capitibus quoque multa agnoscere possumus. quoniam sanguinei: ⁊ melancolici facies rotundas:ac curtas habent:sed est disparitas:quia per tempora melancolici sunt altiores:⁊ etiam frontes maiores habent ideſt magis ad partem anteriorem super oculos onerantes nō quod oculos habeant nimium submissos:sed frontes grossas.sanguinei vero planas habent frontes: licet quod capita satis rotunda. ¶Colerici:⁊ phlegmatici vero longas possident facies:sed phlegmatici maiorem quantitatem carnis ostendunt:atque potius mollem a sincipite ad occiput:aut de fronte ad cerebrum colerici potius longi quam phlegmatici sunt:⁊ per tempora extriciores. ¶Et hec signa: que posita sunt apparent in pueris:per que satis de complexione ipsorum puerorum:si recte aspicere volumus:ad iudicandū valemus:etiam in lugendo vnusquisq; ostendit complexionem suam:hoc est in vocibus:quas emittit: videlicet si sanguineus:vel multum de elemento igneo assumens voces subtiles:atque acutas habent: melancolicus siquidem duras:horribiles:⁊ de capite colerici voces temperatas:atq; teneras emittūt.phlegmatici vero exparsas:atq; grossas habent voces:⁊ hoc in quacunq; etate nostra obseruatur. ¶Verumtamē semper in paruulis vnum incognitum restat:hoc est quia non valemus ad cognoscendum vnamquāque cōplexionē in seipsa:quātū temperata:vel distēperata sit:perfecta vel ipfecta:⁊ qū per etatē iā perfecte mēbra distincta sunt facile be differentie cognoscunt:vt in libro de cognitione hominū late ostēsuz est.

¶Descriptio exteriorum membrorum:vt facilius intelligatur per membra in quibus apprehēsiones agere debemus:tutari:aut nocere:ac de cā cognoscēdi ꝓplexiones. Cap.lxxvi.

¶In hac mēbrorū subsequēti descriptione ferme hispanorū idiomata assequar:licet omnia firma vocabula membroꝝ in latina lingua reperiant:⁊ tū hic causa:qō hoc capitulū cū alijs cōformetur:qdā noīa hyspani idiomatis cōtinebunt.¶Circa hyspanos mēbra hois exteriora in tres partes diuidunt. ¶Pars siquidē inferior vsq; ad indiguines:seu cruriū summitates perna:siue tibia appellatur:exinde vero ad collum vulgariter corpus:aut bustum:⁊ in greca lingua a qbusdā thoraꝝ vocat.Ex humeris aūt vsq; ad supra collū:⁊ caput dr̄.¶Nomina firma:ac particularia a pedib⁹ inchoādo anteriores partes digiti vocantur.summitates ipsoꝝ puncte:⁊ digitus grossior pollex.Alter vero qui sequitur index:⁊ longior digit⁹ medius digitus:aut mediū cōtinēs appellat:alius cōsequēter ānularis:aut cordialis.Vltimus autē minim⁹ digitus noīatur.Noīa vero digitoꝝ pedū ac manuū eadē sunt.¶Nodi digitoꝝ:aliorūq; mēbrorū iūcture vocant:⁊ ex vna cōiunctura ad aliā tertiū cōiter vocat:⁊ hoc ꝑ tota psona assūmit:⁊ tota pars pedis inferior plāta vocat:⁊ i dimidio vbi ē illa cōcauitas vola.Pars vero posterior calcar:⁊ super pede vulgariter enpeme:seu dorsum pedis qō sūmitas:aut facies pedis dici pōt:⁊ vbi pes cū tibia euēit hyspano ydiomate gargāta:italico aūt collū dr̄:ꝑ quā viā guttur pōt appellari:⁊ nodi:q in illo loco a latere sunt malliola noīari.¶Ex pede vsq; ad genu tibiā dicamus:⁊ illud subtile qō iacet iter surā:⁊ malliolā nos ciarrectā vocam⁹:aliq tū garronē:hoc ē subtilius:⁊ iferius qō sit i tibia.Sed garro ꝓprie i brutis ē.¶Grossitudo tibie sura nūcupat:totaq; pars āterior spina:vel spinella:⁊ iter crus ⁊ tibiā ꝑ anteriorē partē genu. Illud āt os grossiuz:qō ineſt rotagia:vel rotuscula:⁊ pars posterior poples:vel curua ex ꝓprietate dicit. ¶Prima pars cruris ꝑ teriorē locū musculi:⁊ de genu vsq; ad inguines:siue ad thoracē cossa:quāquā super genu exterius musculi ēt dici possent:quum subleuata caro sit.¶Femora:atq; femoralia in summitate cosse circūcirca intelligunt.Vnde reperitur:quod ensis super femore accingatur:⁊ hec pars femoralis protinus expedita esse debet.Nam dum in naticis:⁊ inguinibus circumcirca suffarcinate cosse nō sunt sem

per signum grauitatis:z suffarcinate leuitatis:ac solutionis. De inguinibus: vel iunctura cuius vbi cossa attingit vsq; ad plantaz pedis simul omnia crura vocantur:z in particulari ex genu ad pedem tibie:z in hoc latinum cum vulgari conformatur:quoniam perna in vulgari assumitur ex planta pedis vsq; ad summitatem cosse totum simul deinceps super genua vsq; ad inguines cossam:vel musculum dicimus:z ex genu ad pedem nuncupamus pernam:z hoc modo latina lingua crura assumit pro cossa:z tibia simul:z tibiam tantum pro inferiori parte:ideſt de pede ad genu:z cossam ō genu ad thoracē: siue bustum. Pes in communi assumitur infra malliolas vsq; ad summitatem digitorum. Sed sepenumero saltem in animalibus mortuis totum infra genu pes vocatur. Quum incipimus describere bustum: siue thoraces per partem pudibundorum inguina sunt:super qua versus cuues ilia dicuntur:z dimidium super virilia pendiculum:z illinc vsq; ad vmbilicum aluus. Locus cingendi cingurem circū circa corpus appellamus. Inter ipsam tamen:z pectus stomachus iacet. inde ad collum pectus:z ossa que circum circa pectus veniunt coste vel costelle nuncupari solent:z tenerum ossis quod euenit prope stomachum chartilago:z inter chartilaginem:z os anche:vel cuuis ilia:z in vulgari igiata:vel fiancho super quo prauī dolores accidere solent:z ilia siue igiata in quibusq; animalibus parua esse debent:videlicet quod sit paucum de osse anche ad costas quoniam cum ibi longa distantia datur semper animal est longum de osse:aut loco sellari curtum de humeris:z groppa. Unde nec forte nec temperatum esse potest. ¶ Sed per posteriorez partez thoracis ascendendo nalice sunt:z dimidium quod ipsa diuidit canale dicunt esse: ossaq; laterum: vel super crura cuues:vel gallones vulgariter nominamus:licet nōnulli designent esse cuues ex nalicis vsq; ad cingulaz: que pars lumbus vocari solet. Quod ex nalicis vsq; ad caput attingit dorsum:vel spina:z iuxta ipsuz per cingulam lumbi sunt:z ex hinc ad nalicas:z ossa cuuium renes situantur:z super canale nalicis est groppa:vel quoad nostrum idioma rabadiglia super lumbos vsq; ad collum scapule vocantur: q̄uis scapule fundamēta brachiorum sint. ¶ Prima pars brachiorum digiti appellantur cum alijs particularibus nominibus:que de digitis pedū ediximus. Manꝰ in inferiori pte palma:cuiusq; cōcauitas iris:vel vola:z in superiori dorsum:z circum circa concauitatez palmuscule presertim ea grossitudo que pollici adheret. ¶ Prima pars manus vsq; ad cubitū subtilior lacertus dici solet:z hyspano idiomate muniaca: grossitudo vero iuxta cubitum tabula. Deinde supra cubitum molledo:z grossitudo circa humeros musculi:vel tori:z totum brachium:aut id quod ambobus brachijs accingere possumus vlna vocatur. ¶ Subtus brachio prope ortum:ascella est. Descendendo tamen per thoracem latus:z super toto brachio vsq; ad collum humerus dicitur:z os colligens humerum:z pectus furcula. Concauitas vero:que est iter ipsuz:z collum saltem in vulgari olla vocatur. ¶ Ex humeris superioribus prima pars colluz anterius guttur:z nodus:qui ibi inest nux gutturaria:vel pomum:z versus latera colli ceruices sunt. Sed de capite tractādo per prius manduole situantur:z in fine ipsius barba:aut mentum:z postmodum os: a latere vero buche ideſt partes quibus cum flatu tumescimus:que hyspano sermone carilly vocari solent: que pars dū alta:vel carnosa corporis inaptitudinem denotat. ¶ Clausuram oris labia dicimus:z intra os in anteriori parte dentes sunt:circa quos genuini dentes collocati. Deinde molares dentes:z membrum cum quo loquimur lingua appellatur:tum superius ascendendo nares:z nasue. Sue vero aperture fenestre appellātur:oculi p quos videmus:atq; eorū tegmē palpebre:super qbus i parte frōtis cilīū:z supercilīū: pili autē ibi assistētes ab hyspanis pistagni nominant. ¶ Hinc vsq; ad ortū capillorū capitis frōs:z sup frōte vsq; ad mētū visus:vel facies:z sup latera facies:z fauces:atq; i dimidio:vel i altitudie maxillas dicimus:z pcauitatē: q̄ sup maxillis ē tpa nominamꝰ:postmodū vero sup latere aures siue auditꝰ p quē audimꝰ:z supra totū caput vertex nūcupat. Altitudo i posteriori pte cerebrū:vel occiput:z pcauitas existēs iter collū:z cerebrū coculum: aut colodrillum vulgariter: z inter frontem:ac verticem sinciput:aut calvaria.

¶ Cur vtilitas sit scriptoribus quod complexiones hominū cognoscant: vt dum necessitas occurrit de habitudinibus vniuscuiusq; describere sciant. Cap. lxxvij.

¶ Quā ob cām qui historiā aut missiuas litteras scribūt:z in eis habitudinē aliquarū personarū describere volūt decet:vt cōplexiones hominū cognoscant eo mō:quo in alio libro extēsius descripsimus. Nā secūdū viam preteritorū parum possumus de hominum propietatibus describere nisi vulgariter loquendo

vtpote magnus:z paruus:grossus:vel subtilis:albus:rubeus:aut niger.Sed vlterius nullam regulam pacificam:vel distinctam tenent:z sic prenosticando:seu cogitando vadunt dicentes: pulcher aspectu rubeos: aut nigros capillos habet:magnanimus est bonus:atqz sermocinator:z non quod hoc cum aliqua ratione ostendant:nisi quod imaginationem suam sequũtur.¶Dici solet sanguineos esse quoscũqz ridere:aut ludere vident:z quod colerici sint:qui irascuntur.¶Melancolici:qui parum loquũtur.¶Phlegmatici autez pigri:z talia opera in hominibus sepe ex consuetudine eueniunt:aut quod ipsa libenter agere volumus siue accidentaliter.¶Complexio:etenim naturalis est:seu fundamentalis.Quapropter dum ipsam sequimur veram regulam habere possumus ad comprehendendam omnium membrorum habitudinem.

¶De quibusdam communibus opinionibus circa hominũ dispositionẽ. Cap.lxxviij.

¶Aplerisqz dici solet complexiones indies mutari.Naz membra alterari cernimus:aut vero salubriora:vel infirmiora fieri fortiora:aut debiliora.Sed quo ad veritatem non ex hoc suam fundamentalem cõplexionem immutant: quoniam he alterationes sunt.Etiã astutũ hominem videntes ipsum calidum appellant imaginando: qõ calida mẽbra habeat.nos vero dicimus astutiã ex aerea cõplexione procedentem eo quod temperata est:z super se similiter dici solet hominem per exuberantiam caloris irasci:quod aliter apparet:quoniam ira ab alteratione membrorum vltra debitam mensuram emanare solet.quod in ventis z aquis prospicitur qui semper cum vehementia alterant. Nihilominus tunc nimiã frigiditatẽ cõcipiũt.

¶Qualiter timere debemus dum aliquid operaturi sumus. Cap.lxxix.

¶Timenda sunt omnia opera anteqz ipsa concipiamus.Qui enim hanc regulam non obseruat parũ timoris potest alijs prebere:quanquam in duobus temporibus metus ipse eueniat: vel priusqz ad opus accedamus:aut dum iam in ipso sumus:qui autem prius metuunt ad precauendum de futuris consilium capiunt eo:quod membra sua disponunt:z membrorum:ac verborum insolentias effugiunt:z opportuno tempore taliter inueniuntur:quod omnia promissa adimplere possunt.

¶Quonam modo homines verbosi timere solent. Cap.lxxx.

¶Qui in principio plurimis verbis vtuntur parum:seu nihil considerant de illo:quod essent postremo facturi.Quamobrem dum ad opus accedunt imbecilles:z inualidi reperiuntur:quoz plura dixerint: que ad effectum deducere nequeunt:quapropter necessario trepidant.Tunc enim metus maximum impedimentum ac damnum infert.Nemo enim recte operari potest dum formidolosus est tempore quo certandum esset.licet sub animositatis colore non sit vilipendendus hostis:nec impetuose aggrediendum: quoniam sicut est bonus animus illi:qui membra clarificat: z disponit:ita z malus:qui ipsã in trepidatione deducit. ¶Timorem dicimus quandam qualitatem alterativam esse:que extemplo in membris generatur dum aliqua aduersa propinqua sentimus:sub qua representatione omnia membra scandalizat: atqz deordinat. ¶Animus est quedam voluptuosa:seu vigorosa qualitas incẽdens:ac fortificans oia mẽbra ad consequendam victoriam cuncta aduersa postponendo.

¶Qualiter pudor aliquando causa timoris sit. Cap.lxxxi.

¶Quandoqz pudor timorem affert:tametsi nullum periculum expectemus ꝺ eo quod facturi sumus: quoniam sepenumero accidit ex preteritis periculis:per que iam transiuimus honorari.Sed dum pudorem rumpimus:aut transgredimur semper in cordibus hominum tanquam viles reputamur.Qua de re in pluribus locis vbi nullum imminet vite periculum aggredi verenur eo quod penes hominum consuetudinem maxima verecundia est illis: qui in similibus valere nesciunt. ¶Sepe homines animosi magis timent:qz qui vilis nature: ac formidolosi sunt: quandoquidem animosi siue magnanimi semper cogitant se adesse in quocunqz periculo si forte euenit. ¶Timidi quandoqz ad periculosa loca accedunt

verumtamen non omnino de futuris contingentibus cogitãt. Nam quotiescunq; periculum aduenire censent illico fugiunt. Quãquam prius multa se aduersus hostes facturi esse dixerint. Nullum enim pudorem habent: si enim haberent hoc non agerent. Et sic dum nullum de presenti discrimen versatur: omnia videntur per seipsos posse subijcere. Itaq; maximopere respiciendus est in quocunq; exercitio quod facturi sumus: presertim in illis rebus quibus maius periculum contingere solet. Multi enim iacturaz passi sunt ex pristina consecuta victoria ex mala hostium diligentia: atq; alias cogitantes cum similibus idem se facturos de nulla sufficiẽti preparatione cõsiderãt. Unde de facili cadunt si expertos habent hostes.

Quomõ quilibet cognosci põt quãtus sit i quacũq; arte ỗ ipsa loquẽdo. Cap. lxxxij.

Loquendo de quacunq; arte facile vnumquẽq; cognoscere possumus: quantum in ea valeat ad exẽplum verborum: siue aliorum actuum: quibus tali tempore vtitur: tamen intelligas si magnam non habet doctrinam. Nam in eo tunc dissimulãdo vnũ p alio ponere potest. Qui enim sufficiẽter loquit: & quiet: aut sine motu manet indicat se magistrum esse: quoniam: qui parum sciunt semper assurgendo: ac declinãdo corpus mouentur quandoq; a latere: & quandoq; anterius: & posterius eodem modo: quo agere solẽt dum in veris operibus inueniuntur.

Differentia inter magnos: & paruulos. Cap. lxxxiij.

Comuniter assumendo corpora parua: aut saltez mediocria sunt magnis corporibus aptiora. Demũ assumpto vno corpore magno: & alio paruo magnum in eo gradu paruum excedit quanto maius in quãtitate erit. Et vltra dum bene vires exercere volumus oportet quod directi: aut tanq̃ magni pergamus: licet q magnus semper debet super seipsum erigere: & declinare: non autem super hostem nequidem concedere quod alius per inferiores partes ipsum accipiat: que defensio facilis erit: quum vnusquisq; magnus ita vt paruus declinari possit.

Qua etate homo fortior reperiatur. Cap. lxxxiiij.

Vigorem virium nostrarum dicimus esse in vigesimo quinto anno vsq; ad trigesimum. Sed non nulli ob aliqua inconuenientia: aut vitiuz fortiores sunt vsq; ad vigesimũ: alij autem ad trigesimũ quintũ.

Documentum ad sequendas vires corporeas: & intellectuales. Cap. lxxxv.

Aduertendum est quod ad habendas vires corporeas: & spirituales: & quod bene eis vti possimus necesse erit vitia effugere. Homo enim vitiosus plerunq; inualidus reperitur interdum nimis plen: & alias vacuus: aut debilis adeo quod non potest bene anima: & corpore potiri.

Quales cibi magis sint nostris viribus conformes. Cap. lxxxvi.

Cibi qbus magis conseruantur: & corroborant vires nostre sunt illi: q p priores medio manẽt: & leues: ac tẽpati sunt. Vires nostre fortiores magisq; experrecte ad qõlibet mẽbroz exercitiũ vespere: q̃ mane.

De illo quod solet blasphematoribus accidere. Cap. lxxxvij.

Qui pluribus verbis: & blasphemijs vtũtur non sunt timendi. opera.n. eoz cũ verbis transeunt: & si contingit eis aliquem superare victoria est proxima sue perditionis vigilia: & dato quod quandoq; vincãt contra viles hoc esse potest. Quia si cũ validis decertaturi sunt nũquam victoriam vendicare queũt. Tandem si hodie aliquem vicũt quanquam pauca valoris sit eras ab alijs similibus vincuntur eo quod vbi blasphemia nullus ordo: & vbi non ordo nequaquam continuata victoria.

¶ Quanta inuigilantia opus sit illis: qui in varijs regionibus personas suas experiri volunt. Cap.lxxxviij.

¶ Quicunqz vult extra propriam patriam vires suas exercere: quamplures contrarietates sibi occurrẽtes repit. Nã qlibet puicia vult cõplexiões aliẽigenaz expiri: z q̃uis nõ semp i simili casu extrisece infirmitates apparẽt oino corpa alienigenaz debilitant. quãqdẽ ob cãm nẽo sanꝰ eẽ poterit: neqz diu viuere plures: atqz assiduas mãsiones p diuersas regiones inutãdo: z vltra hoc dũ in varijs regnis cũ pluribus operaturi sumus homines: qui ibi morantur artem nostram cum alijs operando aspiciunt: z nos suam videre nequimus: Si vero omnes in vnamet patria maneremus continuo illud: quod alij de re nostra intelligere possent nos quoqz de sua sciremus. Ideoqz in huiuscemodi locis haud parum trepidanduz est: nec minus in vno solo hospitio: q̃z in vna sola prouincia. ¶ Qui enim in vno regno omnes superat. Pauci deinde in orbe terrarum inueniuntur: qui ipsum superare possent. Strenui vero ita possunt in vna prouincia parua adinueniri quemadmodum: z in magna. Ita quoqz in vna domo: sicut z in ciuitate. Tales enim strenui pauci sunt licet vniuersaliter non erunt in vna prouincia dispositi ita vt in alia: nec equaliter vtuntur in vna prouincia illo quod agere volumus sicut in alia.

¶ Qualiter vt quis recte aliquã artẽ itelligat oportet qõ i ea magister sit. Cap.lxxxix.

¶ Nonnulli aiunt se plura vidisse. At vero auctoritas. quam eisdem dare debemus conformanda est cum consuetudine: quam hi ad promendam veritatem habent. Neqz hoc sufficiens est. opus est enim qõ expertus sit in illa arte quam fuerit enarraturus. Nãqz aliter licet vidisset alios operari nõ potest omnia sufficienter comprehendere: nec rectam deinde certitudinem de illo explicare. Quod hoc modo patet veluti docendo vnum hominem per quindecim: vel viginti dies. Et demuo iubemus: vt in actu ponat id: qõ docuerimus: z sepe econuerso agit: q̃z sibi ostensum fuit. Quumqz in hoc aberretur: quanto magis errare possumus in rebus cito pretereuntibus: z quas antea non viderimus quandoquidem tam cito transeunt quod oculis verum discernꝰ non possit: qui autem in ea facultate magister est in videndo principium maiorem partem totius operis comprehendit.

¶ De illis: qui quandoqz vincere: z interdum vinci solent. Cap.lxxxx.

¶ Ignominiosum est velle cum preterita victoria remedium vel cooperimentum contra presentez iacturam adducere: tametsi hoc sepissime accidere soleat quibusdam: qui a suis inimicis sunt deuicti dicentes: q̃uis nunc victi simus alias multos superauimus. Et quo ad veritatem in excusatione melius fuisset eis paruiores omnibus hominibus alio tempore esse: q̃z principaliores. Quoniam aduersarius de victoria nostra preterita ornari excogitat: quam si nunquam consecuti fuissemus minime contra nos gauderet: quippe q aduersarius nil aliud adipiscitur in victoria: q̃z id quod nos ãmiserimus. Quod si nihil haberemus nusquam aliquid nobis adimere possent. Quoniam plerunqz victis remedium est dicendo: non inueni toto tempore vite mee hominem: qui non ageret in me eandẽ superantiam: qua nũc deuincor.

¶ Particula super nonnullis proprietatibus: que communiter reperiuntur in hominibus prouinciarum: in quibus fui: aut quorum conuersationem habui.

¶ De hyspania. Cap.lxxxxi.

¶ Hispani siquidem mediocritatem inter fortitudinem: z debilitudinem sortiuntur inter quos pauca circa vires disparitas: z vtplurimum de sanguine: z colera complexionati inueniuntur. Multi tamen de

¶ Quanta inuigilantia opus sit illis: qui in varijs regionibus personas suas experiri volunt. Cap.lxxxviij.

¶ Quicunqz vult extra propriam patriam vires suas exercere: quamplures contrarietates sibi occurrẽtes repit. Nã qlibet puicia vult cõplexiões aliẽigenaz expiri: z q̃uis nõ semp i simili casu extrisece infirmitates apparẽt oino corpa alienigenaz debilitant. quãqdẽ ob cãm nẽo sanꝰ eẽ poterit: neqz diu viuere plures: atqz assiduas mãsiones p diuersas regiones inutãdo: z vltra hoc dũ in varijs regnis cũ pluribus operaturi sumus homines: qui ibi morantur artem nostram cum alijs operando aspiciunt: z nos suam videre nequimus: Si vero omnes in vnamet patria maneremus continuo illud: quod alij de re nostra intelligere possent nos quoqz de sua sciremus. Ideoqz in huiuscemodi locis haud parum trepidanduz est: nec minus in vno solo hospitio: q̃z in vna sola prouincia. ¶ Qui enim in vno regno omnes superat. Pauci deinde in orbe terrarum inueniuntur: qui ipsum superare possent. Strenui vero ita possunt in vna prouincia parua adinueniri quemadmodum: z in magna. Ita quoqz in vna domo: sicut z in ciuitate. Tales enim strenui pauci sunt licet vniuersaliter non erunt in vna prouincia dispositi ita vt in alia: nec equaliter vtuntur in vna prouincia illo quod agere volumus sicut in alia.

¶ Qualiter vt quis recte aliquã artẽ itelligat oportet qõ i ea magister sit. Cap.lxxxix.

¶ Nonnulli aiunt se plura vidisse. At vero auctoritas. quam eisdem dare debemus conformanda est cum consuetudine: quam hi ad promendam veritatem habent. Neqz hoc sufficiens est. opus est enim qõ expertus sit in illa arte quam fuerit enarraturus. Nãqz aliter licet vidisset alios operari nõ potest omnia sufficienter comprehendere: nec rectam deinde certitudinem de illo explicare. Quod hoc modo patet veluti docendo vnum hominem per quindecim: vel viginti dies. Et demuo iubemus: vt in actu ponat id: qõ docuerimus: z sepe econuerso agit: q̃z sibi ostensum fuit. Quumqz in hoc aberretur: quanto magis errare possumus in rebus cito pretereuntibus: z quas antea non viderimus quandoquidem tam cito transeunt quod oculis verum discernꝰ non possit: qui autem in ea facultate magister est in videndo principium maiorem partem totius operis comprehendit.

¶ De illis: qui quandoqz vincere: z interdum vinci solent. Cap.lxxxx.

¶ Ignominiosum est velle cum preterita victoria remedium vel cooperimentum contra presentez iacturam adducere: tametsi hoc sepissime accidere soleat quibusdam: qui a suis inimicis sunt deuicti dicentes: q̃uis nunc victi simus alias multos superauimus. Et quo ad veritatem in excusatione melius fuisset eis paruiores omnibus hominibus alio tempore esse: q̃z principaliores. Quoniam aduersarius de victoria nostra preterita ornari excogitat: quam si nunquam consecuti fuissemus minime contra nos gauderet: quippe q aduersarius nil aliud adipiscitur in victoria: q̃z id quod nos ãmiserimus. Quod si nihil haberemus nusquam aliquid nobis adimere possent. Quoniam plerunqz victis remedium est dicendo: non inueni toto tempore vite mee hominem: qui non ageret in me eandẽ superantiam: qua nũc deuincor.

¶ Particula super nonnullis proprietatibus: que communiter reperiuntur in hominibus prouinciarum: in quibus fui: aut quorum conuersationem habui.

¶ De hyspania. Cap.lxxxxi.

¶ Hispani siquidem mediocritatem inter fortitudinem: z debilitudinem sortiuntur inter quos pauca circa vires disparitas: z vtplurimum de sanguine: z colera complexionati inueniuntur. Multi tamen de

colera:z melancolia principium faciunt:z in quolibet palam ostenditur:de qua complexione maiorem p tem:accipiat:nam causa siccitatis patrie expedita ibi nascũtur animalia.Et in hyspania potius exercitijs homines dediti sunt:q̃ aliqua alia natio nobis nota.¶Frequentant leuitatem cursus saltus:z brachiorũ iaculationes:ac de reliquis mediocritatem accipiunt.Personarum vero magnitudo inter mediocrem:z infimam versatur.¶Sufficiẽtẽ industriam in palestra possident:z in armis bonam.

¶De Portu Gallia:siue Lusitania. Cap.lxxxxij.

¶Lusitãie nimiũ i modũ artẽ lucrãdi exercẽt:ꝫ tñ grossas versutias hñt.Verũtñ cũ magnanimitate: z hoc ẽx cõplexionẽ ẽ eis proprium.Pleriq̃ enim ipsorũ melãcolici:sanguinei:seu sanguinei melãcolici. ¶Cõmuniter inter omnes hyspam videntur libenter ad prelium festinare:sepe tamen inordinate procedunt.Quisq̃ enim absolute per viam suam tendere vult.Sed ad defendendum:siue tutandum arces:pariterq̃ ad debellandum alias nationes precellunt:quia quodãmodo vix cedere volunt:si ipsos non violenter acceperint:aut ꝓpter ciborũ penuriam qui:z nimium offendunt scalando:vel exercendo.

¶De Sicilia. Cap.lxxxxiij.

¶Sicilie homines satis validi sunt viribus:ac palestris:z sufficienter tripudiant:atq̃ saliunt:z in complexione melancolici:z colerici.In armis quoq̃ valent.

¶De Italorum dispositione. Cap.lxxxxiiij.

¶Itali inter senon obseruant equale medium:quoniam pleriq̃ eorum debiles sunt:z quidam in particulari nimiũ fortes in complexione sanguinei:z phlegmatici:preterq̃ in appulea:z calabria vbi melancolici sanguinei:vel melancolici colerici reperiuntur:z in tertio sanguis in eis sequitur.In longobardia plerosq̃ phlegmaticos melancolicos inuenimus.Sed vniuersaliter in italia sanguinei phlegmatici:aut phlegmatici sanguinei:z in his complexionibus satis clari:vnde ortum habet imitatores esse potiusq̃ inuentores. ¶Multi eorum satis leues:z in palestra industriosi.De altitudine vero personarum potius ad maioritatem:q̃ ad mediocritatem tendunt:at non nimium duplices:aut muniti sunt nisi in aliquo in quo extant paludes quemadmodum in longobardia vbi magni homines nascuntur.¶In armis cum discretione:z obdedientia ire solent.Verumtamen raro ad periculosa loca accedunt:nec sunt inimicis molesti:quum parum inuigilent ad irruendum dum in hostes.

¶Cuius complexionis Galli sint. Cap.lxxxxv.

¶Gallie vtplurimum homines colerici:z phlegmatici nascuntur mediocris statute:z nimie inter ipsos disparitatis.Nonnulli enim ex eis fortes sunt:quãquam non satis agiles communiter tamẽ:z fere omnes Galli debiles:z pauce dexteritatis.ad pugnas vero capessendas omnes astricti:z conglobati vadunt:z ad interimendum hostes:quos capiunt consuetudinem habent.Primo impetu strenui videtur:z victoriam assequi sciunt:Dum vero aliquam resistentiam reperiunt cito declinant:z alios aggredi volentes semper iubent gentes communes preire.Iccirco optime arces expugnant:attamen ad earum defensionem multo minus valent.

¶De Britannia. Cap.lxxxxvi.

¶Britannie fere omnes melancolici sunt:atq̃ ample statute:non tamen in magnam altitudinem attingunt.Fortes in viribus valde exercent palestram:quãquam grosso modo ipsa vtantur:z minime aiunt se esse victos:q̃uis cum facie cadant nisi dum tergo in terram prosternantur.

¶ De anglia. Cap.lxxxvij.

¶ Angli in statura magisq̃ mediocres sunt:z in complexione melancolici colerici:aut colerici melancolici:robusti:ac fortes:z palestram exercent.Ad compellendam vero arcu sagittam experti: z ad prelia validi:qui cum boemis satis vtiq; assimilantur.

¶ De Germania:z flandria. Cap.lxxxviij.

¶ Germanie:z flandrie ferme omnes phlegmatici sunt:z deinde in maiori parte colera sequitur. Sũt etiá magne stature:pauci vero fortes multoq; minus leues:nec iaculari sciunt: preter-aliquá rem grossam vtpote saxum:z simulia:qui z assidue mecbanicas artes insectantur. Gens vtiq; superba:ac bello valida.

¶ De Hungaria. Cap.lxxxviij.

¶ Hungarie bone stature homines nascuntur satis bene proportionati:siue formati:vel comprehensi colerici: melancolici:fortis complexionis:parum exercitijs dediti:preterq̃ ad palestram:ad quam quodam modo quadrupedes vadunt:videlicet pedibus:ac manibus: z duz possunt per tibias apprehendunt sicut z in alijs suis conuicinis prouincijs. ¶ Bello validi sunt:z cum pauca sensatione frigido:z calido resistũt. Non sunt veloces:neq; industriosi:sed firmiter alios expectant.

¶ De Boemis. Cap.c.

¶ Boemi fere de colera:z phlegmate sortiti:z plus in eis colera viget:q̃ hungaris.Sunt autẽ fortissimi:z magne altitudinis:atq; ossiũ:z neruorũ. ¶ Palestrá quoq; valde frequentãt. ¶ Ipsi etiá lucrãdo pedibus:ac manibus sup terra obrepunt.In armis vero cõformes bũgaris videñ:sed nõ adeo exercitati in tẽporibus nostris.Hi vero boemi:z postmodũ barones cõiter sunt fortiores:q̃ hactenus viderim.

¶ De Pollonia:Tartaria:z Ruscia. Cap. ci.

¶ Pollonie : Tartarie:z Ruscie:alijsq; prouincijs circũmanentibus in complexione melancolici colerici sunt:Sufficientes vires habent:z parũ corporeas dispositiones exercent:preterq̃ in luctando:ac iaciẽ do lapidẽ grossuz:z itidẽ in oibus illis regionib⁹ agũt. ¶ Ad pugnã vero capessendã forti aio pergũt.

¶ De Grecia. Cap.cij.

¶ Greci mediocris stature sunt:z aliquanto magis compressi : q̃ hyspani:tametsi in viribus : z complexionibus conformentur:sed quia perfectam coleram habent in ambabus his prouincijs multi inuento res reperti sunt:q̃uis post coleram in hyspanis sanguis sequi soleat. ¶ Grecis vero in secundo melãcolia aram tendunt:z aliquantulo palestram exercent:qui etiam per tibias manibus capiunt:veluti in bungaria:z germania:quod in multis alijs regnis prohibitum est.

¶ De Asia. Cap.ciij.

¶ In regionibus asie qui in septentrionali plaga situantur fortes sunt sed inherendo ad partem austra lem minores vires continent.

¶ De Aphrica. Cap.ciiij.

¶ In aphrica ꝑpe littora maris mediterranei astutia callent:z bello prõpti pcipue in leui cõflictu:siue

excursionibus:atq; aggressionibus. Hi vero aphrici veluti itali:z hyspani paucaz crudelitatē in hostibus ostendunt: postquam ipsos capere possunt. Et in parte aphrice supra occidentem quedam paludose prouincie sunt:in quibus homines magni:ac male colligati nutriuntur.

¶ De Francia:Anglia:Germania:z Hungaria. Cap.cv.

In gallia:anglia:germania:z hungaria: atq; quibuslibet alijs partibus septentrionalibus crudeles homines degunt. Quocirca rarissime vite hostium parcunt:dummodo ipsos interimere queant: z ob hanc causam dicitur pleroscz eorum inebriari dum bello congredi volunt: vt minus mortem siue dolorem in moriendo:z occidendo sentiant.

¶ Cuius dispositionis sint homines in frigidis regionibus. Cap.cvi.

¶ Homines qui i patrijs frigidis nascūtur fortes esse solent:parum tamen doctrine dediti: quandoquidem facillime possunt cibis absq; impedimento:seu infirmitatis periculo vesci. Ibi quoq; complexio sepe inter coleram:z melancoliam consistit:z vt fruantur sanitate parum student.

¶ De dispositione hominum:qui in calidis prouincijs habitant. Cap.cvij.

¶ In calidis prouincijs homines debiles educantur:z sanguinee complexionis sunt: atq; eorum plurimi sapientes:sed nequeunt valde fortes esse. Non enim possunt multum cibi assumere:nec digerere: qppe quod propter calorem non potest ciborum copia assumi:z sanitas conseruari: Ideo q̄uis habitatores in locis calidis nullam necessitatem haberent: nisi ob causam fugiendi infirmitates hoc satis est eis ad indagandam doctrinam.

In qua puincia melius se inueniāt homines ad pprietatē suaz cōplexionū. Cap.cviij.

¶ At sciam⁹ meli⁹ salutē corporib⁹ cōpetētē pparare:natura nos edocet ponēr oēs res i alijs sibi similib⁹:vt diuti⁹ durare queāt. Quapropter nobis cōpetit i locis:q̄ sint nr̄is pplexionib⁹ pformia habitare.
¶ Sanguinei in patria calida sicca:z sterili habitare debent:potius ad planiciē:q̄s ad altitudinē tēdēte.
¶ Colerici mansionem sublimem expetunt: in qua subtilis aer vigeat.
¶ Melancolici terram grossam:z siccam inter imum locum:z montuosum.
¶ Phlegmatici in patria infima morari appetunt:que sit parumper humida:seu paludosa: atq; in pedemōtio. In locis vero collinosis homines fortiores:q̄s alibi reperiuntur:

¶ Quonam modo homines in cibis:z exercitijs gubernari debeant. Cap.cviiij.

¶ Quo facilius possimus pudorem:ac iacturam effugere:decet in primis personas nostras temperare prius q̄s populo actus nostros propalemus:licet inter veloces:ac tardos differentia consistat. Nihilominus omnes necessitatem habemus:z coacti sumus vti per aliquot dies artibus anteq̄s perfectam de eis noticiam demus:z velle coram populo operari:si prius non recte intellexerimus: manifestam dementiā esse dicimus. At in rebus materialibus: siue grossis: sicut in pondere extollendo non nimia temperantia opus est:z in similibus laborantes possunt plures cibos assumere. Sed in luctando:z proijciendo in quo etiam vires maxime expetunt: aduertendum est quod temperati maneamus:q̄uis ad magnas vires ac quirendas magna ciborum quantitas: ac de bonis expetatur. Sed per aliquot dies anteq̄s in examen deueniatur:presertim in palestra sobrietas maxima obseruanda est:z quanto minus bibimus maior vtilitas emanat:precipue in quinq; partibus principalioribus hoc est in sanitate:viribus: anhelitu:leuitate: z tollerantia. ¶ Tota leuitas paucos cibos:atq; asciutos expetit:z quodcunq; exercitiuz: querit quod per sonas nostras disponamus in locis ita asperrimis q̄ deinde ad principale punctum deueniendo paucus

nobis labor videatur. Quocirca duz per centum passus currere debemus per planum: z in camisia per aliquot dies ante in montibus: aut acclivibus locis currendum est: z quod vestes: aut alias res ponderosas supra nos portemus: z ad saliendum per duos: aut tres saltus sicuti in consuetudine est prius q̄ ad exame deveniamus: competit quod habituati simus ad saliendum absq; interuallo per loca asperrima decem: vel duodecim. Et sursum saltare leuitatem prebet: z deorsum docet extendere personas: ac super tibias conseruari. ¶ In modo girandi post q̄ giros scimus oportet nos in equo: vel aliquo loco sublimi disponere. Dum enim postremo ad mediocrem altitudinem deuenitur ascensus facilis est: ita quod dumtaxat ad girandum vacare potest: quoniam ad maximos giros peragendos: oportet quod equus super quo saltaturi sumus mediocris sit: vel ad parvitudinem tendēs. Namq; aliter difficile esset nimiū adiscere. Nihilominus sepe dum adiscimus in equo magno experiri debemus: z plures vestes deportaf: eo quod ipsas dimittendo: z ad equum infimum deveniendo videtur membra fere evolare posse. Brachia sunt exercenda intelligas quod corpora super brachijs onerentur ambulando cum ipsis brachijs super aliquo scanno: quātum possumus: z sic deinde possunt corpori resistere dum per girum transit. Maxime quod dum ad voltam cum dimidia simul ire volumus necesse est nos bene firmare supra manus: z brachia: vt possimus noua vim in dimidio rotationis adducere. Nāq; aliter nullus est adeo leuis: qui possit vltra vnam voltaz integram in vno solo ictu transire. ¶ Arma siquidem revoluenda sive operanda sunt continuo alia longe graviora illis que in certamine operari debemus. Hoc autem haud secus: q̄ de armis offensibilibus: z defensibilibus intelligitur: pedester: atq; equester: z ad lucrandum per prius cum viris fortissimis experiendum est premittendo vt per omnes partes nos accipiant causa quod a terra subleuari queant: z vndeliber deduci: vt melius in necessitatibus medium prebeamus. ¶ Similiter debemus debiliores aduersariorum partes inquirere: z nostras cum eis adiungere.

¶ Petri Montij Collectaneorum liber secundus.

¶ Prologus.

¶ Hactenus quandam vniversalem regulam exercitijs competentem pertractauimus: similiter: z aliquam particulam de complexionum cognitione: ac de regula deducendi secretum vnus exercitij ad aliorum remedium: z cognitionem. ¶ Denuo in hac secunda parte aliam breviorem recollectam faciemus: in qua particulariter de vnoquoq; telo alijsq; quampluribus exercitijs pertractabitur: tametsi oporteret: quod si quispiam huic libello studere vellet saltem aliquod principium habeat de via: quam alias diffusius scripsimus. Quandoquidem aliter difficillimum est: quod ab aliquo intelligatur: quum hic omnia brevia sint.

¶ Documentum: aut modus gubernandi nosipsos. Cap. i.

¶ Quum non sufficiat solum membra exercere dum inter alios probi esse volumus si ab arte operandi iuuamur non assumimus decet assidue studere ijs: que ad roborationem: seu aptitudinem corporum spectant: Primum quidem quod petimus observatio propria est. Deinceps eundum est ad iuuandum: vel offendēdū alijs: iccirco si exercitia data sive expedita agere debemus etiam opus est quod membra nostra dum operantur expedita maneant: licet in modo adaptandi membra ad opus: ego ab antiquis: z modernis discrepem. Alij enim rigidis conatibus se se immittunt dum ad aliquem actū deuenire volunt

corpora inclinant: & vndiq; contorquent. Ego autem erecte cum leuitate absq; rigore dico certari oportere. Nam si aliquam magnam vim imittere debemus competit super nosipsos manere cuz leuitate: & exolutione pedum: atque manuum nempe quod aliter vires: & leuitatem amittimus: sine quibus parum operari possumus. Homines enim in actibus validi omnes iuxta suarum personarum quantitatem corpora habent disciolta: extensa: ac sine rigore compacta. Et qui corpus suum declinat tibias nimium aperit: cunctaq; membra retorquet monstrosus quodammodo vocandus est: quod vtiq; manifestus error. Nullus enim homo habēs membra a natiuitate valere pōt eo modo: quo isti in exercitijs corporū ponūtur. Quapropter suaues: & exoluti ambulare debemus: vires in pectore nostro recolligendo: & quod parum vnus pes ab altero deijetur: vt facile ire: ac redire possimus quocunq; voluerimus. Corpus autem semper iturum est super pedes nusquam vero declinaturum. Quamobrem necesse est pedes continuo corpus sectari in locum: ad quem pariter declinant: quia aliter quelibet minima aduersitas nos ad ruinam protraheret: hoc autem in cunctis membrorum exercitijs intelligendum est. ¶ Pictores quoq; veteres: ac moderni sepissime hunc communem errorem sectantur. Optimam enim figuram effingere censent: vario tamen modo: ac monstroso: Quod si isti cum ratione suis viribus potiri scirent aliter depingerent.

¶ In alio loco diximus conuenire quod magister actus suos superet: non autem quod ab ipsis superetur: hoc est quod quomodo operamur: aspicientibus videatur: quod nullum laborem sentimus in agendo id: quod volumus. Et qui rigidus: aut valde anxius in operando ostenditur nondum magister vocandus est eo: quod ab ipsa arte subiugatur: & a natura id: quod superat dignius illo: quod superatur. ¶ Rursus de principio reiterando membra: que rigida: torpuosa: nimium musculosa: quodammodo monstrosa sunt: inimica intellectui reperiuntur: & vbi suauitas intellectionis non datur nunquam opus maximum: & laude dignum resultat ita q; membra expedita: & tamen suauia esse debent non nodosa: nec collinosa. Sed quod videatur fere tanquam a natura sine labore extensiones: atq; diuisiones esse innatas: & hec sunt vera corpora: licet in communi errore pictores: qui musculosa corpora depingunt comendantur. Attamen quid agant: vel dicant nesciunt. Conceditur quod animalia in hoc collinoso modo sortita vno impetu sortissima sint: aut ad minus videantur eo quod dura: ac distemperata. Nihilominus ab eorum viribus paruus effectus oziri potest: quandoquidem ad maximum effectum maxima est habenda habilitas in extenso modo operandi. ¶ Vires autem membrorum: de quibus principaliter in hoc libello tractamus non sunt prorsus frequentande: ac si officia essent: ex quibus vita esset nobis suppeditanda nisi quod ipsas interdū exercere: atq; experiri debemus: vt sciamus: ne ve oblivioni dentur.

¶ Quante excellentie palestra sit inter alia exercitia. Cap. ij.

¶ Vbi de corporalibus exercitijs tractaui ceteris palestrā prepositi: nam q̄uis in se nullam aliam excellentiam nanciscereturnisi quod corpora nostra fortiora reddit: & in maius robur redigit in cuiusq; actus temperantia membrorum aptitudinibus competente: statui in primis de modo luctandi exponere: vt possimus ipsam artem tanquam magistram conseruare. Nulla enim alia industria proijciēdi de leuitate: aut ludo armorum siue equitatio docet ponere membra temperata: ac super seipsis ita vt i palestra fit: ac semper scire responsum dare vbi necessitas occurrit.

¶ Quo pacto ad palestram ingressuri: & ambulaturi simus. Cap. iij.

¶ Initio luctandi lento passu: ac breui intrare oportet: & q; puncte pedum parumper foras tendant scilicet sinistra ad sinistram: & dextera ad dexteram: & tota persona super seipsam pergat hoc ē recta linea assidue super pedes ambulare. Nam dum aliquantulo thorax ad aliquam partem declinat si pedes fixi manent tota persona per terram dilabitur. Quare opus est quod incessanter pedes occurrant ponentes se sub thorace per rectam lineam. Sed nonnunquam in ingressione tibie debent caput precedere: quoniam eo tempore periculum est de incontro: seu obuiatione: Et hic ponendus est tornus: vel saccaligna: atq; desuiū: hec enim tuta strategemata sunt: & cum paruis apprehensionibus fieri possunt: Nam mediana: siue circū

data:z disclunata tollens pernam onerata:z similia potius sunt periculosa:z apprehensiones valde coniunctas expostulant. Si autem a terra nos subleuare volunt debemus ipsum ad anteriorem partem adducere:z procurare:vt a nobis subleuet:z magis tuti esse possumus si manus nostras ante aluum:vel vmbilicum suum apponimus simul cum manibus firmandum est caput:z quotiescunqz offendimus: aut reparamus decet nos exolutos esse:ac veloces:z forti animo operari omnem vim ad vltimam dirutionem inmittendo:est autem effugienda pars in quam alius versuram vel armaturam vult ponere:z assequenda volutio ad quam alius corpus suum declinat:ac leues apprehensiones fiende: z quiete ambulandum. Dum autem offendere voluerimus:aut cum celeritate tutari corpora nostra reuniri debent:frequenter tamen apprehensiones mouendo perutile inuenitur querendo vbi alij membrorum debilitatem: z paucam doctrinam possident. ¶ In vastatione cuiuscunqz torni alterum ponere debemus: aut vero saccalignam: z aduersus deuiationem latus alterius capiendum est. Et si cargum : vel orationem tunc retrogredi oportet:z si nos hoc ponimus tibiam aduersantis cum nostra subleuando quanto poterimus supra scapulas:vel aliud latus euoluere debemus. Et etiam hec lata siue tollens tibiam dum tergum alterius accipimus optima est:quando a terra ipsum subleuamus.hoc autem fieri pōt dum alius apponit pernam suam per exteriores partes post nostram sursum extollendo:tunc enim cito in terram cum facie cadit : z huiuscemodi eleuatio a terra maximis viris appropriatur. Si autem nos tollere volunt persequendo ipsos saccalignia est inmittenda:interdum vero tornus. Tollens pernam cito fienda est quemadmodum alia:quoniam si pes aduersantis in altum subleuari incipit non est locus deuiandi hoc strategema. Iccirco dum ponitur in eius deuastatione cum puncta pedis nostri:qui liber remanet capiendus est per anteriorem partem pedis alterius in terra sistentis:z hoc modo hostis vim suam applicare nequit. Verumtamen contra tollentem pernam semper salubrius est corpora nostra festinatim declinare retro ipsum attrahendo:z manus nostras in lumbis eius imponendo. Ut aduersarius ad partem anteriorem vadat:z sere isto modo agendum est tunc:quum in brachio bipartito:vel diuiso sumus:similiter optimum est contra disclunatam.z britonam quod dum nobis ponuntur retrocedamus. Hec autem disclunata : siue britona ab ista apprehensione valde prodesse solet contra retrocoxatam.

¶ De illo quod demum in palestra est obseruandum. Cap. iiij.

¶ Postremum:aut id:quod in palestra firmiter tenendum est dicimus: Ut accipiendo ab agagathe diploidis:z ponendo tornum saccalignam:z deuiationem. ¶ Et in ludo brachij diuisi ponendus est tornus:vel obuiatio ea parte qua facies manet:z saccaligna ad eundem pedez. ¶ Et de singulis brachijs applicanda est obuiatio pedi remotiori. Saccaligna vero propriori. ¶ Quod si latus nostrum apprehenditur decet circundatam disclunatam:z saccalignam immittere. Et dum a tergo apprehendimur capienda sunt brachia impugnātis : z anterius attrahenda saccalignam in quocunqz pede: aut dislūbatam ponendo. ¶ Et contra illos:qui per tibias apprehendunt armaturi sumus cum eadem tibia : quam nobis apprehendunt. ¶ Et si procul manemus obuiatio vtilis est. Sed dum nimium coniuncti mediana debet: aut disclunata:vel saccaligna fieri:z in ludo brachij equaliter diuisi:siue comunis saccaligna appropriatur. Tum etiam perutile esse dicimus qp eodem tempore: quo alius ad crura nostra vadit nos manibus crura eius apprehendamus:z cum obuiatione euadamus eo quod hoc modo nequeunt nos a terra subleuare:z quum tibia nostra apprehenditur:bona est saccaligna:z melius in hoc per sorcaturam:vel dimidium tibiarum manibus nostris accipere:tunc enim extolli nequimus.

¶ Utilis astutia in palestra. Cap. v.

¶ Quotiescunqz cum aliquo reperimur: qui se defendit: z in arte luctandi valet si forte se debilis erit procurandum est: vt brachia nostra sub brachijs eius ponamus ad hoc quod per eius lumbos apprehendere possimus: quod ab hyspanis tomar el cuerpo dicitur. Hic autem applicanda est obuiatio: vel saccaligna: aut quod reuoluamur: vt suum latus: aut tergum capiamus: z eodem tempore tota vis est mittenda in vltima extremitate: vel diruptione: pariter aduertendum est quod dum alius se defendit si debilior nobis erit ad aliquem parietem ipsum reducamus eo quod ibi secum coniungamur. ¶ Regula tanquaz vniuersalis habenda est: quod dum hostis moueri incipit ad armandum: siue ad insidiandum nobis: vel quod aliquem ictum iacit eodem instanti debemus tangere: vel parumper retrocedere: donec ictus eius transierit: aut in declinationem iuerit: z ictus nostri operandi sunt iuxta alterius declinationem. Nullo enī tempore homo tam deordinatus reperitur: cq̄ dum aliquid incipere vult: vel ad finiendum vadit. quocirca is: qui sapiens est in vno istorum temporum debet aduersario offendere. ¶ Si disclunata alta ponetur: z magnum gyrum super se faciet laboriosum erit illi ad quem ponitur: cui tamen in remedium bonum est: quod deflectatur: z retrogrediens inclinetur. Sed melius quod se erectum tradat totis viribus ex terra alium subleuando: z hoc adūuat contra disclunatam medianam: z saccalignam. ¶ De hac apprehensione multo melius est illi: qui magnus erit: quod det latus suum: vel alterius latus capiat: quanq̄ oporteat quod qui manet cum brachijs super humeris alterius: seipsum deflectat in pugnantem deprimendo: z qui inferius: aut per latus apprehendit se erigat. ¶ In disclunate destructionem quoddam antegenu cuz sura nostra ponitur: hoc est pes: qui in nobis liber est ante genu: aut musculum pedis alterius in terra firmati fere in modum: quo saccaligna iacitur equipartitis brachijs manendo: tametsi in hoc antegenu pes posteriorjs partis in anteriorem vadat. Hoc strategema forsitan nouiter repertum est. ¶ Si vnus disclunatam vigorose inittit: z alter parimodo antegenu: magnum est periculum dirumpendi tibiam illi: qui disclunatam posuerit subtus nullo modo flecti potest: qui hoc egerit contra medianam quoq̄: z saccaligna insistit: licet aduersus disclunatam sua sit perfectio. ¶ Preterea quia leuecluniū in buca siue circa genu positum est horribile: presertim si est fortis: z magne statute: qui ponit ipsum potius fugiendo resistere possumus: quam destruendo cum pedibus strategema ipsum: z ad hoc tutius quod fieri potest: est quod tibia nostra: in qua alius armare: vel offendere vult cum diligentia maxima retrocedamus fere circumcirca ad tergum nostrum: z quod alia coxa vadat ante fere per dimidium tibiarum alterius: z in hoc modo non potest poni leuecluniū: siue disclunata: z quāuis poneretur: nil operatur. ¶ Preterea dum ad brachium diuisum sumus: quod lingua Hyspana ad brazum partitum dicitur: si alter: aut qui nobiscum luctatur declinatur nimis atque fugit: cum pedibus sepenumero bonum est cum brachijs nostris ipsum sublenare atque sustinere: z in eo instanti cum festinatione est assumendum cum brachio nostro qui manet superius de collo: aut scapulas alterius ponendo leuecluniū: seu descaderatam vulgariter dictam: sed oportet cum animo deliberato incipere mediare: atqz finire: z ad hoc oportet quod caput nostrum nimium ad partem anteriorem declinetur: tamen cum volta maxima super latus cum tali imaginatione: quod nosipsos prosternemus: aut aduersarium: tamen quod ipse aduersarius nil mali in eo tunc contra nos operari possit. Et hoc strategema optimū est: sed animum deliberatum exposcit: veluti faciunt omnes industrie super descaderata vadunt cum volta de quacunque parte quod brachia capiant britani similibus nimium vtuntur: z vt bene hec fiant oportet quod nimium latus nostrum ad partem tergoris cum aduersante coniungamus. ¶ Tutella: seu preparatio contra similes reuolutiones intelligas veluti nesciam descaderatam oneratam: seu onus: tolleperna semper festinanter sunt ponenda brachia nostra super lumboes: seu latera alterius fere in ea parte per quam cinginur: z brachia quantum possunt dura: atque porrecta in eo tunc manere debent: z tibie: atque totum corpus omnia in eodem tempore retrocedere z sic nullum locum aduersanti prebemus ad similia operanda: licet quod hic modus ponendi brachia nimium contra omnes industrias in palestra valet: presertim contra morē britanicum: z lusitanicum.

¶ Et aduertendum est: quod tolleperna in pluribus locis applicari potest: tum in euadendo alios: tum

vero in preparando contra magnas: seu strategemata aduersantis:quoniam non tantum tolleperna turat nos ab aduersitate per competitorem adducta:sed imo est ad sternendum ipsuz. ¶ Veluti semper quod alter apponit nestiam:quãuis voluat corpus admodum onerate:aut quod ponat transcoxatam : que fit per partem exteriorem tibie nostre expellendo nos:vt retro cadamus:vnde in eodem puncto festinatim deliberato animo est reuoluendum tergum nostrum inquantum possumus ad pectus alterius tollendo i altum:quo ad vires tibiam nostram quam ab aduersario apprehensa est:z quod cum volta veniamus taliter quod alius venit ad cadendum super tergum. ¶ Verũtamen quis nestiam applicat pariter seipsuz declinare:z renoluere debet super partem suam:z in hoc modo saluari posset. ¶ Dum ad brachiũ equaliter diuisum:seu ad cõmunem apprehensionem deuenitur:z ponimus saccalignam:vt alius super tergum cadat:z etiam ipse ad partem posteriorem nostram inquantum possit expellit nos statim: seu absqz interuallo temporis in tollepernam reuertendum est:declinando corpus inquantum possumus cum volta magna ad partem nostram z in hoc modo de facili aduersarius cadet:z si ipse similem tollepernam contra nos applicat:oportet extemplo cum tota vi nostra nosipsos super genua declinare ponendo manus super lumbos:vel naticas alterius expellendo ipsum:vt super faciem suam ad partem anteriorem vadat: que industria sola a tolleperna super omnes alias turat nos:licet quod aliquod aliud remedium fieri potest:vt supra saltare cum ea tibia nostra que apprehensa est:licet q ista parum prodest:nã raro fieri posset antepes cum eodem pede nostro:qui tollebatur contra tollepernam nimium valet si cum tempore debito fit. tempus debitum in hoc loco est quod incipiendo ad subleuandum:vel volendo subleuare tibiam nostram eã demet apponamus ante spinam tibie sue:z ita ille cadit super faciem: aut saltem nos nullatenus cadere possumus dum pedem nostrum in eo loco applicamus:que industria:siue reparum in eodez modo fit: vt contra disclunatam agere solemus:vt recte destruatur:licet quod tunc apponitur pes:vel tibia super genu alterius vel coxam.z in reparando contra tollepernam non ita altum applicamus pedem nostrum: sed tãtum super spinam. ¶ Saccaligna autem dum ad commune brachium quod abrazo partido Hyspani dicunt manemus que fit ad pedem manentem super eam partem vbi est alterius facies etiam est reparãda:vel soluenda in hoc modo vt de tollepernа vel anca in vulgari denominata iam explicauimus:hoc est in primis statim dimittere apprehensionem factam cum manu nostra manente super alterum latus:i quo apponunt nobis saccalignam videlicet si applicant illam in pede sinistro est dimittenda apprehensio cum manu dextera facta:z sic econuerso:z in eodem instanti oportet retrotrahere illud latus:quod erat vbi apprehensionez amittimus:z quod ambe manus nostre super lumbos:vel naticas alterius apponantur : hoc est super clunem in latere expellendo ipsum:vt super faciem suam vadat:z ante pedem apponamus cum eodem pede super quem aduersarius saccalignam ponit. ¶ Modus apponendi manus super clunem alterius:z declinandi totam personam nostram super genua retrocedendo inquantum possumus in defensione contra tollepernam in eo modo fit:quod agimus quando oneratam fugere volumus. ¶ Et aduertas quia tolleperna maximum exposcit animum.vt recte fiat:tandem posita vt debetur nimium valere solet:z contra plures offensiones nos defendit. ¶ Contra rodellolam in lingua hyspana dictam aut genocholam in vulgari italo:etiam optima est tolleperna. ¶ Rodellola:aut genochola taliter fit : quod genu nostrum apponitur circa buccam perne alterius non retro omnino:nisi ad latus manente pede nostro in terra onerando cum tota persona inquantum valemus.vt alter super illud latus cadat. ¶ Et si contra nos hec rodellola nuncupata applicatur festinatim in tollepernа ingrediendum est cum volta maxima super alterum latus nostrum declinando caput quantum possumus tollendo pernam nostram simul cum perna alterius:z hoc fit cum quacunque perna vbi ponunt nobis genulolam: ¶ Etiam tolleperna versus retropedem valet:quoniam dum ipsum apponunt nobis:si extollimus pernam recolligendo pedem alterius cum conditionibus iam dictis ipsam ad terram deducimus. ¶ Beniqz dum nosipsos tantum tutari volumus erecti ambulando:vt non videamur aduersarium timere sufficit contra omnia strategemata brachijs nostris vti:veluti textores telaz pedibus vtunt:hoc ẽ qz qñ vn⁹ pes ꝓmit ali⁹ cõcedit. ¶ Et ita brachia nr̃a agere debẽt dũ apphẽsi ante pect⁹: aut aluũ alterius sunt vel circa agãtẽ: licet qõ hoc recte fieri nõ põt:si nudi luctaꝝ:qñ tũc apprehẽsiões faciliter affugiũt.verũtñ dũ inducti palestrite sunt qs ipsorum vult erectus ambulare sup tibias semp hoc est qõ nunquã caput aut pectus precedat ad partez anteriorẽ

genua:nequidem genua punctas pedum:seu digitos:z quod genua ipsa:atqz natice aliquantulum per directum declinentur:si forte declinare volunt habendo brachia assidue super duriciem obuiando semper alteri super illam partem:vbi ipsemet oneratur:aut firmari vult expellendo ipsum : ut ad partem posteriorem vadat:z ad hoc agendum:quando cum vno brachio:quando cum alio attendendum est : tamen qō cedat brachium nostrum vbi aduersarius nos deducere vult:z quod alterum brachium expellat competi tozem ipsum. ¶ In offensa:z defensa versus transbucatam optimū est trahere tibiam nostram tollendo ipsam inquantum possumus:vt pes in altum veniat onerando quo ad posse personam nostram super pectus alterius:vt versus tergum suum ruat:aut si volumus in eo tunc subleuata tibia possumus reuerti in tollepernam girando cozpus nostrum.

¶ Ulterius quia nonnulli maximam habent affectionem in hac tolleperna:z vbi maxima affectio ibi opus multiplicatur:aliqua vniuersalis atque tuta defensio aperienda est. In primis siquidem qui hoc tractagema cum sufficientia apponunt quo ad vires procurant cum manu sua dextra super pectus nostrum apprehendere diploidem taliter quod manus ipsozum attingit circa ozum brachij dexteri alterius z cuz sinistra capiunt circa cubitum illius brachij dexteri aduersantis. Et tibiam dexteram etiam mittunt anteponendo seipsos super latus:deinceps autem tollepernam vel anchiam applicant altam quantum possunt vsque ad inguina quantum possunt declinant caput se voluendo super latus sinistrum. ¶ Contra hoc nulla defensio turioz quam in principio si alter ponit brachium dextrum iuxta dexterum nostrum quod nos quoqz similiter faciamus dexterum super dexterum suum:sinistram manum fixam atque rigidam super latus dextrum alterius circa cincturam ipsius:z quod pedem sinistrum nostrum in quo ipse nocere vult retrocedamus:tamen oportet erectos ambulare:z dum ipse applicat hanc industriam declinando totam personam nostram decet ipsum ad partem anteriozem expellere quod facile est: si volumus brachia nostra rigida tenere quoniam in eo tunc penes potest attingere cum pede ad tibiaz nostram:facile quoqz possumus soluere tibiam ponere ipsam super partem anteriozem mittendo tozum in pede alterius qui in terra fixus manebat . Et alter cum brachio sinistro apprehendit etiam nos cum sinistro secundum condictiones iam de brachio dextro positas apprehendere debemus. ¶ Aduertas etiam quia dum contra hoc tractagema pugnatur bonum est britānos z fere omnes alios homines palestram exercentes in duriciem imitare:tamen cum brachijs tantum:non enim cum thoracibus:z multominus cum pedibus : nam ipsi vix audent subleuare pedes a terra z quo ad posse firmant ipsos in ea:nos vero aliter agendum esse asserimus. Nam in illo modo ambulando paruam habent desolutionem membrozum seu aptitudinem . Unde fit quia decertando armis parum vel nihil prodest eis palestritas esse:saltem si arma lenia sunt vel pauca arma defensibilia adducunt si optime atque grauiter in aluo armati sunt omnino possunt presertim ad non cadendum de hoc modo luctandi se prevalere:tamen melius est vt hic illic cum armis z sine illis nos de palestra valere possumus quod leuiter z solute cum pedibus ambulemus. ¶ Amplius velut superius expositum est tolleperna contra plura tratagemata medium prestat:presertim contra trāsbucatam z genucolam:quia quāuis fere iam ad terram declinando attingamus si modo nosipsos declinamus z volumus nimium eodem tuncingrediendo in tollepernam facillime remediamus contra genucolam. ¶ Et quando applicatur ad pedem ad quem tozmus erat mittendus: fugere pedem nostrum bonum est:cum altero vero ingredi in saccalignam ad pedem aduersarij quem ipse procul dimittit : aut in quo tozmus ponendus esset. ¶ Hac genucola sepenumero vtimur ad brachium diuisum seu comune:presertim si homines armati sunt.

¶ Ubi faciende sint apprehensiones in palestra:z quod aduersario non debemus terga vertere:nequidem nos tanto quod possumus prosternari sinere. Cap. vi.

¶ De numero prosternationum:quo luctandum sit:z qua condictione:aut quo loco non sint apprehensiones admittēde iā in alio volumine de cognitiōe hoīum tractātes i longū scripsim⁹ assignādo qō ex eo qō cito aliquis fortuitus casus irruere pōt:bis luctādū est z ex supioi forzatura accipiēdū: q enim exinde

dorsum apprehendit valde declinat: quod esset alicuius magni detrimenti initiū pliando armis p seipsum: quis hoc nō tāto detrimento sit. quāto esset palestra britānorum: atq; aliorū: qui eos imitari solent. Maz quādo armare volunt pluries vertunt terga aduersario: z sursum armant taliter quod per seipsos sepe cadunt. Et quāus non cadant: qui eos ex patulis: aut a latere apprehēdit facile ipos sauciare potest: Ideo qz ad similitudinem preliandi armis homo semper ire debet versa facie in hostem. Unde oculi attenti esse debent ad manum: qua alius fert telum. Et si hostem prosternari possumus cauendum est ne reuoluti secum cadamus: quoniam in britona tam reuoluti cadunt quod ferme vnus potest tātum de telo adiuuari: quantum z alius: neuter tamen bene in eo quod britānorum palestra non potest propie palestra. Sed reuolutio exabrupta vocari maxime: quod nullam in membris doctrinam ponit ad faciendum alia diuersa exercitia: Quod multo aliter extat in palestra: qua super se: atq; cōmuniter facie ad faciem itur.

¶Quomodo est luctandum cum stafilibus: aut corrigijs. Cap. vij.

¶Preterea diligenter animaduertendum est: dum cum stafilibus: seu corrigijs luctatur: quod magna stat disparitas inter homines magne stature: z parue: z inter grossos: z subtiles. nam qui per lumbos nimium muniti sunt: in eo loco magnam habent vim: z sic facilius tollerant laborem quam alij per cincturā seu lumbos graciles: z quia cum in hoc modo luctatur: alter alteri concedit apprehensiones prius quam ponat vim: z in his apprehensionibus adequantur in altitudine: qui altior eorum est dum postmodum erigitur extollit a terra minorem absq; labore tantum: quantum est maior. ¶Et hic magni: qui experti sunt quadam industria vti solent: que industria talis est. Aperiunt tibias nimium in qua apertione declinantur per vnam manum: aut magis si volunt: z tamen videntur directi manere: sed cum postmodum appropiquāt pedem ad pedem crescunt: z subleuant paruulum: vnde nullatenus de ratione in hoc modo apprehēsiones fieri debent: dato quod sit pactum cum zonis luctari: sed postq; corrigie cincte sunt vnusquisq; debet capere ipsam si potest: eo quod magnus in apprehendendo etiam veniat tanto magis altior: quanto est altior altero: z qui euitare vult: vt ab alio non subleuetur: oportet apponere manus ante album alterius in corrigia: aut diploide: sunt aperiende tibie fortiter ponere ipsas procul a parte posteriori: z quod corpus vadat directum: ideſt non deflexum: super genibus: atq; naticis z cum alius vult subleuare oportet ipsum cum violentia: atq; velocitate ad partem nostram attrahere: z quandoq; cum brachijs tunc ipsum retro expellere super eam partem: quam euenire vult: z si confidit ad extollendum aut magnam mittit vim cum desolutione: atque deliberato animo oportet in instanti propinquare: ad ipsum ponendo contra eum sacca lignam: vel torum: vel firmare caput: super stomachum eius: z sic non habet modum subleuandi in quo tempore de facili cadere possunt quia disordinati manent: presertim quia omnes: qui in simili modo luctari solent: parum de palestra sciunt: z in longobardia tantum vtitur. intelligas: quod ego non habui noticiam de aliqua patria in qua in simili modo luctarentur. ¶Et hij quandam legem inter se habent videlicet quod non possunt: per partem foris tibiarum armare seu industriam pedum operari nequidem circū data: aut vera saccaligna ingredi: nisi tollit pernam cum hoc crure: vel cum illo: z quandoq; disciunatam: quam ipsi de galloni dicunt: z alij denominant de coxa: z etiam voltas: seu giros circumcirca per pactum suum dare possunt. ¶Denique dum homo strategematibus pedum vti vult: facile est prosternere similia operantes. presertim dum vnusquisque apprehendit: vt apprehendere potest. intelligas non per pactum dicendo permitte me apprehendere vt volo: z postmodum pariter te permittam: sed hoc non attinet postremo posse: z sic vnusquisq; tenetur ad accipiendum: quanto melius valet ad libitum: vel contra libitum aduersantis. ¶Et hic vnum precipue aduertendum est: contra fortissimos artem magnam habentes: quod pro minori malo saltem in principio: qui debilis est: aut paucam habet doctrinam quod semper in defensione: seu ad tutandum seipsum attentus sit. ¶Et ad hanc defensionem oportet pedes semper equales portare cum mediocri distantia inter vnum z alium: licet aliquantulum magis distantes: quam dum homo offendere vult: z brachia debent ire ante pectus: vel ventrem alterius: z si alter vult ingredi ad coniungendum album cum albo: diligenter est ambulandum retro ponendo etiam caput ante pectus volentis ingredi: z vt melius hoc fiat locus spacosus luctandi est querendus: nam in stricto nō pōt ita fugere: z tñ in stricto: qui defensari vult: circūcirca debet ambulare non aūt retro. ¶Et super oībus alijs defensiōib⁹

cauendum est ne brachia alterius sub nostris ingrediantur. nam si aduersarius fortis est: z ponit brachia sub brachijs alterius capiendo ipsum per lumbos non prebet ei amplius locum defensionis. ¶ Et vt brachia alterius sub nostris nō ingrediantur semp cū velocitate cū alius vult ponere vnū brachiū sub brachio nostro est tollendū ipsum nostrū brachiū: z quod per partem superiorem iuxta pectus alterius veniat inferius dimittendo brachium aduersantis ad partem foris fugiendo corpus nostrum retro. Et in hoc modo facilime brachia nostra sub brachijs alterius ingrediuntur: z hoc semper agendo: atq; velocissime duz alter per partem inferiorem ingredi vult: z tamen si omnino defensari volumus: quāuis alius tollat brachia sua prebendo locū: vt ipsum per cincturam a parte anteriori aut per latera capiamus. non est ingrediendū sed semper habere brachia ante pectus: vel cincturam aduersantis: z semper per directuz ante faciem illi⁹ est ambulandum non autem ad latera: z hic est vltimus modus defensionis: quē inueniri potest: z tamen cum alius: cū vehementia: atq; inordinate ingredi vult animo deliberato: atq; oibus membris solutis est ingrediendum cum torno: pmittendo venire aduersarium cum volta magna: atq; deuiatione super illam partem ad quam ipse premit. z facilime cadet: z si non potes ipsum cōuincere extemplo reuertendū est ad defensionē: veluti prius eras: z hec mānia seu strategema: sepe contra offensores volētes ingredi agēda ē.

¶ Quonam modo de omnibus apprehensionibus dum palestra decertatur vires nostre dirigende sint: tunc quando strategemata fiunt. Cap. viij.

¶ In decertatione palestre enim inter omnia alia strategemata torsus seu trauersa principalis est eo quod de omnibus apprehensionibus ipsum applicare possumus: z semper in tuto modo ad alias industrias cō paratus. tamen difficilis est: vt perfecte fiat: quāuis cito cōprehendatur i cōfuso modo assumptus: pfectio tamē ipsius in paucis palestritis hactenus steterit. ¶ Et vt recte fiat duo tantum petit. primum: qz manus quomodocunqz in cōperitore apprehense sint vna earum debet aduersarium subleuare: z alia declinare: z vt rectius intelligas manus existens super illud latus. vbi competitorem prosternere volumus debet quo ad vires ad partem inferiorem aduersarium declinare simul attrahendo ipsum ad partem suam. ¶ Altera vero manus nostra debet in eodem tempore subleuare aduersarium expellendo latus illius fere retro cum volta tamen eo quod alteram manum aduersarius assequatur: z hec industria taliter fit: qz videtur vna manus nostra super nostram alteram euenire in modo girationis: z manus que ad partem inferiorez attrahit taliter vadit: ac si sub altera manu ingredi vellet. ¶ Alter vero modus talis est: qz totam personā nostram in eodem istanti temporis in altum extollamus rigida omnia membra: remanendo tamen declinando totam personam ad posteriorem partem super tergum nostrum: vt alterum a terra subleuare possimus: nam cum ipsum aliquantulum extollimus: demceps facilius cum partibus superioribus euz ad terram referimus: tamen oportet manus: atq; tota nostra persona in modo reuolutionis assequi: vt iam dictum est. ¶ Mediana siue circūdata: siquidem in ordine subleuandi alterum cum industria torsi conformatur: quoniam oportet cum dume aduersarium extollere: z in eodem instanti nimium personam nostram super tergum declinare: tamen cum volta expellendo ipsum: vt ad terram veniat subleuando euz vna manu: z declinando cum alia veluti de torno explicauimus. ¶ De deluio autem ambe manus volunt attrahi ad partem inferiorem: cum volta tamen dirigendo se ad terram ambe: nam si totaliter circumcirca irent non potuissent alterum prosternere. ¶ Saccaligne omnes petunt omnia membra nostra preter tibiam: que armat saccalignam ad partem inferiorem aduersarium declinare: vt super tergum vadat. ¶ Besdunata: vel dumis leuium cum tibia: vel dumij nostra alterum subleuandum est: tamen brachia: z thorax nostrum cum volta euenire debent: dirigendo aduersarium ad terram inquantum possunt. ¶ Mestia: z tolle perna etiam petunt girationem magnam: est tollenda tibia nostra declinando omnia alia membra attrahendo altez cū reuolutione: vt cum tergo ad terram deueniat. ¶ In retro pede vero traspie in lingua byspana denominatum tantum attrahit pedem alterius ad partem anteriorem: z brachia nostra expellunt ipsum super tergum: vt ad terram vadat. ¶ Trambocata non potest denominari industria: z sic tantum carentes arte eam apponunt tandem quando sit totam personam quo ad vires oportet onerare super personam alterius plicando: atque declinando ipsum super tergum. ¶ Volte siue girationes autez: que subleuato aduersario a terra fiunt in fine oportet quo ad vires ipsuz declinare: tñ aliquātulū sequētes

has girationes:vt ad terram veniat:nam proijciendo ipsum circūcirca equaliter non caderet. vnde oportet simul cum giratione ad terram ipsum declinare apponendo aliquam tibiam nostram:vel clunem ante suas:vt pedes in terra sistere nequeat. ¶In alijs vtique vbi nulla requiritur industria pedum: nisi brachiorum:z aliorum membrorum inquantum valemus conandum est ad declinandum aduersantem: vt ad terram veniat: veluti in deslumbata:que fit dum alter capit latus nostrum:aut tergum:quia firmamus scapulas nostras: aut brachium super collum:vel humeros alterius saltando ad partem anteriorē onerando super ipsum:vt cum aluo ad cadendum veniat: licet quod si apprehendit nos per tergum brachia sua:cum nostris sunt retinenda:z quod scapule nostre firmentur super barbam competitoris in eo tē pore quod ad partem anteriorem saltamus. ¶Precipitata:vel retirata fit:dum cū manibus de agagathe alterius:aut de aliqua parte circa collum apprehendimus:z ad partem anteriorē velociter ipsuz attrahimus:tamen inquantum possumus declinando caput illius:vt cum caput ad terram veniat retrocedendo per aliquos gradus nosipsi:vt locum alteri prebeamus:ad cadēdū. ¶Furata:aut deuiata: que agitur dum ad brachium equaliter diuisum manemus:z cum alias apponimus tornum:est ostendendum aliuz velle subleuare:z in eodem tempore:aut festinatim super eāmet partem:vbi tornus erat applicādus declinare ipsum quo ad vires:vt super faciem cadat:tamen corpus nostrum est deuiandum inquantuz possumus:veluti fit dum de agagathe:seu de collo agimus:z deuium apponimus. ¶Beniqz semper quod in palestra aliqua sit industria vbi pedes non tangunt pedes alterius magna volta seu deuiatio cum corpore nostro agenda est. ¶Preterea vnum tanquam potissimum in palestra aduertendum est:quod pes:q armat vel pedem alterius infestat debet inquantum potest seipsum prolongare:hoc est quod non maneat sub genu:non sub clumbus:non sub humeris:non sub capite:imo inquantum potest deuiatus veluti manꝰ deuiatur:aut deuiari debet ab humeris a capite:dum proijcimus:z dū armis decertatur. ¶Rursus oportet dum armamus quod totum corpus rigidum remaneat:z nil magis duplicatum super vnum mēbruz quam super aliud presertiz in agendis tornis hoc decet:z vt semper hos tornos recte aganus:tale signuz est obseruandum:quod inquantum possumus pedem ad partem anteriorem porrigamus ipsum in alto tollendo:nam impossibile est recte corpus inclinare super tergum rigide manendo:si pes per partem anteriorem:quo ad vires non extollimus:vnde hoc obseruato semper tornus recte fiet. ¶Deuiatio siquidez ēt expetit quod tibia nostra:que anteponitur alteri rigida maneat:z quod non ponatur talus i terra: nisi cuspides digitorum ipsius pedis tantum: z in hoc modo alterum dirigimus ad terram quod non fieret affirmando talum in terra.

¶Quonam pacto in armis ambulare debemus. Cap.viiij

¶In armis decet quod vim altam:z pedes leues ponamus:nec procul vnum ab altero causa quod saltare:z ambulare ante:z retro possimus aut vero super latera circundare:z huiusmodi intentus habendus est quod arma semper inter nos:z aduersarium vadat. Nam deuiando ipsam ad aliquod latus multum superius:aut inferius periculum nobis esset:z quod armam defensibilem habeamus:vel q̄ cum illamet: qua offendimus reparare valemus semper tutius erit mēbrū effugere:in quo alter nos percutere volet:nō quod in hoc terram perdamus:nisi quod nos non attingat:aut ictus aduersantis incassum trāseat. Modo quoqz sepius retrahere oportet p vnum passum a latere deuiando. Et tunc ad discooperta loca ipugnantis ictus nostri iaciēdi sunt minādo ad vnā partē cū dimidio ictu corporis ostentationē faciendo: tñ tunc absqz teli motiōe:ac deinceps festinatim reuertamur ad faciēdum ex alia pte longū ictum: z semp tibias z brachia de loco ad locū cum ictibus:atqz breuibus passibus i modo dissimulationis moueamus.

¶De ludo Aze:vel Tricuspidis. Cap.x.

¶Cum quacūqz arma inbastata:seu fuste tutius ludiꝫ:q̄ aliter vtā tricuspidis obseruādo. Sed arma ad anteriorē partē porrecta ire debet sicut tricuspis:vel aza qñ ipsam capimus p inferiorē contum: z anterius tēdimꝰ:z ictus aze i leuata hoc ē i principio docēdi iacēt:z principaliores cū calce:vel cōto fiūt iferius: sepe tñ supius est signandū statim partes nostras cooperiēdo:z ictum ad ptes inferiores anterius dirigendo.

Nec aliter de pede ad caput iactus est fiendus prolongando azam ad feriendū cum martello: seu puncta obtusa per superiorem partem: brachia in nobisipsis sunt recolligenda. Alter enim vadit ad cooperiendum se: z eodem tempore est locus nocendi cum puncta ad stomachum: z reuertendo iterum ad nos tegendū velociter: tunc generalis regula est ocius cum calce punctam iacere. Nam quotiescunqz vult ictum nostrū repare firmiter manendo: aut se nobiscum iungere: possumus ipsum conto percutere duos: aut tres ictus agendo absqz quod manus firmentur: z parumper retrocedere oportet: sunt assidue instruendi: ac moderandi: pedes: z caput obseruandum: z quod manus decurrant: z velociter permutentur: ne ab aduersario tāgant. ¶ Dissoluta quoqz ē ducēda tricuspis: nāqz ipsaz firmā tenēdo curtos: siue breues ict⁹ agerem⁹.

¶ Deniqz vt superius dictum est: super omnia oportet pedestrem semper constanti animo manere: z nō tantum dum procul ab ipso equester est: sed etiam contingendo simul miscere: videlicet quod si equus cuz homine pedestri manente coniungeretur semper in tali casu animus fixus est habendus: z si homo cadit in terra sub aluo collo: aut pedibus equi semper manus illius cadentis in terra officium suum operari debent dextrum: z sinistrum: z presertim ad superiorem partem: dato quod facie in terra caderet: arma sunt semp supi⁹ dirigenda ad vulnerandū equū: que res facilis est cum per partes inferiores: vt per aluuz semper equus inermis vadit: z sic de facili occiditur: z quāuis pedes super aliquod membrum bois cadēris i terram poneret: si homo est armatus paz mali potest ei causare: z dato quod sine armis homo sit: nō potest habere tantū malum: de pedibus: aut dentib⁹ equi dato mordere vellet: qō homo armis suis vti ne queat: z occidere equum: z tunc qui equester manet parum potest nocere iacētem in terra: presertim si arma breuia tantūmodo habet. ¶ Sed causa paucitatis animi: aut inaduertēta intellectus: qō fere oēs homines pedestres manentes cōtra equestres: quū coniungunt amittunt animū: presertim si sub pedibus eq cadunt: vnde nil querunt: vt ab armis suis auxilium petant: z sic tanquā vinctis manibus: z pedibus miserabiliter manent: quāuis tunc accōmodatissimū haberent locū occidendi equū: qui super ipsos venit: licet quod ad hoc agendum oportet hominem solutum: siue agilem: z fortissimum esse: nam si debilis: z aliquibus defensibilibus armis inductus est: parum potest se mouere: vt de offensibilibus armis aduersario noceat. ¶ Insuper paruum incontrum: aut calces equi conuincat seu tormentat: ipsum hominem. sed dum fortis est. in quocunqz tempore habendo arma multo contra equestrem potest tandem: qui habet animū semper interfugiet obuiationem equi: saltem quod ad plenum ipsum non accipiet: vnde paulatim vniunt: z sic obuiatio fit parua: z de parua obuiatione paruum oritur nocumentum. ¶ Et dum pedestres manemus: z coniuncti cum equestri sumus de industria quandoqz optimum erit nosipsos declinare: more lupozum: vt sub aluo equi deueniamus: causa quod tunc ipsum facilime occidere quimus: i quo tempore nō vnum solum ictum: sed plures cum celeritate agere debemus.

¶ De quibusdam ictibus principalibus tripuncte: seu aze. Cap. xi.

¶ Quidam solent azam ita longam deferre: vt cum manu in altum attingi potest. Sed quo ad veritatē multo melius aliquantisper longiorem habere. Bonum est minari cum calce: z cum ascendente redire ex inferiori parte ad superiorem: quemadmodum de ense duarum manuum fieri solet: z hic ictus cum martello aze ad feriendum manūm alterius dirigendus est: arqz reiterandus: qz̄uis postremo per aliud latus reducendus eo modo: quo fit de puncta: interdum vero ad pedem alterius cum calce iaciendum est corp⁹ nostrum simul cum aza inclinando: z quod eodem tempore cuspis absqz sectione temporis ad tangendū caput alterius ascendat: z tunc corpus nostrum: z brachia subleuanda sunt: z bona deuastatio est ambulare super latus quod antecedat ducendo azam cum conto circūcirca fere quemadmodum rota: z sic sepe cum ictu alterius obuiat: sed eijciendo: vel euadendo quandoqz spissum: z quandoqz longum: interduz ēt breuem per omnes partes semper habemus locum tangendi aliū quāquam ipse in hoc modo de giro azam suam deducat ad nostrozum ictuum reparationem: qz vbi potius decipiuntur illi: qui reparare solēt est quando censent eozum armam cum arma aduersarij firmatam habere: facile est retrogredi: aut per inferiozem partem telum nostrum dirigere ad feriendum aduersarium: optimū est semper hinc illinc quieto modo: vel absqz furoze pergere: ne forte deficiamus: nec quid facturi simus ostendam⁹. Sed velociter: z cum magno impetu: ac vi esse oportet necessitatis tempore.

¶Quante longitudinis opus sit azam esse. Cap.xij.

¶Aza siue tripuncta in longitudine vsq; ad martellum ex quantitate vnius manus esse debet lõgioz hõmine ipsam deportante:vt per totum attingere queat absq; quod ad feriendum pedem alterius inclinet per tantam terre distantiam sicuti persona nostra longa est.Nam declinando magnuz periculum imine ret: maxime si grauibus armis induti sumus:quoniam armoꝝ grauitas anterius ponderat:nec potest se quisquam cito recuperare:z in certamine ambulandum est in tanta distantia ab alio:quanta ipse sit longus.qz dũ decertantes magis appropinquant manibꝰ apprehendi possunt:hic aũt ex quo appropinquauerimus salubriꝰ est pugionem siue mucronem operari:qꝫ azam accipiendo tricuspidem alterius cum nostra manu leua:vel apprehendendo in alia parte que secura sit ne fortassis effugere queat:aut facienda est apprehensio:qua ipsum prosternari possimus.

¶Quatenus in gallia:z in germania:tripuncta vel aza ludant. Cap.xiij.

¶Galli presertim:z alamani quãplures ludunt aza:z mucrone fere sicut ad pugnam manuz dũtaxat: z in rei veritate parvuli:mulieres:atq; rustici huiuscemodi consuetudinem habent quando vnus eoruz alium baculum:vel telum manu tenet:z alius accipit ex alia parte baculi ad dirimendum ipsum. Quocirca vadunt revoluendo brachia tum superius:tum vero inferius.Sed qui expertus est nũquam in tali examine revoluendi brachia ponetur:preterqꝫ ad vulnerandum:aut precipitandum alium. Et ad hoc quod quis bonus palestrita sit satis est accõmodatus.Ideo qui lucrari nescit adiscere debet ad portãduz azam procul seu deviate:z ipsam porrigere ad tangendum aduersarium opportuno tempore. Aaz si ad strictas apprehensiones deuenitur:ibi bonus palestrita valet.Attamen in dextera manu decet pugionem: vel contum aze obseruare:z quod leua manus attenta sit ad alterius telum capiendum siue occupandum:vel ad ipsum hostem prosternandum.Et hic non est habenda cura mittendi azam nostram in collo neq; i tibijs: aut inter brachia aduersantis.¶Et si armati sumus adhibenda est solertia quod partibus minus coopertis offendamus.sicut in visera:z axilla:vel sub brachio:z vmbilico:atq; inguinibus:z pedibus.Sed cõtra illos:qui ad dimidiam azam decertare volunt:z nostrã deviare:debemus ex procul ambulare ictus nostros iacientes cum maxima velocitate retrocedendo aut per transuersum quandoq; corpus nostrum dirigendo:vel supra hostem reuertendo dum tempus locũ prebet. Ipso enim veniente cuz dimidia asta vel aza anterius si nos armam nostram porrigimus: z corpus deviamus ipsemet accedit ad ingrediendum per punctam arme nostre.¶Verũtamen aduertendũ est qꝫ in hoc modo decertare dũtaxat dum inermes de armis defensibilibus sumus intelligendum est.nam dum armati in albo sumꝰ:cõtinue ad anteriorem partem ire debemus:aut saltem circũcirca eo quod nullatenus permittamus ab aduersario expelli: z ad hoc ãcha per dimidietatem capienda. ¶Bonum est de aza fieri duos manu dexteros:primum breuem:vltimum longum:z quod in puncta conuertatur:z similiter de manu sinistra alios duos ictus: z qõ vltimus veniat in puncta.

¶Quonam pacto est decertandum pedester cum armis curtis:z ponderosis in albo armati. Cap.xiiij.

¶Dum contingit pedester cum armis albis atq; cum ãcha siue tricuspide decertare pauca hic sunt operanda:in primis enim circũcirca est ambulandum super latus:quod aliqualiter alterum precedit: retro vero nunquam decet ambulare nisi quandoq; vnum passum:tantum vt ictum alterius inanis transeat:aut ingrediendo aduersarius quod habeamꝰ tempus accõmodatum ad agendũ ictum nostrum contra ipsum: sed similes passus in modo transuerso:siue ad latera est melius.¶Ancha est accipiẽda per dimidiũ cuz ambabus manibus cũ pauca distantia de vna ad alteram:z quod manus pectori adhereant. ¶Et si homo dexter est:idest vtens manu dextera:ipsam debet portare semper ante:z etiam dexterum pedem: sed parum ante:quoniam fere equales portandi:z si siniſter erit:cum manu siniſtra:z siniſtro pede debet antecedere:nam in hoc modo maiorem habet vim. ¶Et si recte de armis albis defensibilibꝰ armatꝰ est:

quãuis alter moueat manus:z pedes:videlicet quandoqz manum dexterã:quãdoqz siniſtram ante nulla tenus eſt agenda aliqua mutatio extra illud:quod iam hic ſub paucis diximus:vnde in hoc loco maza.ſeu tricuſpis ẽ portanda ad partem anteriorem.etiam ſuperiorem vbi manus dextera ſiue fortior vadit.cõtus vero ad partem inferiorem:z poſteriorem:¶Et de hoc loco quomodocũqz alius veniat:poſſumus ictũ ſuũ reparare:z contra ipſum ictum noſtrum agere.Si ꝓijciet ad caput eſt reparandum cum tricuſpide ſiue ſuperiori parte anche:z in eodem tẽpore pozigẽdus eſt ictus i modo obuiatiõis ſiue ſtochate ad gutur alterius:z qõ crus ipſius anche vadat in trãſuerſum:cauſa quod ſi cuſpis nõ apprehendit ipſum trãſuerſum anche firmetur in collo.vnde ſi recte firmamus.facile eſt proijcere alterum ſuper tergũ:tamẽ oportet ire ſemper pedibus noſtris ſub toto corpore per lineam rectam:ne premendo contra alium ſuper faciez cadamus.¶Et ſi alter per partẽ inferiorem ictũ cõmittit quomodocũqz veniat eſt recolligendus cũ cõto anche noſtre:z eſt ingrediendum vno paſſu:z per partem inferiorem proijcere cum maza ictuz magnũ ad manus alterius:z etiam idem agere poſſumus:dum per partem ſuperiorem venit colligendo ictũ ſuũ cum conto:z vt bene reparare poſſimus:z ictus noſtros operari:ſemper in reparando:z eijciendo ẽ ingrediendum cum pede:videlicet cum illo qui eſt ſuper latus vbi reparamus:in reparando:aut cum illo: qui manet vbi ictum agimus ẽ ingrediendum.¶Tandem in hoc modo decertandi pedeſtres:z grauuz armorum ſemper quod volumus in vno:vel duobus:aut quando magis tribus ictibus coniungere nos ad brachia poſſumus:in quo loco deducti ſemper apprehenſiones infime agende ſunt:vt per tibias :preſertiz de illa quam aduerſarius portat ante:z tamen aduertendum eſt:quod in apprehendẽdo caput noſtrũ nõ inclinetur:ſed tibie declinari debent:z ſemper ſub thorace ambulare ſi alter venit ad collum: vt nõnulli venire ſolent eſt eijciendum brachium ſuum ad partem anteriorem:z aſſumere ipſum per tergum: quod facile eſt:z qui de tibijs apprehendit alium raro totaliter ſub ipſo cadere poteſt:qñ ſemper vadit revolutꝰ cum aliquibus mẽbris ſuper aduerſarium:neqz in cadendo debet dimittere ipſam tibiam.¶Et aduertẽdum eſt quod duz grauiter armati ſunt:fere oẽs homines:dũ ad brachia veniunt.vtuntur groſſis ſtrategematibus cum pedibus veluti mediana:ſiue circũdata:z diſcunata:ſiue dunesleuium:ſed hec duo ſtrategemata de facili deſtruuntur:z ambo in vno z eodem modo in ſimili tempore:qui minus ſciunt neſtiaz: ſiue tranſuocatam:ſiue tranſcozuatam ponunt:z contra hec ſtrategemata oportet feſtinanter: atque cum violentia maxima tollere tibiam noſtram in qua ipſi armant quantum poſſumus ad partem poſteriorem retrahendo:ipſam ſuper latus quo ad vires revoluendo alterum :ita vt cadat ſuper tergum quod faciliſſimum eſt hoc modo agendo:oportet tamen quod pedes noſtri fere equales vadant:z cum ſufficiente diſtantia de vno ad alterum.

¶De lancea:que vulgariter ginetta vocatur:ac de lancea longa. Cap.xv.

¶Ginetta:que lancea mediocris dr̃:lãcea lõga:atqz alie his ſimiles haſte iſime ac pozrecte anteriꝰ tenẽde ſunt:z ſi manus dextera nr̃a p̃cedit ẽt pes dexter preire debet.Nec aliter de parte ſiniſtra oĩno intelligimus.Quoue citius tãgamus pes:qui anterius erat retro attrahẽdus eſt interdũ cõmittẽdo in modo minandi cum baculata:que palus:vel baſtonata in vulgari dr̃.Sed ĩuadendũ:ac defendendum eſt cum puncta lancee.Quando autem aduerſus nos aliquod telum iacularetur cum haſta noſtra nos reparare debemus:z corpus in trãſuerſum deuare:z tunc crebros ictus aduerſus hoſtem acturi ſumus quoſdã lõgos: z quoſdã breues.Sed quantum anterius ingredimur abſqz moza in eadem menſura retrogredi debemꝰ: dũmodo alius tanqz deperditus non vadit.Quoniam eo tunc celeriter perſequendus eſt.alias cõpetit brachia z pedes retrahere.Nempe quod aliter timendum eſſet quin alter ſubtus nos ingrediatur. Si vero antecedere voluerus:aut alias inſidias tẽdere decet qõ moueamur ea pte qua manꝰ:z pedes nr̃i p̃cedũt.

¶Defenſio principalis ſiue cuſtodia de lancea longa: ac de alijs: que mediocris longitudinis ſunt. Cap.xvi.

¶Principalem defenſionem lãcee lõge aliaqz mediocriũ dicimꝰ eſſe brachia noſtra elevata tenẽdo fere quantũ poſſumus:z qõ puncta lancee in pectus alterius dirigatur:z vbi ipſe aliquem ictum agere vult

super latus cum pede:qui antecedit passum agere debemus:z ictum nostrum i pectus eius iacere.Secura quoqz defensio ē manus nostras prodūes:seu declinatas habere:z quod vadat cuspis lancee in vultuz alterius.Aliquando ē deportanda arma in trāsuersum:vt ictus aduersarij reparemus:z personam nostram cooperiamus.Sed ad faciēdū ictū dirigenda est in personā alterius.qui vero ludum aze habet:ad quā cūqz partem voluerit ire potest eo q̄ aza semper ante:z retro:atqz in trāsuersuz pergere docet in qualibet arma hastata:vel longa principalē deceptionē esse dicim⁹:q̄ dū aduersarius venit ad tāgēdū telū nostrū nos cum passu trāsuerso deuiemur:z in eodem tēpore ipsum tangamus:aut saltem telū suū cuz nostro:z diuertendū ē telū nostrū cū gyro:siue circulatione ad feriendū illos:qui lanceam porrigunt:z punctam eius in terrā declinant.Interdum vero nostram supra suā inittendo secum cōiungi possumus.Apprehensa aūt hasta ex punctali hoc modo deuiari potest quodcūqz telū ꝓtra nos proijcerent:aut ictus quos faciunt in manu tenendo:vt arma vadat ad vnam partem z corpus ad aliam.cum qualibet specie armoruz breuiū: siue longoꝝ dum in offensa:aut defensa telum alterius cū nostro tangimus illicet sine aliqua temporis sectione cū alio longo ictu vna cum dextero pede cum cuspide arme ingrediendum est ad feriēdū:z hoc cū ense facilius.q̄z cū alijs armis fit:z forsitan pre ceteris modis decertandi vtile.¶Quandoqz lancea longa vna tantū manu per contum capitur:cuspis vero in terra:z exinde cum quodā subpōdere puncta i modum stochate iacitur quandoqz in modū manu dextri:z quādoqz sinistri:licet semper punctum lancea vadat.At vero manus interdū ex nostro dextero latere dirigitur:z interdum ex sinistro.Et quantum lancea precedet pes dexter assequi debet.Et in faciendo ictum debet eodem puncto retrogredi:z aduersario supnos impetum faciente ipsum:sequentes cum alia manu lancee succurrere debemus.Quinimo semp meli⁹ est quādoquidē vehementius qō taliter lanceā ponendo ambabus manibus per contum teneamus ex eo quod facilioꝛi modo ipsam subleuamus.¶Sed quum in aere ad feriendum vadit tollenda est sinistra manus:nam multo plus vna sola nanciscitur:q̄z ambe simul ire volentes.Verūtamen in recolligendo lanceam semper tutum est vtrisqz manibus occurrere.qō si aduersarius vna manu iacit:intranduz est cū passu super trāsuerso ad ambabus manibus iaculandum.Tunc maximā superantiā tenemus dum armati sumus:q̄ cum vna manu paucus transitus preliando fit.Non enim sese quisquā disconcertare potest in modo capiendi cursum ceu contra aliquem muꝛ fit.Maxime quod qui hoc ageret magnam ostensionem habiberet.Ita q̄ facile est ad deuandū nostrā personam:aut hostis ictum:z ad ingrediendum contra ipsuz ad feriendū:oportet habere consuetudinē mouendi lanceā ex vna manu in alterā:vt vna manu ipsaz tenere valeamus:z de aliqua breui arma cum altera nos tuemur.Et hoc bonum est scire in omnibus armis:vt si nobis vnam manū impediūt cum alia possimus telum caperexac de ea nos adiuuare.

¶De ludo Lācionis:aut piche:q̄ lancea grossa:z iter lōgissimas:ac mediocres extat. Cap. xvij.

¶In ludo lancionis:piche:aut ginette nō est cōsuetudo ponēdi puncas i terra nisi semp in aerē extollere:z ēt per lanceā lōgam hoc modo melius est si quis diu tollerare potest:presertim si singilatim decertandum erit.Si autem cum alio quisquam cōiungi voluerit decet:vt illico lancea sua in leuam manum transeat:z manus per ipsam versus cuspidem festinet:z simul aut in eodem puncto cum dextera pugionem capiat.Sed lancea nostra non est dimittenda quouisqz simul erimus:aut bonam apprehensionem facimus. Quod si alius lanceam suam dimittit regrediendum ē:vt nostrā ambabus manibus capiamus.¶Quā do autem contra nos eijciunt aliquem iactum in vno latere sufficiens deuastatio ē oculs lanceam nostram super caput transgredi ad eandem partem qua telum alterius venit:z quod corpus restet vbi hasta pri⁹ erat manus nostras permutando:atqz ictum contra aduersantem eodem tempore faciendo:quoniam hastam suam deuiamus:z ipse absqz tegmine remanet.Et si alius itidem agere volet versus nos minari ō benus siue effingere cum vno ictu breui in discoopertum latus:z ictum retinere:atqz eodem tempore permittere:vt alius longus ictus festinatim:ac fortiter cum puncta tendat ad aliud latus super quo ipse transit:aut vero quod gradum faciamus in transuersum dirigendo ictum ad partem ex qua deuiatur. Nam tunc nullum contra nos detrimentum adducere potest.Bemum melioꝛ ictus qui de lancea lōga: aut alijs mediocribus fieri posset est prolongare passum cum pede antecedenti:z quod lancea viam suam faciat rursus ingrediendo eodem tempore per vnum passum de longitudine cuz pede qui retromanebat:Et qō

lancea vnum solum tempus agat prolongando se quantum potest ad tangendum hostem. ¶ De lãcea ginerta quandoq; luditur sicuti de lancea longa: & interdum de aza: quandoq; minando de baculata: & cũ puncta ad varia loca exeutiendo: tum superius: tum inferius.

¶ De ludo baculi: qui vulgariter de bastone nominatur. Cap. xviij.

¶ Ludus baculi vtilis experitur faciendo volueré. & trãsmutare brachia: licet non tutum sit simili ludo vti nisi ioco aze: quoniam debiles ictus iacerentur: & non possemus offensam: nec defensam agere.

¶ De ludo ensis duarum manuum. Cap. xviiij.

¶ Arme: que breues sunt correspondent ad ludum ensis duarum manuum. Principales vero ictus duo ascendentes sunt ex quacunq; parte nostrorũ laterum: & vltimus cum stocchata: vel puncta finire debet: & quod extemplo ad nos cooperiendum redeamus: aut ad aliquam partem cum aliquo duplici ictu tangẽ dam. Brachia vero nostra anterius erecta: aut porrecta manere debent: & nos eijsdem passibus: quibus preiuerimus retrogredi: nec in transuersum dimittendus est ensis: tunc enim latus discoopertuz remaneret: & ideo effugiẽdum est latus: & recte aspicientibus periculum tarditatis cooperiendi demonstratur. Et hic ensis duarum manuz docet effugere: conseruare: atq; euoluere manus: & multocies ad manus alterius cũ ictibus nostris inuadere: Dum enim maximam voltam agere voluerit: aut q directa brachia non habet facile est ipsum tangi. Et dum ingreditur cum duobus ascendentibus ex quocunq; latere voluerit ingre/diendum est cum pede: qui retro manebat: & vltimus ascendens in stocchatam dirigendus quemadmo/dum diximus. Sed cito brachia recolligi debent sup alio latere: totaq; persona est retro vertenda: & etiam hoc modo bonum est iacere stocchatam cuz ense vnius manus presertim si aliquas armas defensibiles ha benius & decet adhuc duos ascendentes ex parte dextera cõmittere. Et hic primus passus cum pede sini stro: & secundus cum dextero simul cum puncta fiendus est. Sed illico ambo pedes retrogredi debent: & hoc fere potest ambobus lateribus.

¶ De ludo ensis vnius manus. Cap. xx.

¶ Ensis vnius manus debet modum ensis duarum manuum seruare: licet facilius ad vnum membrum signetur: & ad aliud reuertatur: & duo reuersus: siue manu sinistri fortes sunt cum primo parumper emittẽ do anterius dextrum pedem. Secundus vero cum eodem pede fieri debet: In vltimo autem ictu prolon gandus est passus quãto possibile erit velociter diuertendo pedem retro: vel in trãsuersum: & ensem iterum ad manum hostis dirigendo agere guidam: seu signum in faciem hostis: & quod ensis veniat ad ferendũ per tibiam cum vno dũtaxat tempore: aut vero prius per inferiorem partem minari: ac premittere: vt int⁹ in longum ad caput ipsius tendat: Similiter hoc de manu sinistra: sicut de dextera fieri potest: non tamen agenda sunt duo tempora in ictibus duplicibus: nisi vnum dũtaxat: & sic vbi inferius scinditur ad conseruã dum caput cum guida: aut modo de gyro rotundo ociùs est redeundum.

¶ De quibusdam ictibus vtilibus. Cap. xxi.

¶ Oportet semper distensum brachium sustinere: & quod neq; ingrediendo neq; egrediendo duplicetur. Dumq; ictum premittimus corpus est porrigendum quantum possibile erit simul cum brachio: & quod omnes iuncture denodari videantur genua inclinando: vt potius attingamus: & in gyro ducendus est en sis: vt citius vadat: & quod in terram non tangat: nam portando ipsum ensem circũcirca magnum pond⁹ auferre: & tollerare possum⁹. Quod si telum ex alto venit in ascendente: aut per transuersum puncta debet semper manum alterius prospicere: & quod cuspis ensis altius veniat: cq̃ pugnus noster: & sic aliuz percutie mus priusq̃ attingat: & aliter econuerso sequeretur. Due stocchate: aut puncte vna alta: & alia infima velu ti cum lancea longa agimus fortes sunt: hoc autem cum omnibus armis fieri potest: & quod prima pun-

cta dissimulata sit: vltima tamen longa. Sed ambe vno solo tempore faciende sunt: aut minandum est cū manu directo vel sinistro ad punctum erga faciem reuertendo: ꝛ hoc cum ense duarum manuum vtile est: ꝛ quod iaciendo vnum reuersum: vel manu sinistrum: aut manu dextrum per inferiores partes cuspis vadat in circulum ad feriendum faciem tollendo: ac pozigendo brachia quantum poterit. Et similiter si duos montantes: vel ascendentes aginus optimum est cum hoc ense vltimū in stoccatam conuertere. Ad huc interdum decet quod manus per manubzium vsqz ad pomum ensis decurrat eo quod ensis in stoc-chatam prolongetur cum ense duarum manuum intelligas eo quod longam habet manubzium. Quod fieri potest cum quibusqz armis: que duabus manibus apprehendimus. Nihilominus cito diuertenda est manus ad locum in quo prius erat.

¶ De ictibus ex inferiori parte venientibus. Cap. xxiij.

¶ Ictus ex inferiori parte venientes boni sunt: Attamen maiozem vim afferunt illi: qui descēdent. Ideo qz deuiandum est corpus nostrum: ꝛ quod non scindamus: nisi cum pauco ense dum ictibus ex superiori parte venientibus resistere volumus: ꝛ recolligendi sumus supza latus: vt locum habere possimus ad tu-tandum membza. Sed dum defensibilem armam tenemus ingredi possumus: ꝛ nosipsos tegere. Nihilo minus veniente aliquo ad capiendum brachium nostrum: vel armam decet brachiū per transuerſuz diffu gere: ꝛ quod ad hostem sauciandum redeat.

¶ Quo ictu vti possumus volentes nos coniungere. Cap. xxiij.

¶ Si quis vult cum alio coniungi respiciendum est quando agit ictum deliberatum: sicut si manu dex-trum adducit tunc preire potest cum passu in transuersum: quod vulgariter contrapassare dicitur: ꝛ quod ensis noster vadat cum guida: siue ascendente ad reparandum ensem alterius. ¶ In quocunqz tempore reuersum: vel stocchata per inferiorez partem fieri potest. Et si alter cum manu sinistro: seu reuerso venit li-cet passum anterius transmittere. Attamen quandoqz super transuerso cum pede sinistro: ꝛ quod ensis noster ascendendo vadat per eandem sinistram partem: vt armam alterius retinere queat: ꝛ tangendo cū manu sinistra in brachio dextero illius: ꝙ premittamus ire ictum per tibias stocchata vel punctra est re-paranda sicuti taglium: vel reuersum.

¶ De prima ensis custodia: Cap. xxiiij.

¶ Sepe nonnulli decertando cum ense in prima custodia ponuntur hoc est habentes brachium altum super latus dextrum. ꝛ hic insidiantur quousqz vident alium agere ictum suum: ꝛ in transeundo veniunt retro post ipsum cum quodam findente vel descendente.

¶ Remedium contra primam custodiam. Cap. xxv.

¶ Cōtra illos qui in simili custodia ponuntur hoc est in prima fieri debet signum: qō velimus reuerſuz de superiori ad inferius attrahere: ꝛ non permitere quod totaliter finiat: nisi quod ad medium tempus in modum guide: siue ascendentis diuertamus ipsum superius ad obuiandum ensi aduersantis. ꝛ eodem in stanti ingredi cum ambobus pedibus ad coniungendum cum alio: aut qō ꝙ inferiozem partez scindam⁹ seu quod ipse veniat ad inittendam manum per cuspidem ensis nostri.

¶ De secunda custodia: ac de obstaculo: vel remedio contra ipsam. Cap. xxvi.

¶ Alij homines consueſcunt ponere se in secunda hoc est cum ense super sinistro humero precipue dum peltam in sinistra manu tenent: ꝛ hoste ictum iaciente recolligunt dextrum pedem retro: atqz eodem tem pore quantum queunt cum longo reuersu ad anteriozem partem ingrediuntur: ꝛ alias cum sinistro pede

per transuersum fere ad feriendum latus aduersantis. ¶ Contra hos vero adducendus est breuis ictus ex manu dextera: & quod velociter ensis cum volta transeat: & cum reuersu reuertatur ad reparandum ensem alterius: & eo tunc secum coniungi debemus. ¶ Si autem hostis causa deueniendi ad nos eosdem ictus agere volet semper corpus retrouertendum est: & ensis cum ascendente tanquam stoccbata: vel puncta ad feriendū ire debet cito manū: ac pedē remouēdo ad aliā partē contrariam: qua ipse venit: Et hoc modo q̄uis propinqui maneremus non possunt arma nostra capere.

¶ De ludo ensis: ac pelte. Cap. xxvij.

¶ Ad ludendum cum ense: & pelta per prius bonum est nosipsos edocere ad cooperiendum absq; ense cum sola pelta: sicut agimus cum ense: quando peltam non habemus: quia aliter longum tempus preteriret anteq̄ recte nos cooperire sciremus. Et m̄ debet vnum brachiū extendi sicut & aliud taliterq; ingredi possumus superius: aut inferius quantum volumus: & sine pelta non est tutus accessus: propterea quod non est nobis locus cooperiendi caput: atq; alia membra.

¶ De ludo ensis cum cappa. Cap. xxviij.

¶ Cum ense: & cappa plures deceptiones fieri possunt: sed semp ensis: a cappa sunt māsuri: ac si de ense solo luderemus: & etiam ictus eodem modo fieri debent. Et sic eundum est ad reparandum siue resistendum cum ense: & cappa simul: & tunc dimittenda est ibi cappa in resistentia arme alterius: & quod ensis noster ad scindendum inferius vadat: aut vero ad alteram partem. Si oportunitatem videmus proijciendā est cappa nostra ex inferiori ad superius: vt vultum: & ensem aduersarij impediat: quandoq; vtile est quod nos super manu directa eamus cum ense sciſuri. Et si ipse contra nos suam cappam eijceret cum velocitate ad partem posteriorem velociter regredi debemus tangendo manibus siue armis cappā eius: vt ensē: aut oculos nostros non superuestiat. ¶ Quod si cum solo ense remanemus si recte de ipso ludere scimus nō inueniemus magnā disparitatem: aut necessitatem: q̄uis alius ensem: & cappā habeat.

¶ De ludo ensis cum parma: que est arma ex corio desensibilis: & apud hyspanos: atque aphricanos in consuetudine. Cap. xxviij.

¶ Ludendo cum ense: & parma est dimittendum vnum latus discoopertum eo quod hostis ad feriendum in ipsum veniat: quumq; accedit ingredi oportet cum pede nostro qui longius manet tegendo caput nostrum: & per inferiores partes ictum dirigendo. Si vero alter hoc idem agit retro nos migrare oportet mittendo stoccbatam: siue punctam in stomachum eius per partem in qua discoopertus est: aut si cum manu directo venit: quod in vulgari taglium dicitur: nos similiter cum alio manudextro per partes inferiores ire debemus: & eius ensem cum parma nostra occupare: & quod eodez tempore nos euoluamus super nostro dextero latere. Si vero de reuerso: vel manudextro euenit oportet ipsum cum alio simili accipere secundum eādem regulā: q̄ de manu dextro dicta ē. ¶ Sed si aduersarius cum parma firmiter manere vult plures ictus contra ipsum sunt iaciendi qui veniant in voltam seu circulum manudirectus: qui transeat per tibias: vel partes inferiores: & quod euoluatur absq; interuallo cum reuerso ad caput. Si enī alius cooperiretur: & versus nos in transuersum pergit passum agere debemus: & parumper retro emittere stoccbatam aut aliquem aliuz ictum ad partem quam ipse magis discoopertam dimittit: Et sic vno solo ense potest contra eum decertari qui ensem: & peltam parmam aut rotellam habeat q̄uis sit sufficiēs licet quandoq; retrocedendum sit eo quod non habet armam ad se cooperiendum: & tunc decet longos ictus atq; in varijs locis agere semperq; foras ambulare. ¶ Alias dum magnam peltam habemus periculosi ictus fiunt si ludum parme ex corio. & ensis sequimur veluti ponendo peltam altam: & duos reuersus cum dextero pede proijciendo: & quod sinister dextrum insequatur ac super dexteram partem nostram ingrediendum est. Tandem cum pede dextero diuertendus est vnus passus retro: & quod manus nostra alta remaneat cooperiendo nos de superiori ad inferius cum ense. Nam comuniter alius in tali puncto

nos prosequitur. Iccirco eodē instanti capite nostro cum pelta cooperto debemus cū dextro pede magnū passum diuertere: z stoccbatam in faciem vel stomachū aduersantis iacere aut vero eijcere vnuz solum reuersum ac retro cuz pede: z ense redire: z cito reuerti cum puncta eo modo quo iam diximus quod fere nū quam errare potest. ¶ Et etiam fortis ictus est si ponitur homo infimus super genua applicatus: z quod cuspis ensis fere in terra per sinistram partem nostram: z pelta ad instar cincture: aut per illud directum veniat. Et accedente hoste ad exhonerandum supra caput nostrū: aut ad aliam partem cito tegende sunt partes nostre alte ingrediendo cum longo gradu: z stoccbata eodē tempore: quo hostis euenit. ¶ Alius ictus fortis fieri solet sicut quando ipse vult manudextrum: vel reuersum iacere: z nos alium similem facturi sumus ad obuiandum suo ensi eo quod ipsomet tempore ensis noster anterius decurrat: vt inimicum in facie aut pectore feriat: z quod ensem suum deuienus ne nos pertingat. ¶ Deuastatio istorum omnium est ambulare per vnum passum magnum super latera: q veniat parumper retro tum etiam quod eijcianus stoccbatam ascendentem: vt retinendum ensem alterius tendamus: Deinceps illico tibi: z ictus semper duplices: aut duplices esse debent in vno solo tempore absq; interuallo:

¶ De ludo ensis cum rotella: que tanquam pelta se habet: nisi quod magna est: z tota de ligno: z manigia. Sed locus ex quo accipere debemus diuersus a pelta quia duas maniculas continet sicuti parma: z brachium ingredit p vnam: vt manus alia apprehendat: Rotella vero a proprietate sue rotunditatis nominatur. Cap. xxx.

¶ Capiendo ensem: z rotellam eosdem ictus obseruare oportet veluti si de parma cozia luderemus quemadmodum superius dictum fuit: z ad hoc tanquam parma mäiculas habere debet hoc ē vnuz pro pe aliam: ex quibus rotellam apprehendimus: quoniam in modo: quo vtuntur brachium valde intus in maniculis ponitur: z tunc maximum est nobis impedimentum: quum cito moueri: z totam personam cooperire nequeat: z etiam rotella tam prope nos manet quod licet paulo anterius transeat ensis aduersarij ad caput: vel ad aliud membzum nostrum attingit.

¶ De ludo scuti: vel clypei. Cap. xxxi.

¶ Scutum siue clipeum in humero nostro firmare debemus: z quod manipule non sint nimium inter se separate cā qō hō queat ipsuz quocūqz voluerit mouere ictus tāquā de rotella: vel parma faciēdi sunt sepe cōtrapassando idest ad latera gradiēdo: atqz ensez erigēdo vbi aduersari⁹ minus cooperт⁹ extiterit.

¶ De pugione vel mucrone: z quibusdam suis ictibus. Cap. xxxij.

¶ Utilius eē dicimus dum ad ludum: vel certamen pugionis accedimus: vt ipsum per partem inferiorem versus hostem ponamus ne a manibus eripiatur: z sic tenoz: ac modus ensis solius obseruandus est: tametsi cum maioz membzorum velocitate: ac leuitate: quoniam dum decertantes prope manent: z breuia habent arma non potest tam de facili reparari: Et duz aliquis ictus fit ambulare decet super dextera parte nostra. ¶ Si vero hostis ictum contra nos committit parumper est retrocedendum stoccbatam ad eius sinistrum latus iaciendo.

¶ De eodem ludo pugionis. Cap. xxxiij:

¶ Aduersus illos: qui cū ictu deliberato veniunt plura obstacula cū mucrone nostro fieri possunt: Quin imo nonnunquam cū manibus accipiendo brachium: quo alius pugionem affert preparādo siue defendēdo per inferiozes partes: z alias q manus nostra post brachium alterius veniat: vt ipsum cadere faciamus. Quod si per inferiozem partem hostis inuadere volet in modo de puncta est tangendum ad pugionem suum: vt de solo ense fieri solet: z eodem tempore est proijciendum in faciem. ¶ Beniqz si quis de palestra cognitionem habuerit non potest sibi ab aliquo istorum ictuum detrimentum inferri nequidem

ipse mucro capi quoniam si semper manus sua aliter q̄ nostra volueretur corpus suum deviaret quod facile est illi qui luctari sciverit.

¶ De mō ludendi cū partesana:7 rotella:partesanā vero dicimus armā inhastatā aliquāto longiorē aza:q̄ latus habet ferrū tanq̄ ensis antiquus tñ latius:ac brevius. Cap.xxxiij.

¶ In ludo partisane:7 rotelle super nosipsos ambulandum est quousq; videri possit quid aduersarius velit. Et hoc tempore ludus aze faciendus est ingrediendo.7 reparando temperate:ac sepe ad faciez brevi ictu minando. Deinceps premittendum est ire ictus in longum ad inferiores partes decurrente manu per hastaz aut quod dicamus voluendo partesanam subtus manum ad tibias alterius iaciendo. Et nos semper reparare debemus quoscunq; ictus alij agere queunt diuertendo caput 7 tibias:vt de aza agimus 7 in reparando contrapassandum est:aut super latere eundum vnum ictum superius:7 alium inferius iaciendo. ¶ Qui vero cum rotella:7 ense scit se cooperire pari modo facillime cooperietur si partesanam habet presertim si in ludo aze sciens est.7 in eo siquidem non nimia necessitas est de rotella preterq̄ dum aduersarius partesanam extra manum contra nos compulisset admodum propinque manendo:7 tunc fortasse non esset tempus reparandi ipsam. ¶ Sistendo circa aduersarium si altam partesanam habet:7 nimium rotellam suam precedit obuiandum est pūcte sue partesane cum rotella nostra causa quod i rotellam ingrediatur. Et dum ad abstrahendum ipsam insistit potest sibi aliqua aduersitas accidere. Iccirco precauere debemus ne cuspis noster per obuiationem rotellam alterius tangat.

¶ De duabus partesanis cum rotella. Cap.xxxv.

¶ Accipiendo duas partesanas cum rotella oportet iacere vnam ipsarum manendo in mediocri distantia ab aduersario:7 quumprimum illa attingit adesse debemus cum alia ambabus manibus capta:vt aduersarium feriamus in alia parte:quam discoopertā dimittit:quoniam ipse evoluitur ad deviandum partesanam nostram:7 interim impeditus:at7 discoopertus manet:7 q̄uis non revoluatur aliquod habet impedimentum:propterea quod partesanam ex dimidia parte sola manu apprehensam continet:7 nos nostram ambabus:ac per calcē assumptā tenemus. Qua de re priusq; ipse eū ꝓcuere queat in periculum maximum incurrit:7 iste ictus in partesana precipalis est:aut vbicunq; vnū telum aduersarij dum:7 alium ad observandum in manu habemus. Si alius iacit partesanam suam contra nos decet ad latera contrapassare ictum suum deviando. Et quod rotella sub ascella brachij dextri nostri attingat:7 ibi fixa maneat:7 illico cum diligentia parumper retrocedendum. Nā si hostis cum partesana sua ambabus manibus apprehensa evenit locum habeamus ad nos reparandum.

¶ Quomodo vtile esse experiatur inire ad latus dextrum aduersantis:7 qualiter rotellam: vel dargam nostram tenere debeamus siue operari. Cap.xxxvi.

¶ Communiter omnes super dextro eorum latere effugere solent:vt telum nostrum tangere queant:atq; ipsum deviare:7 ex hoc industria est proijcere supra illudmet latus:7 nos cooperire. Ideo dum contrapassamus idest super latere imus fugiendo alterius armam ponenda est rotella:7 darga semper nobiscum amplexa:7 quod semper tangat cubitum nostrum directum. Nec est permittendum quod telum aduersarij veniat ad rotellam:vel peltram nostram. Sed impediendum est ipsum cū nostro offensibili tāgendo.

¶ De modo transmittendi passus super sinistro latere. Cap.xxxvij.

¶ Dicimus tutum esse ambulare super sinistro latere dum alius aduersus nos telum iaculatur. Nam cōmuniter homines manudextri armam proijcientes evoluunt ipsam supra directum latus alterius. Si autem manus leua est revolūit armam quam excutit in nostrum sinistrum latus. Quapropter contra manusinistros dū aliqō telū ꝓijciunt ad dexterā ptē effugere debemus:7 cū mā dextra ad sinistrā cūdū est.

¶ De astutia q̃ vti debemus volẽtes armã nostrã ꝯtra aduersariũ iaculari. Cap.xxxviij.

¶ Melior modus decipiendi dum armã contra inimicum iaculari volumus videtur esse cõmittendo: vel minando tenero quodam modo: atq3 impellendo quando imaginatur iam se esse deuiatũ: ⁊ tũc opoꝛtet prolongare brachium vt telum comitetur: ⁊ quod vadat ad locum vnde alius deuiatur.

¶ Quid faciundum sit dum partesanaз thoracem: ⁊ rotellã habemus. Cap.xxxviiij.

¶ Si haberetur thorax cum rotella quandoq3 potest proijci rotella nostra ad faciem alterius precipue dum in quoquomodo defessi sumus: ⁊ in eo instanti attingendũ est cũ partesana ambabus manibus apprehensa quia donec in illo impedimento versatur ipsum sauciare possumus: ⁊ q̃uis cũ rotella remaneat semp ipso validiores erimus nisi qꝺ forte ipse eijceret partesanã suã ad nos. Sed hoc tãquã omni spe destitutus ageret maxime si nõ remaneret sibi mucro. Dũq3 eã p dimidiũ assumere vult vt proijcere queat si prope sumus debemus contra ipsum q̃plures ictus iacere spissos longos: ac breues maxime in brachio in quo armam habuerit: Et hoc modo non permittemus ictum suũ agere: ⁊ idem faciendũ ẽ cõtra illos qui lapides iacere volunt taliter quod dum minari incipit decet quod arma nostra brachium vel faciem suam percutiat. Et si nos lapides aut his similia habemus velociter incedendum est ad posteriorem ptẽ: ⁊ tunc contra ipsum proijcere opoꝛtet: atq3 eodem tempoꝛe cum aduersario nos coniungere si volumus sed sepe periculosum ẽ tandem ad probandũ vltimatum medium agendum est quoniam obseruationes: ⁊ puncte armarum offensibilium semper de aꝛa esse debent: ⁊ dum pugionem tenemus: ac prope manemus possumus partesanam in hostem iaculari: ⁊ nos secum coniungere. ¶ De partesana sola ludus aꝛe: ⁊ ensis duarum manuum agendus est: Quia interdum deueniendum est cum duobus ascendentibus quandoq3 cum manu directo: ⁊ quandoq3 cum sinistro: ⁊ in volta sicut de ense solo.

¶ De ludo ronche: ⁊ alabarde: que fere eiusdẽ equalitatis: ac similitudinis sunt. Cap.xl.

¶ Roncha: ⁊ alabarda similia [illegible] ludus partesan[illegible] iudicandum est. Quoniam interdum cum [illegible] duas cum puncta venire debet licet pro maiori parte cum puncta agamus sicuti de [illegible] eadem reparare oportet. ¶ Roncha ferrum ad scidendũ continet fere tãq̃ securis macellarioꝝ cuspidem quoq3 anterius: ⁊ in alio etiã trãsuerso paucã cuspidẽ: ⁊ rõcha longius h3 ferrũ: Sed nõ tã latũ.

¶ De speto. Cap.xli.

¶ Spetũ communiter cũ puncta iacitur licet aliquas acutas aures teneat: ac reuolutas in modũ medij arcus anterius: que de reuerso: aut sectione abscindere possunt ẽ arma fortis. habet enim locũ reparandi cum auribus quodcunq3 telũ longũ: aut breue tũ superius: ⁊ tum inferius: ⁊ quandoq3 in transuerso. ¶ Spetũ taliter in manibus manere debet quod vna auris in altum respiciat: ⁊ altera in imum vt in voluendo ipsum aliquantulo in transuersum veniat: ⁊ alterius telum recolligat. ¶ Acutum contum habere debet in inferiori parte: vt cum eo ferire possimus q̃n duo speta veniunt ad se obuiandum cum auribus aut quod spetum in terra aliam armam inflixerit siue firmauerit vtpote lanceam longam: ⁊ tunc aduersarius ad se iungendum veniret quod possimus ipsum conto percutere. ¶ Faciliter spetum potest contra quãcunq3 armam confligere. In cuius tamen oppugnantiam assumende sunt chirothece malliole de apprehensione ꝓpterea quod aures speti secãt. Pro maiori remedio aduersus hanc armã dũ quisquam cũ alia arma iueniret que eiusdẽ speciei nõ esset: dicimus accipiẽdũ esse vnum lancionem curtũ cũ vna cuspide in pte superiori ⁊ cũ alia in inferiori: ⁊ similiter vnam partesanam aut ginettam ad iaculandum: ⁊ quumprimum iaculatur quod attingat ad feriendum cũ lancione: ⁊ si tantũmodo lancio fuerit: ponende sunt manus in altũ: ⁊ puncta lancionis aliquãtulo in imũ erga aduersarium directa: ⁊ illinc vnus ictus iaciendus. Si enim qui spetum tenet aliquid scit ictum recolliget: ⁊ punctã lancionis in terrã ponet desuper cũ speto onerãdo.

¶ Et in remedium eodē instanti per partem exteriorem: qua contus nostri lancionis manet opus est currere ad coniungendū nos cum aduersario aut conto feriendū. ¶ Aures speti magne esse debent nō dire cte: sed concaue quasi in modū medij circuli: z in loco vbi primitus initio diuidunt ex principali puncta nul tum deuiate esse debent: z postmodum banda est volta: per totum satis scidere debent preterq̄ in illo pri cipio ob causam qō currere queant per telum aduersarij ad feriendum ipsum in manibus: aut quouis alio membro. ¶ Isto modo ita vt de speto fieri potest vna leuis lancea ad ducendū pedester: vel equester: quo niam faciliter alterius arma deuiari potest: z semper hostis aliquo trium punctarum iactu quatitur siue ac certatur: Etiam contra bruta animalia spetum hoc modo factū: z quod firmum sit est arma ceteris secu rior: Nam citra modum feriendi: z quod ictus non fallit animal retinet: quin ad nos ruat: q̄uis ferocissi mum fuerit: demq̄ ad decertandū facilime cōtra talia arma vt spetū: dum vnusquisq̄ in modo suo armā dus esset: turissimū est alba arma inductiua cape: vt thoracē cozeletū in vulgari denominatum: z de offen sibilibus: anchā cōtra q̄ arma spetus resistere nequit: verūtamē in simili modo pliandi hoies fortes nimi um sup debiles prevalent. ¶ Ulterius aduertendū ē in ludo istius speciei armoz: qz semper spetum ipsuz directū ad manus: vel pectus aduersarij deducatur: nō enim in modo trāsuerso velut alia arma lōga: que in vulgaris idiomatis lingua hastata denominari solent: sicut ancha: quoniā similia arma faciunt reparum deueniendo per transuersum: sed spetum tantum cum auriculis resistit: atq̄ deuiat ictus alterius: z insuper qō principalius est: qz cum speto oportet assidue attentos esse ad tenenda arma aduersarij foras: hoc ē quo spetum nostrum vadat directum ad psonam alterius: z suū veniat per trāsuersum ad nos: vnde aspiciēdū est: vt prius capiamus spetū alterius cū nostro: quā ipse nostrū capiat: ictus siquidē sunt agendi semper re cti ad manus: ad pectus: vel ad faciem eo qō i hoc modo est difficile ipsos reparare. De ictibus singula ribus vero ad inimicū nocēdum cum his armis pauci sunt magnum secretum habentes cum pcipaliter cū talibus armis: seu speto vulgariter loquēdo ad reparandum: atq̄ ad deuiandū arma alterius attēden dum ē. Uerūtamē dū ipsa deuiamus: aut cū nostro speto affirmamus velocissime absq̄ mora tēporis si dici potest brachia sunt recolligenda ad nos: siue retro: z quod in eo instanti cū cuspide ad faciem alterius proiiciatur etiam simul cum brachijs posset vnum passum: vel saltū retrocedere: z hoc ēt agendū sit cuz si milibus armis si vult alter nobiscum coniūgi si forsasis validiozib⁹ mēbris nobis sit: z si alter similes ict⁹ agere vult in eo tempore vnum gradum retrocedere debemus super latus tamen.

¶ De certamine duarum partesanarum. Cap. xlij.

¶ Decertando cum duabus partesanis accomodatius est vnam ipsarum tenere in manu sinistra directam ante corpus nostrum: z quod ferrum ipsius superius aspiciat eo quod si alius nobis iaculatur possi mus cum vna aut cū alia ex nostris partesanis reparare si autem nos primuz iaculamur telum nostrū su per latus dextrum alterius dirigendum est: nam vel reparare nequit: vel sibi tantum fastidij impendemus quod antequam expediatur locum adinueniem⁹ nocendi sibi cum altera partesana ambabus manibus apprehensa. ¶ Si enim nos aliquam imbrazaturam scilicet defensibilem armam habuerimus veluti pel tam: rotellam: dargam: parmā: scutū: siue clypeum: z alter armam suam duabus manibus apprehendit si militer nos duabus manibus nostram accipere debemus quod equestres vel pedestres maneamus.

¶ Qualiter conseruare nos oportet si armam longam contra breuem haberemus: aut econuerso. Cap. xliij

¶ Tenendo armam longam contra breuem bonum est spissos ictus peragere. Nihilominus fienda est custodia quod si aduersarius nobiscum coniungi volet inueniatur semper cuspis arme nostre in pectore ei⁹ quocirca oportet vt sepenumero retro aliquos passus immutemus. Si vero nos telum breue ad uersus longum tenemus vtplurimum ad posteriorem partem ambulandum est: z alias reparare decet z tunc velociter ad alium appropinquare telum suum deuiando. At si sagax fuerit malum medium vel oportunitatem adinueniemus.

¶Quali astutia vti possumus dum nos pedestres manemus:z alium equestrem expectare volumus. Cap.xliij.

¶Dum aliquis pedester manet:z equestrem expectare intendit ambabus manibus telum assumi debet z anterius extendi.Qđ si telū parūper longū fuerit vt cuspis in terram tangat firmiter stare oportet quo usqz per spaciū quadraginta:vel quinquaginta passuū equester veniat:z tunc cum vna manu dūtaxat lancea nostra tenenda est:z cum altera iaciendū cōtra equestrē aliquod leue telū lapis:aut his similia:z quū circa nos attingit redire debemus ad capiendū lanceā ambabus manibus velociter:z ad deuiandum cum nostra armā alterius cū gradu a latere.Et non debemus pergere super eadē parte nostra:quā antea tenemus.z dum hostis transit percutiēdus est ipse:aut equus eo qđ festinatim ipsum psequamur:tamē semp ad deuiandum armā suā recozdaturi sumus veniat quomodocūqz voluerit.Si autem equū vult voluere oportet qđ prope ipsum adsimus:nec permittamus vt voluatur ipsum vulnerando. ¶Et si equus cum maximo rigore ad nos venit necesse est in capite eius tangere cum arma nostra:z qđ per transuersum saltemus semper duos ictus eijciendo sicuti de aza agere solemus vnuz ad feriendū hoiem alterū vero ad feriendum equū.Et per hanc viam cum vno solo ense contra equestrem nos defendere possumus: tametsi lancea mediocris melior sit:z in hoc certamine nullo pacto effugere debemus.preterqz in transuersum deuiare dum tempus est: tamen non ostendendo vnde nos deuiare velimus:z is qui equester manet parū detrimenti contra pedestrē inferre poterit.Sed pauci inueniuntur pedestres sufficientes animo ad prelian dum contra equestres.Demū si recte aspicerent sufficienter possunt.nam posito quod cadant qđ vltimuz est in terra iacentes facillime possunt cum ense per partes inferiores equū inimici occidere: presertim si arma defensibilia induta habet:z equester est sine lancea:qz cum armis curtis difficillime ad terram attingi potest.Qui vero equester manet debet vnum ictum eijcere:seu breuem obuiationem agere. Alterū vero longum licet quod pedester manens potest semp telum suum porrigere:z hoc modo potest contra equestres expectare in quacunqz terre dispositione:dūmodo quatuor:vel quinqz passus de latitudine: vel spacio habeant.¶Qui autem equester est decet afferre lanceam qđ possit per dimidium vna manu dūtaxat gestari.Et dum iuxta pedestrem attingit fingere ad iaciendum vnum solum ictum. Dum vero pedester ipsum deuiare vult recolligendum est brachium cum arma aliquantulo retro:z eodem puncto alius longus ictus fieri debet:qui faciliter aduersario nocere potest.Et si lanceam portare volumus cum ferro ad partem posteriorem causa feriendi alium dum equus noster transit pariter condecens esse apparet alios duos ictus executere si forasse pedester primum ictum deuiat:z idem inter duos equestres fieri potest.

¶De quibusdam ictibus principalibus in quouis armorum genere Cap.xlv.

¶Tandem ponimus maiorem partem principaliorem ictuuz in quibus principale fundamentum esset faciūdū:z ita dū solū ensem habemus:vt qñ armā defensibilē i altera manu tenemus i primo ictu minari debemus siue ostētationē agere attamē curte eijciēdo:z semel retrahēdo posterius z alias p transuersuz. ¶In primo ictu vtile ē agere vnū passum p dexterā partē mēbra nostra quātū poterimus ꝓlongādo. Et qđ iacianmus ad brachiū aut supra manū alterius vel manudextrū siue stoccbatā:aut punctā in sinistrū latus.Sed melior ē stoccbata qz potius attingere solet:z adhuc nos magis possum⁹ supra tergus nostrū declinare.Būqz ad manū alteri⁹ inuadere volum⁹:i primis putile ē manusinistrū cōmittere:z qđ ad dextrā partē nostrā trāseat:z eodē īstāti quo alter venit cū dextro ictu ad manū suā eundū est. ¶Quum ad manū aduersarij ire volumus initio vtile ē manureuersum cōmittere:z qđ parū trāseat:atqz ipsomet tpe quo venit debemus nos cū manu dextro ad manū suā ire. ¶Custodia siue modus manēdi ad dēfendē dum in armis nulla prorsus est tuta:nam si nos claudere volumus ad perdutionem declinamus:z hoc euenire solet quod sepenumero magistri gladiatores aut qui in armis funguntur officio edocendi alios turbantur:z iacturam recipiunt quoniam in custodia recluſa se immittunt.Et quo ad veritatem sicut in palestra nulla apprehensio est tuta:nec armis reperitur secura custodia:Quamobrem nobis competit ꝙ semp econuerso:qz hostes eamus:z telum cum facilitate portemus: vt semper nos precedat: partes discoopertas inquirēdo:z vbi aduersarius minus sit continuo leuiter ambulādū:z sic hostis nō potest tam cito mo

ueri quin ipsum sentiamus: z tēpus nō habeamus ad nos reparandum. ¶ Et de hoc modo gubernādi p sonas nostras in illo quod facturi sumus dum palestram agere incipimus melius: qz̄ in alio loco exemplū capere possumus: que regula ad oia exercitia pedester aut equester manendo intelligitur.

¶ Quantum vtile sit contrapassare: aut passus in latera dirigere. Cap. xlvi.

¶ Pedibus ac manibus dissimulare bonum est. Nam firmiter manendo possunt nobis facillime offendere: z etiā qz duz moueri volumus noticiā damus de illo quod facturi sumus. Quod si tēperate ad quas cunqz partes ambulamus nesciunt penitus quam conclusionem acturi simus. ¶ Due guide aut vero ascēdentes qui de manu sinistra veniant vtiles sunt tamen de parte dextera cum puncta vel guida ad brachiū aduersantis redeundum est quotiescunqz duo ictus simul veniunt primus eoz adeo longus esse debet qō timorē det aduersario: z ēt vt videatur nos extendere brachium in sufficienti quātitate. Sed vltimus ict⁹ velociter est fiendus: z quantum possumus omnia membra prolongare debemus. Si vero ad inferiores partes iacimus corpus nostrum declinare debet: z si ad superiores subleuari tutum est vnum reuersum siue guida ad caput faciendo passum supra nostrum dextrum pedem: z tunc punctam: vel manu dextrum i sinistram partem alterius ducere debemus.

¶ Quam periculosi sint ictus manudextri. Cap. xlvij.

¶ Ensibus decertando ictus manudextri periculosi sunt: Dum enim ipsos agimus discooperti remanemus: Nihilominus duos simul adducendo in similitudine de descendentibus: z quod non declinent vltra cincturam turi fieri possint aduersus quēcūqz hoiem: Sed versus anteriorem partem: z non ad inferiorē sunt dirigendi hoc intelligitur quod ensis noster firmari debet pariter vel circa cum cinctura retinendo ne inferius veniat: Verūtamen quod in modo rote iterum superius redeat.

¶ De quibusdam manudextris: ac de alijs ictibus. Cap. xlviij.

¶ Agendo vnum dissimulatum ictum: z satis longū versutia approbatissima est: z qō ipsemet ictus vadat in girum per partem sinistrā ad percutiendum in faciem: aut vero per primus manureuersum ad tibias cōmittere decet: Deinceps vero ad guidam in sinistra parte faciei. Si autem tibias vulnerare volumus: primo manureuersus debet in faciem dirigi: z quod ensis redeat cum volta ad tangendum tibias: aut qō in primo guidam faciamus per sinistram partem in vultu: z cum reuerso ad feriendum per inferiorē partem voluatur: vocamus guidam ictum qui inter punctam: z ascendentē se habet. Et animaduertendum est ne duo tēpora in his duplicibus ictibus faciamus nisi vnū dūtaxat: z interdū exuti debet ad caput cū ictu qui dimidia stoccbata: z dimidia guida sit siue inter vnam: atqz aliā istarum: z qō ad aliā partē voluatur cum eodem ictu in vno solo tpe. At vero ad partē sinistram incipiendo melius est omnino.

¶ Quos ictus agere debemus ex quo ensem attrabimus. Cap. xlviij.

¶ In attrabendo seu euaginando ensem primū cū pede sinistro iacere debemus z magnā ostētationē p caput agere atqz eodē tpe ensem declinare: z qō puncta ejciatur ingrediēdo cū pede dextro ad comungēdū nos sicuti cum aza agere solemus z cū puncta ad pectus iaciēdo in vno solo tēpore difficiliter reparari potest tamē tēperate ambulādo eo modo quo cū lācea longa in vno solo tpe duos ictus agimus: scilicet primū breuē: z secūdū extēsū. Similiter cū ense due stoccbate sunt fiēde quaz vna breuis z p partē superiorē: altera vero lōga: z qō potiꝰ ifeziꝰ vadat. Demū sine sectiōe tpis nisi qō manꝰ dūtaxat aliqz̄tulo voluatur.

¶ Quos ictus agere possumus dum in certamen ingredi volumus. Cap. l.

¶ Qui cum aduersario coniungi vult debet iactum manudextri agere maximam furiam demonstrando

quod inferius tendat ꝛ nõ trãseat nimiũ ad sinistram:ꝛ qõ partes nostras superiores discoopertas dimittamus:propterea quod si alius venit ad feriendũ per caput nos vno gradu anterius ingredi debemus cuꝫ sinistro pede ꝛ lõgos passus agere:ꝛ qõ ensis noster ad reparãdũ ensem alteri⁹ vadat.Si vero petrã:aut similẽ armã defensiuã tenem⁹ ire debet ad tãgẽdũ caput nostrũ:ꝛ ensis ad scindẽdũ brachiũ hostis.

¶ De duobus manudextris. Cap.li.

¶ Faciendo duos manudextros aduersarius cõmuniter per partes superiores contra nos correspondet: ꝛ sic ad dimidium temporis vltimus ictus non debet vltra cincturam declinare.Sed quod ex inferiori ad superius cum ense nostro ad nos cooperiendum vadat.

¶ De duobus manureuersis. Cap.lij.

¶ Siquis cum duobus reuersis manusinistris ad aduersarium appropinquare voluerit ꝓiusqꝫ manureuersum siniat diuertendus est ensis noster in custodiam ad resistendum sue arme:ꝛ eodem momento est ingrediendum cum ambobus pedibus ad nos coniungendum.

¶ Qualiter possumus leuiorem ensem agere. Cap.liij.

¶ Quo leuiorem ensem inueniamus cum quo decertare velimus per aliquod dies ante frequentandus ẽ alius multo grauior:pariter ꝛ illa die ante conflictum vno bacu'o:vel ferro ponderoso vti debemus:vt brachium in dimittendo hec grauia contentum:ac leue inueniatur cũ arma leuiori:quã sibi postmodũ ꝑbem⁹.

¶ Quod sit vtilitas habere manubrium ensis longum. Cap.liiij.

¶ Utilitas reperitur dum manubrium ensis longum tenemus:qz anterius leuiorem ipsuꝫ reddit:quãquã pleriqꝫ in hoc errare soleant ponendo pomum graue imaginãtes in hoc leuiorem ensem fieri. Et quo ad veritatem magis deuiatur in parte anteriori si vnum digitum prolonganus de spica manipuli:qꝫ si i pomo poneremus vnam libram ponderis:ꝛ hoc in bilancijs palam fit:qm̃ in pauca longitudine maxima experitur differentia:tum ẽt ꝓ quibusdã alijs bonum est manipulũ ensis:vel mucronis longum habere. Nã qꝫis ensis brevis sit si aliquanto bellum durauerit debemus ipsum ambabus manibus apprehendere:ꝛ tunc ponenda est cuspis versus alterũ:ꝛ quod breues ictus faciamus quasi in modo defendendi:ꝛ interim brachium nostrum extendamus.Quumprimum vero adiungere volumus vna manus est dimittẽda.Ut de aduersarius discoopertam accipere possit.Similiter si alius aliquanto defessus est:ꝛ nos fortem ensez tenemus percutiendo in ense suo ambabus manibus facile est ipsum ensem prosternari.Et hoc vtile est cũ mucrõe siue stoccho dũ equestres manem⁹:ꝛ eo tũc habena lõga tenẽda ẽ:ꝛ qõ dimittamus alterius impetum abire:ex quo oporet mucronem nostrum:vel grauem ensem ambabus manibus assumere:ꝛ tres: aut quattuor ictus veloces iacere in alterius stoccbum:vel in aliam discoopertam partem.

¶ Quantum vtile sit armam longam afferre. Cap.lv.

¶ Qui cum ratione scit armis vti ipsas parumper longas gestare debet qz saltem tanto melius aduersario se habet quanto longiorem armam tenet eo magis dum absqꝫ armis defensibilibus manemus:ꝛ offensibilia quoqꝫ levia esse debent qõ ipsa possimus subijcere:ꝛ cito manipulari quocunqꝫ tpe voluerimus.

¶ De bielzis:aut crucibus ensium. Cap.lvi.

¶ Bielzi siue cruces ensiuꝫ longi esse debent:vt fere totũ brachiũ regant:sed itelligit:qõ homo recte sciat ensem:ꝛ brachium in directũ ducere:ꝛ non debent esse grossi ut gravitatẽ ensi non impendant.At quonaꝫ

hielzus non potest scindi: nisi fortuito id acciderit nequaquam oportet ipsum grauem fieri. Nihilominus per totuz possumus ipsos temperare preter cassiam: vel aperturam per quam spica ensis ingreditur. nam illa tenera restare debet: z paulatim grossa ne forte rumpatur. Quia in alio loco non est periculum rumpendi. Verumtamen per totum in mediocri subtilitate esse oportet.

¶ Quātū vtile sit hominē assuefieri ad operādū cū manu sinistra. Cap. lvij.

¶ Comendamus illum qui leuam manum haberet in consuetudine dum ad decertandum inter duos deuenitur q̄ in principio cum manu sinistra ensis capiatur pluribus de causis. primo quod homo potius super se manebit eo quod minus confidet. secundario quod in trāsferendo ensem ad manū dextram inueni mus manum queram: vel validam: z socius iam sessus aliquantulo: z adhuc timet nouitatem illam aspi ciens etiam aliūd: quia quum brachium sinistrum curtos ictus proijcit capiendo ipsum cum directa manu hostis non reminiscitur tam cito ad se recolligendum: z cum his duobus ictibus de quibus superius men tionem fecimus quod in modo circulationis vadant: z quod duo tempora non fiant quasi impossibile est non percutere alium: si modo retro non saltaret.

¶ Quos ictus manus sinistra agere debet. Cap. lviij.

¶ Manus leua semper ictus manureuersos: z manudextros facere debet qui dimidium findentes siue descendentes sint: z ictus ascendentes semper ad partem dextram aduersarij sunt dirigendi: quia transeū do in alterum latus dimittimus partem nostram sinistram discoopertam. Iccirco communiter super pe de nostro directo in simili conflictu ambulandum est intelligitur dum ensem in manu sinistra tenemus: z si in dextra penitus econuerso ituri sumus.

¶ Qua de causa duos ictus agendo tres sint fiendi. Cap. lviiij.

¶ Quotiescunqz duos ictus simul administramus tres quoqz agendi sunt: nam primus ictus amutat: siue lacessit ad irritādū hostē: z secūdus ferit. Tertius vero redit ad nos preparādū: vel cooperiēdū: z iter dū duos manureuersos facere debemus: z q̄ illico nos recolligamus siue ad nos p̄iungēdū eamus.

¶ Quomodo vnusquisqz in principio super seipso pergere debet. Cap. lx.

¶ Initio decertationis aduertendū ē nāqz eo tēpore qslz fere deliberato aīo ad nocendū inimico initiū: quo q̄dē instāti multū agere p̄t: q̄ totis viribus: ac leuitate deficit si ipsum paululū defatigare sinimus:

¶ Qua ratione cum promptitudine ictus fiendi sunt. Cap. lxi.

¶ Ictus velociter fieri debēt: z si p̄iusq̄ incipiāt: aut finitis duobus: vel tribus ictibus ad p̄mā tēperātiā semp ē redeūdū: nā decē: vel quindeciz iactus simul ejiciēdo: q̄uis i aliquibus exitus hostē tāgamus: etiā nos cōmuniter aliquez ictuz recipimus quod non cōperit illi: qui cū ratione: z vtilitate agere voler.

¶ Quo tempore bona sit promptitudo: ac furia. Cap. lxij.

¶ Nōunquam perutile inuenitur contra inimicos magnum impetum agere. Sed hoc quando plures simul manent intelligitur: presertim dum incipimus ad ponendum ipsos in fugam. Et simili tempore tan to melius erit quāto plures ictus trahimus. Verū ad hoc cōdecenter est nos bene armatos esse: z aliquā societatem habere. propterea q̄ si inimici deuiarent vnū ictum nostrum nobis nocere nō possent: Qua tā dē furia raro vti debemus: si in necessitate non esset causa q̄ homo ab aliquo angusto loco exiret vel ad ca piēdū aliqua loca: aut vias necessarias: semp aūt tēperātiā comēdamus. ¶ Et si i cūctis bona tēpantia i

mō inuadēdi alios optima: quoniā sepenumero hoies in modis debellandi astuti vnū pro alio ostēdūt: ⁊ similia propie insidie vocantur: ⁊ qui contra tales insidiosos absq; moderatione decurrit frequēter incidit i insidias: Quoniā insidie aduersus furibūdos: aut intēperatos inuēte sunt ita quod tēperātia ē obseruanda ne furibūdoꝝ more capiamur. ¶ In armis siquidē veluti cū ense pelta: aut parma ex corio: vel lignea qui decipere vult sepe vnū latus ostendit inimico detectū eo qō ipse intēperate vadat ad feriendū eā ptē detectā: ⁊ tūc qui insidias parat cooperiendo se festinatiꝫ cū parma: ⁊ trāseūdo super aliud latus venit cū dextero ictu vel pūcta seu cū manu siniſtro ex cōuersa parte intelligas qua prius discoopert⁹ erat: ⁊ cōtra hos tēperate manendū ē cōmittendo primū in mō dissimulato ad discoopertū latus: ⁊ quod non finiatur ictus nisi quod cū passu longo per idē latus ad trāsuersum moueamur: ⁊ proijciamus punctam ad latus alterius super illa parte ad quā ipse deuiat: vel ascendentē ad accipiendū manuꝫ suā licet quod etiā qui parum sciunt aliqua mēbra discooperta dimittunt in quibus facile vulnerari possunt: attamē decertādo contra illos quos non cognoscimus nequaquā ē confidendū quod sine insidijs discooperti nō maneāt ita quod frequenter vtendum ē temperantia: ⁊ presertim quousq; aduersary noscuntur.

¶ Quanta vtilitas sit vti aza: ⁊ ense duarum manuum. Cap. lxiij.

¶ Aliquando vtendum est aza siue tripuncta: vt tibias: ⁊ caput tegere sciamus: ⁊ vt dexteri euadam⁹: ⁊ super latera facile ambulare sciamus: dum opus erit oportet ensem duarus manuum exercere: ⁊ hoc in omnibus generibus armorum adiuuat.

¶ De quibusdam ictibus satis coopertis. Cap. lxiij.

¶ Cum qualibet arma vtile ē in reparādo ictū alterius qō nos punctā dirigamus ꝓtra aduersariū: ⁊ si cū lācea erit ictus suus reparādus ē: aut dimittēdū quod frustra trāseat p latera: ⁊ eo tēpore decet cū vno pede ingredi maximā ostentationē faciēdo cū vno breui ictu: ⁊ qō talis ictus cū altero pede quantum qui uerit ꝓlongeꝫ. ¶ Aza secuꝫ reparat a ptē exteriori ad ptē iteriorē sicuti de manu siniſtra ad dextrā dūmodo illico redeamus cū calce aze fere p eūdē locū veluti prior ictus siue repatio ibat lꝫ parump magis directa ad psonā alteri⁹: nā si i prima nō obuiat arme inimici deuiet ipsaꝫ i ba: ⁊ qō siniſtrū lat⁹ i trāsuersuꝫ fugiat: ⁊ ingrediēdo cum dextro i eo instāti iaciendo vnā punctā i mō ascēdēris vadat: ⁊ silr ō ējcūqꝫ prefiēdum est. ¶ De ense si ali⁹ iacit repare debem⁹: ⁊ in eodē ire ad feriendū cuꝫ pūcta. ¶ Si autem duos manus reuersos agimus in vltimo sola ostentatio ex manu siniſtra fieri debet: ⁊ quod cum puncta: seu stoc chata veniat similiter manu dexter: aut quisq; alius ictus communiter in stocchatam conuertendus est de uiando in illo instanti corpus nostrum ab arma aduersantis. ¶ Et hic semper est fingendum quod armam alterius tangere velimus ꝙ nos primitus ad agendum ictum inchoemus: aut quod hostis incipiat: ⁊ sine cesione temporis cum pede dextro ante pergamus aliquantulo supra dextrum latus: ⁊ cum puncta ad pectus: vel faciem eius: ꝙ parumper manus voluatur eo quod crux ensis in transuersum veniat ad retinendum ictum aduersarij si forte ipsum agit. Et hoc continuandum est: quia oportet hostem continuo retrocedere: aut pluries vulnerari. Et hoc fieri potest per partem siniſtram quemadmodum: ⁊ per dextram licet non tam ꝓpie. ¶ Et cum quibusque alijs armis bonum est vt magnam faciamus ostentationem quod velimus armam alterius tangere: ⁊ quod is ictus cum puncta in aduersarium dirigatur: ⁊ suam armam non tangat. ¶ Cum aza vel quocunque breui telo vt dum hostis cum manu directo per superiorem partem venit oportet ictum suum deuiare cum alio simili fere per partem superiorem sue arme: ⁊ quod nostra directe ad faciem ei⁹ vadat. Et si manu siniſtrum iacit pariter cum alio simili nos agere debemus. Si vero per inferiorem vult inuadere telum nostrum per partem eius inferiorē ad reparādū veniat: ⁊ ad tibias suas dirigat. Ad qō faciēdū semp vnū passum: vel duos imittere debemus aliquātulo anterius: ⁊ aliquātulo i trāsuersum. ¶ Nonnulli tñ qui defendēdo: ⁊ ambulādo retro ire solēt vno ictu fortissimo ad reparādū vtunt hoc ē dū alius ꝓtra ipsos proijcit fugientes: aut qō sinūt ictū sua ex alto findere in imū retro saltantes. Et hoc modo sepe brachiuꝫ aduersantis accipiūt: vel interdū aliud mēbrū. ¶ De uastatio vero huius ictus facillima est: ac sufficiens ad feriendū fugiētē: ⁊ extra cāpū cōpellēdū: que talis

est scilicet minari de manu dextro: vel sinistro: z quod eodem instanti ensis noster cum puncta ad brachiū vel visum impugnantis redeat: vt superius dictum est. Et si hostis ad seriendum venire vult ipsemet per ensem nostrum ingreditur: z ensis noster sicut rota volui debet quod crux ipsius in transuersum tendat: non autem quod vna puncta hielci superius respiciat: z alia inferius. Et crux: siue hielzus longus esse debet vt totum brachium obseruet: z corpus quoqz nimium inclinari vt manus altior q̄z brachium restet: z sic alius nō potest nisi in cruce ensis tāgere. Attamen pro vltima deuastatione istius ictus: qui ex puncta venit tunc quum armam nostram tangere vult opus est ad partem nostram dextram ambulare: z quod illico ensis noster sub brachio voluat: z ad recolligēdū brachiū alterius cū cesione eat siue ad latus vel ad visuz cū puncta. Et aduerte qō i oibus operib⁹ nr̄is nusquā declinare debem⁹. Sz semp meliora inquisitū ascēdere. Ita qō in vltimis optima sunt ponenda quādoquidē in fine vltima laus seu ignominia p̄sistit.

¶ Quatenus se hēre debeāt dexteri cū sinistris: z sinistri cū dexteris qō ē isdē ordo: quū eque natura contrarij sint lz ob maiorē aut minorem consuetudinē iter eos aliquam disparitatem versari contingat. Cap. lxv.

¶ Modus preliādi iter vnū dexterū: z aliū sinistrū eē solet tāquā noua res vtrisqz. Ambo enī discoopti restāt: attamē i cōi deterius ē dextero. nā sero accidit aduersus sinistros assuefieri. ¶ Sinistri enī pauci sunt respectiue ad dexteros: z sic vnusqsqz sinister multocies p̄ dexteros opatus ē. Et q dextera manu vtī raro aduersus sinistros. ¶ Verūtamē p̄mus ludi itētus ē qō cuiqz pliātiū p̄uenit qō pedes ferme equales ponat: z sup suo sinistro latere ābulet. ¶ Brachiū: z man⁹ añ suūmet aluū qō manus veniat fer̄ i medio cruū: z cuspis ensis parūper ad imū tēdat respiciēdo lat⁹ i quo hostis ensez p̄tinet. ¶ Si ꝙo sinister manu dextrū iacit qō venit ex eo latere quo reuersus dextera manu fieri solēt debem⁹ nosipsos deuiare sup sinistro pede p̄passando nr̄o ense colligētes hostis manū aut brachiū. Et si ad reuersuz iacit qō erit sicut manu dextrū dexteroz spaciari debem⁹ sup directo latere brachiū ense capiēdo aut suā armā reparādo ne nos ptingat. ¶ Et iterz q reparam⁹ aut brachiū pertinus meli⁹ ē qō secū iūgamur q̄z qō retrogrediamur nāqz ex eodem ictu qui prius ad brachium attigit ad tibias redire potest: z deinde cum stoccata in eodē tempore. ¶ Periculosum est manu dextrum iacere si non esset ad irritandum ipsum spaciando super nostro sinistro latere: z cum custodia vel ascendente ad brachium iaciendo. Bonum est per tibias vnum reuersum dissimulare siue āmagare: z absqz transitu ipsummet reuersum cum stoccata ad faciem dirigere. ¶ Nihilominus ad hoc bonum esset habere in sinistro brachio aliquam armam de defensa nuncupatam ad ponendum ante dextrum humerum. ¶ Demum ensis noster semper debet ad manum alterius respicere: z quod ex transuerso veniat ac si dexter cum dextero aut sinister cum sinistro dimicaret frequenter fugiendo latus ex quo hostis iaciet brachium sibi cum nostra arma colligendo. ¶ Et eadem regula quam dexteris damus pro sinistris intelligenda est: a natura enim equaliter contrarij.

¶ De modo decertandi equester. Cap. lxvi.

¶ Dactamus de armis nobis cōpetentibus dum pedestres fumus pertractauimus: in sequentibus vero capitulis aliquid de equestri modo pugnandi inscribemus. ¶ Dum duo equestres ad certamen deueniūt in p̄ma lanceazum obuiatione sepe vtile est in equum alterius lanceam dirigere dummodo aliqua arma defensibilia habeamus que possent personam nostram tutari. Quando autē equos leuis armature habemus: z parmas deferimus quibus nos tegere valeamus in appropinquando bonum ē minari ō iaculatione lancee q aliūs cooperiatur: z in transeundo ipsum ferire. Sed oportet quod eo tūc lanceā per dimidiū assumptam teneamus quod hyspano idiomate amanteniente dicitur: z quod festinatim super aduersariū reuoluatur aut pro tutiori modo lancea per dimidiū ē apprehendēda: z quod obuiationem lācee alterius deuiemus quod facillime fieri pōt: qz q̄uis nil aliud preter ensem teneamus si super collo equi ipsuz deportamus paucolaboze possimus alterius obuiationē per partē inferiozē cū ascendente vel modo manudire cti deuastare. Si aūt dargā seu parmā habemus possumus ipsam lācee alterius dare: z quod nos deuciemur super parte nostra directa: z tunc scindendum ē per faciem cum manu sinistro.

¶Quid agendum sit dum iam equites coniuncti sunt. Cap.lxvij.

¶Dum equites iam sunt propinqui:ꝛ in conflictu:vtile est interdum lanceam ambabus manibus apprehendere premittendo ipsam decurrere supra manum ferentem parmam . si vero eam per dimidium tenemus semper duo vel tres ictus agendi sunt:ꝛ quod ad varia loca tendant:ꝛ vnus breuis:ꝛ alius longus esse debet:ꝛ quod semper sit nobis cura deuiandi lanceaꝫ alterius ne malum vtriqꝫ immineat . ¶Deueniendo ad ensem vel ad stoccum seu quod mucrones dicantur utplurimum facturi sumus ictus quibus pedestres cum ensibus duntaxat vti solemus.Sed in principio cum pauco impetu ingrediendum erit:ꝛ qꝫ manus dextera dū tps habeꝫ super ãteriori arzone quiescat:ꝛ cuspis ensis semper aduersariū respiciat.

¶De quibusdam ictibus offensibilibus:ꝛ alijs quoqꝫ defensibilibus. Cap.lxviij.

¶Nonnulli ictus principales fieri solent qui admodū tuti sunt hoc modo.Si aduersarius punctā adducit infimam ad crura nostra oportet ipsam omnimodo deuastare cum ascendente qui ensem alterius per inferiorē partē capiat.Et si ipse stoccatam aliquantulo altam ejcat cum dimidia stoccata:ꝛ dimidio manu dextro reparandum est declinando brachium nostrum:ꝛ quod arma nostra anterius sit porrecta vt mucronē aduersarij deuiare queat:ꝛ ad feriendum in pectore aut facie vadat:ꝛ hoc equester : ꝛ pedester fieri solet contra omnes ictus quos alius agere potest.¶Vnus manureuersus in transeundo prope aduersarium bonus ẽ quo assidue aphricani:tbeuci: alijqꝫ mauritãi vtuntur.¶Sed in contrarium siue ad faciẽ dum deuastationem cū alio manusinistro succurreꝝ debem⁹.Verumtamen quod cuspis ensis nr̃i surſuz respiciat ꝛ manus declinet:vt dum in transuersum venimus nequeat alterius ictum reparare aut vero ensez nr̃m infimum gestare possumus:ꝛ quod descendente manu reuerso arma nr̃a ascendat in modo capiendi manum suã:ꝛ ad melius obstandum huic ictui oportet quod super sinistro latere adhereamus: ꝛ quãdo qꝫ presertim si parmam in manu sinistra tenemus caput nostrum tegendo:ꝛ ꝙ stoccatã ad alterius faciẽ applicemus tamen quod manus nr̃a veniat quãto inferius veniꝝ poterit eo quod reuersus alterius in ense vel in elzo nostro retineatur que puncta contra ictus venientes ex humero sinistro valet atqꝫ ad offendẽdū illis qui super humero sinistro arma sua gestant seu retinent.¶Si vero de manu dextro inimicus vult inuadere cum simili nos occurramus vel cum ascendente ex inferiori parte manum suam capiendo.Et semper tales defensiones agere oportet contra quemcunqꝫ hostis ictum.

¶Contra illos:qui mucronem suum supra arzonem affirmant. Cap.lxviij.

¶Quidam soliti sunt super arzone stoccum suum firmare: ꝛ ponere tibias siue calcaria equo atqꝫ fero citer cum obuiatione venire sed hoc nil contra sapientes valet.facile enim armam suam deuiare possumus ꝛ in faciem eius vel ad quodcunqꝫ membrum voluerimus cum nostra excutere . nam quelibet arma que in obuiationē tẽdit p cursum leuiter deuiari põt:quoniam paulatim ꝛ sine deceptione venit.

¶Quo pacto offendere debeamus. Cap.lxx.

¶Dum offendere volumus in vno latere cõmittendum vel signandū ẽ:ꝛ in altero ictus exonerandus. Et semper vbi aduersarius minus fortis est applicandi sunt ictus:ꝛ sic facilius ipsuꝫ capere possumus.

¶Quid facturi simus dum videmus alium caute ambulare. Cap.lxxi.

¶Si alius super se retentus manet contra ipsuꝫ ludus quem de pedestribus diximus agendus esset eo quod deordinetur.Beinceps vero inuadendum est vbi nobis videbitur : ꝛ si ad aliquod latus voluerent semper manendum est iuxta ipsum vt in bijs interuallis voluendi sibi nocere possimus . Quando autem equus noster reuolueret assidue tenenda est arma contra aduersarium directa: vt nosipsos tutari valeam⁹ quousqꝫ equus noster ad directum vertatur.

¶ Quos ictus cum maza siue clava operari possumus ⁊ q̃ longa esse debeat ⁊ quomodo fieri oporteat. Cap.lxxij.

¶ Accedendo ad clavas seu mazas vulgariter dictas in primis reparandi sunt ictus hostis: deinde contra eum magno fremitu eronerandum est. Cumq; aliquantulo moretur mittenda est habena in brachio nostro pro quo decet quod longa sit: aut quod ipsam parumper dimittamus: vt post modum apparebit accipiendo clavem ambabus manibus tres vel quatuor ictus cum vltima vi: ⁊ velocitate impellendi sunt. quia si in sua arma percutimus sepenumero ipsam extra manum expellimus. Similiter in quocunq; alio loco percusserimus magnam operationem agimus. Ad hoc requiritur clavam longam esse per quatuor palmos ⁊ in posteriori vnum manipulum in quo duas manus immittere possimus. ⁊ ante manus vnam rotam ferream more pelusiensi que manus obseruet ⁊ in calce totius aliquam grossitudinem ne maza e manibus diffugiat: ferrum vero eius in similitudine aze vel tripuncte fieri debet vna pars martelli que grossior est in tribus punctis paruulis esset diuidenda admodum diamantis. Altera vero tanquã limó paruulus: ⁊ quod iste puncte sint expedite in basta cum aliquo nodo in dimidio ⁊ superius aut anterius puncta breuis ponenda est: ⁊ quod per lignum duo vectes ferrei vadant ad infigendam rotellam vbi manus sunt: ⁊ manipulus cum filo optimo fortificatus sit: quoniam maze que aliter facte sunt paruulum ictum producunt: tamen quandoq; clava in vna parte scindere debet. Sed quod distantia fissure breuis sit ⁊ expedita ad cassam martelli: ⁊ similiter pars obtusa nimis expedita: eo quod ibi tota vis ictus recolligatur. Et hunc contum siue clavam ambabus manibus assumendo multo fortius est q̃ si vna sola: Quoniam vna non satis potest contra duas resistere interdum dimittere debemus habenas vt sinistra manu telum ad uersarij capiamus. Sed oporet manutecam ferream habere aut quod cum brachio ipsam assumamus vel reparemus. Tamen cũ discretione decet redire ad suscipiendas iteruz habenas: ⁊ etiaz habene cuz aliqua re subtili atq; longa in crinibus equi alligande sunt: ⁊ quod ad brachium nostrum deueniant ne ipse habene super capite equi in terram cadant. ¶ Hec clava siue acuscula vulgariter denominata vltra tres cuspides videlicet: vnum angulum obtusum: alterum medium: ⁊ alium acutum etiam in clauo qui cõtinet lignum cum ferro: debet esse quidam rampinus: siue curuus fortissimus: de quo rampino maza suspenditur: ⁊ dum decertatur potest accipere aduersarium per collum vel alterum membrum: ⁊ attrahendo fortiter: presertim reuoluendo se vt debetur simul cum equo: ⁊ sic facile est attrahere extra sellam aduersantem. ¶ Et vt tutius maneamus: oportet duo portare clava vt si vnum deperderemus: quod aliud remaneat: ⁊ etiam pedester: dum cum ãchis decertatur: ⁊ armis albis potest portare rampinum in ãcha ad accipiendum aduersarium per collum: quia facile erit ipsam proijcere: ⁊ tunc ille nullum ictum magnuz siue periculosum contra nos operari potest.

¶ Quid facturi sum⁹ videdo equũ aduersarij nobis nimiũ fastidij inferre. Cap.lxxij.

¶ Si equi securati sunt hoc est quod nullus vulneret aut occidat equum alterius. Et si equus inimici vult nimium super nos inniti oportet supra caput eius cum pomo mucronis aliquem ictum dare: quoniã hoc modo non potest dici quod vulneratus sit equus: ⁊ valde nobis adiuuat.

¶ Quonã pacto aliquando stocchis in modo obuiationis vtendum est: ⁊ de medio contra ipsum. Cap.lxxiij.

¶ Quia armigeri dum de armis albis atq; grauibus armati sunt ⁊ equestri decertant super omnia alia arma stocchis vulgariter denominatis vtuntur de stocho ipso aliquid exponendum est: saltem vbi alter alterum nimium superare potest: veluti dum equum validiorem: quam equum aduersarij habemus: Quo circa qui equum ducit fortissimum: qui facit retrocedere equum aduersarij: potest assumere stochum firmũ ⁊ tutũ: q⁹ nõ torqueat neq; rũpat. ¶ Et tũc paulati est ponenda cuspis stochi i gutture sup viseriã: aut sub axillis: siue brachijs alteri⁹: ⁊ q̃ stati man⁹ nr̃a sup nostrũmet pect⁹ põat expellẽdo ppetorẽ in

modo obiectionis.nam si equus noster est ita validus q facillime faciat retrocedere alterum equum de facili quoq; possumus prosternere extra sellam aduersarium dummodo stocchus noster sit apprehensus in aliqua parte superiore alterius:vt in gutture vel viseria. Sed dum equus noster non expellit alterum. Hec industria parū vel nihil valet. ¶ Verūtñ si qñq; cōtingit cōtra aliquē pugnare:q talē habeat equū: z iduſtriā aiaduertēdū ē q dū ipſi affirmāt ſuū ſtocchū ſtatim ſuper vnam latus noſipſos reuoluamur accipiendo ſtochum alterius cum brachio:z ita poſſumus arripere ipſum a manu inimici:z ſi non arripi mus ſaluabimur:atq; plicabimus ſtocchum illius:z poſtquam plicatus erit parum vel nihil in ſimili ob uiatione contra nos operari poteſt. ¶ Tandem vt turiores ſimus ſemper cum tali pacto decertandum eſt:quod equos occidere poſſumus ſaltem dum credimus q aduerſarius equum fortiorem noſtro ducit. z tunc in primis contra equum oportet ictus noſtros dirigere:z inter alios potiſſimum cum acuſcula vel clana eſt dandum ſuper cerebrum alterius equi:z in hoc modo ſi clana bona eſt:z cum duabus manibus percutimus cadet equus aut ſaltim nunquaz amplius verſus nos diriget faciem. z hec eſt via inter alias validior ad pugnandum contra habentes equos magnos:z fortes:nam dum equum occidere poſſumus parum intereſt q equus alterius ſit maior noſtro:quoniam ita facile:aut parum minus poſſumus occi dere ipſum:atſi aliquātulum debiliorem eſſe. Sed dum tale conſtituitur pactum: q equi non occidantur maximam habet ſuperantiam:qui equum fortem:z magnum ducit veluti mittendo enſem in viseriam al terius:z percutiendo ipſum ſuper caput:licet in bello minus hoc valere poſſit: qz in ſingulari certamine: quoniam vnuſquiſq; poteſt occidere equum alterius:z etiam tunc eſt parum ſpacium ad ponenduz arma paulatim vbicunq; volunt:z cum obuiatione lancee occidere equos res facilis eſt:quod in certamine mul torum fit vel duorum in particulari conuocatione:z ad hoc agendum attenti eſſe debent tanquam potiſſi mum:qui viam ſuperandi aſſequātur:licet quod inſipientes aſſidue contra hominem ictus ſuos dirigunt: non autem verſus equum:quod ſane econuerſo agendum eſſet in principio ſaltem: quoniam dato qō eq cuperras coreas iuxta ſolitum ducant:parum eis prodeſt in defenſione obuiationis lancee:z etiā vltra hoc pro maiori parte remanent eis alique partes diſcooperte vbi poſſumus ipſos ſauciare.

¶ Quid agendum ſit dum volumus cum mucronibus coniungi. Cap.lxxv.

¶ Appropinquando cum mucronibus in manibus reparare bonum eſt:z quod manus noſtra cum po mo ſtochi veniat ad capiendum brachium dextrum aduerſantis per ſuperiorem partem: z voluendo bra chium ipſius etiam equus noſter in eo inſtanti voluendus eſt:z taliter facillime hoſtis extra ſellam attra bitur:z adhuc quandoq; ſi equum altiorem habemus poſſumus caput aduerſarij apprehendere:z equū noſtrum circumcirca diuertere. Quod ſi alter caput noſtrum apprehendit debemus ipſum aſſequi quo ius rit firmando manum noſtram in arzone ſelle illius fortiter crura noſtra prementes firmando corpus per directum ſuper ſella. Sed melius eſt manum firmiter in collo alterius imponi:z ſic non ſinit ipſum magnā vim imittere:vt dum torquz in paleſtris euitare volumus:quia manus in pectore eius poſita omnes vires ſuas impedit:quādo hoſtis vadit nos captū:debemus equum noſtrum deuoluere vt diximus volentes ip ſum extra ſellam abſtrahere. ¶ Et ſi vult enſem noſtrum extra brachium aſſumere eo tempore quo ad re parandum venit brachium noſtrum dextrum atq; latus retrocedere debet:z quod puncta manus ſtatim per inferiorem partem ad faciem hoſtis redeat:z hoc pedeſter ſepenumero fieri poteſt dum manudextrū iacimus z ipſe cum brachio ſuo ſiniſtro enſem noſtrum ſiue brachium vult capere:ſi in eo tunc brachiuz re trocedimus:z vt dictum eſt per partem inferiorem cum puncta aduerſus hoſtez reuertitur:facile eſt ei no cere aut quod dum brachium noſtrum aſſumit per eandem partem ſibi torquum ponamus vt ad caden dum ſuper tergo veniat. Et ſi diſcunatam more baſtonico iacere vult pari modo cum hac ſtocchata que libet hoſtis malicia deuaſtatur. Rurſus animaduertendum eſt quia vt facilius mucronem manus alteri⁹ eripiamus quo melius aut ſaltem facilius hoc cum manu dextera noſtra quam cum ſiniſtra fit hoc mo do dum alter aliquo ictu nos percutere vult quod brachium ipſum in quo arma ducit apprehēdamus re uoluendo noſipſos z equum ſuper ſiniſtram partem z ſi alius brachium noſtrum capere vult:nos quoq; ſuper partem ſiniſtram velociter ſimul cum equo reuoluere debemus:veluti cum paruulo pugilare fieri ſo let dum pedeſter manemus.

¶ Quo pacto equus noster gubernandus sit. Cap.lxxvi.

¶ Melior modus administrandi equum nostrum videtur: vt in primis manu sinistram supra collum equi ponimus: presertim quando equus formidat: quia vbi magis ipsum habenis tangimus peius operatur: nisi in illo quod ad precustodiam eius attinet super latera: ⁊ quod interdum calcaribus ipsum tangamus: tamen suauiter. Et donec hostis reuoluendo circumcirca cum equo suo vadit nos dūtaxat caput ⁊ anteriores pedes equi nostri euoluamus semper alterum respiciendo: ⁊ tamen quod nullum terrenum perdamus nec fere lucremur quousq; ipsum deordinari viderimus: ⁊ eodem tempore per transuersum in uadere possumus nos secum adiungendo: Qui autem cum equis saltando vadunt assidue disgubernantur seu deuiant.

¶ Cuius condictionis equus esse debeat in huiusce modi exercitio. Cap.lxxvij.

¶ Equus ad peragendum hoc exercitium dimicandi: in primis caput firmum habere debet: ne in altitudinem subleuetur cum anterioribus pedibus nec retro diffugiat: Si enim equus formidat nullo ictu deliberato possimus aduersarium attingere aut percutere vbi voluerimus tametsi ipsum inordinatum videremus: quia equus noster dum volumus non prebet locum eundi ad feriendum hostem: Oportet autem quod equum nostrum administremus dum ad alium appropinquamus ne in longum transeat: nisi quod equiparando ad groppam vel caudam alterius super ipso voluatur: ⁊ ita de facili potest tergum suum cū securitate nostra capi.

¶ Quam sit vtile viseram subleuatam habere. Cap.lxxviij.

¶ Siquis reparare nouit ⁊ hostis est valde armatus sepius vtile est habere viseram que in altum vadat eo quod anhelitus noster potius durat ⁊ melius quoq; videri potest quid faciendum sit: ⁊ fere nullum iminet periculum: aut de raro euenit: maxime si ferreas cyrotecas tenemus ad deuiandum armam alterius. Sed qui grosso modo vadunt indigent vt omnia loca optime regantur: ⁊ deinceps agant haud secus q̄ ferisabri vna inuicem tundentes. ¶ Denq; anhelitus longos nimium in decertando pedester seu equester valent: vnde oportet nosipsos exerceri vt in anhelitu valeamus: dato quod nobis a natura negatum esset.

¶ Qua de re multum differenter est decertandum: duz in albo vel grauiter armati sumus: quam si cum paucis armis ⁊ de quibusdam ictibus appropriatis duz milites grauiter armati sunt: quod pedestres: vel equestres maneant. Cap.lxxix.

¶ In hoc loco videlicet dum de certamine grauium armorum agimus: animaduertendum est: quod multum inter modos decertandi leuis armature: ⁊ grauis interest: nam cum armatura leui dum ictum contra aduersarium agimus: aut suum euitare volumus: varia de membris nostris agere possumus: tum ante eundo: ⁊ tum retrocedendo. iā super vnum latus: ⁊ iam super aliud ambulando: tum retro: ⁊ tum ante corpora plicamus: aut quocunq; nobis placet: sed tot cum armis grauibus operari non possumus: naz si corpus inclinaremus arma tantum super illam partem ponderant: vt faciliter caderemus: aut detrimē tum aliquod reciperemus: nam de duobus vnum semper eligendum est: aut ambo simul: hoc est quod dum grauiter armati sumus: super pedes semper equestres ⁊ pedestres recti stem⁹: ⁊ ambulemus: absq; aliqua inclinatione corporis: alterum siquidem est quod semper ante ambulemus: aut saltem circum circa retro vero nunquam. ¶ Et hic vt facilius quid importat intelligatur in certamine grauiuz armorum exēplum capiendum est: Si cum ijs armis forsitan pedestres congredi volumus: tale exemplum est: si i equo cum armis grauibus decertatur: oportet saltem quod caput equi nostri ad aduersarium dirigatur: si fortassis ipsum per latera: aut terga capere possemus: aut quod ipse nos non capiat: Et vlterius atque principalius fixe manendum est: aut super inimicum ruere: presertim dum equum suum su-

per nos alter impellit:quoniam si tunc habenas nos recolligeremus:aut ad partem anteriorem inquantum possemus non fortificaremur faciliter equus noster retro caderet:aut totuz vallum paulatim depderemus:z varia alia scandala super nos euenirent.¶Unde oportet quod semper cum alius equum suum ad nos impellit contra ipsum nostrum impellamus:z si alicuius ensis est och:claue:aut similium:ictum suum ejciat cum ense nostro vel aliquo brachio recipere oportet:z si alter nos expellit:nos quoqz cum velocitate z robore ipsum expellere debemus:vt retro cadat.¶Et iuxta hoc exemplum de equestribus positum cum ijs armis pedester decertandum est:Que in aliquibus idiomatibus arma alba dicūtur:deniqz in hoc certamine passim incedendum est:rectusqz super pedes manere:sub proposito nunquam retrogrediendi:namque hoc tanquam vltimum malum euitandum est:tamen quandoque retro ire potest:vt alterius ictus vitare:aut arma accomodare possit:Tandem assidue ante eundum est:aut firmiter manere si anhelare:aut quiescere volumus:Sed si in hoc termino vel in alio aduersarius expellere aut cum mucrone:vel pomo ensis nos vult percutere:quod semper valide:ac festinanter versus ipsum occurramus.oportet:vt cum brachio nostro arma eius atqz brachium deuiem⁹:z quod eum in capite in pectore vel alibi validissime percutiamus.¶In hoc loco presertim contra debiles optuma sepe est industria:pedester siue equester:quod scilicet cum manu sinistra siue pugno super pectus alterius obtuamus:z eodem instanti cū pomo ensis super caput percutiamus:nam si ensis pomum est bonum:z cum impetu obtut z magnum percusso detrimentum affert:Et pedester decertatur sepenumero cadet:z si similes ictus contra nos fieri volunt:aduersario nos in eodem instanti eum retro expellendo coniungere oportet.nam cum iuncti sumus ictum magnum agere non possumus.¶Sed hic diligenter aduertenduz est quod ita fortis veluti aduersarius est esse oportet aut fortior si possibile est.Nam quānis cum dana achia:atque cuspidibus ipsum percutiamus:parum vel nihil mali illi infertur:presertim si aliquantulum est sapiens:nam contra similes ictus magnos applicare nūquam possumus cum semper ipsum deuiat:aut ingreditur:vbi paruum ictum super ipsum agere possumus:z tales ictus:qui totus armatus in albo est:nil curat:vnde fit si retro cedimus cito aut sero capiemur si fortus aduersarius est:z ante ire vult:tunc ad palestram deueniendum est:z tibiam aduersarij si possumus accipere debemus:z tamen decet quod recte super pedes nostros declinemur:nam si inordinate declinaremus vt cadamus necesse est.¶Et hic super omnia vnum aduertas:videlicet quod priusquam certare deliberes tam fortem teipsum facias quum aduersarius est:z si in reno ita est firmiter teneas:quod sit:z si hoc non est non decertabis.Quoniam cum his armis semper debiliores perdunt aut quod debiliores in operatione sunt:nam vbi animus deficit:aut alterius vires valde timet membrorum vires nimium declinant:ita quod cum armis albis preliandum non est:nisi ita fortes simus sicut aduersarij sunt:aut esse credamus:quia si per vnum gradum alius nos expellit per duos:aut plures ipsum expellere credimus.¶Et si contingit fortiorem nobis esse:nos circumcirca cum animo claro atqz quieto ambulare oportet:vt pares:aut superiores simus:z ad hoc agendum seu ad expulsionibus hominum fortiuz resistendum:arte ipsos expellere oportet veluti in hoc libro agendo demostra ostendimus per quam viam contra fortissimas vires mediocres stare possunt si fortes inaccōmodate sunt:nōnulli achia transuersata vtuntur cum duabus manibus dum armati sunt:z eam super pectus inimici per transuersum vt ipsum expellere possint:in hoc casu aliquantulum super latus nostrum voluendum est:vt alterius corpus deuiemus z ipsum per tergum capiemus:vel quod etiam in achia vel pectus eius manus nostras firmemus:vt eum retro expellamus:Et cauendum est quod nunquam caput nostrum super tergus declinet:nam si declinat z nos aduersarius persequitur maximum est periculum.¶Et in hoc modo decertandi saltem pedester aduertendum est quod homines magne stature:super parulos maximam habent superantiam:Nam in maximo corpore vis maxima esse potest:vnde magnos faciunt ictus:z ob ponderationem seu magnitudinem corporis homines corpulentos expellere non possumus:z concesso quod plures ictus super eos adduci possint quod hoc erit si in albo armati sunt:Nam eadem est ratio:duo homines nudi pugnis aut armati armis albis cum achijs decertare volunt:nam qui fortiores super aduersarium prebet ictus preualet:Sed dum leuiter armati sumus ad occidendum inimicum vnaqueque parua vis sufficit.¶Equestres dum milites armati in albo sint:aut quod vbique tecti armis defensibilibus sint:vnusquisque debet super aduersarium ruere:vt superius visum est:presertim dum alter ictum iacit.¶Exempli gratia aduersarius punctā manudextrū:vel sinistrū adducit:eodez tpe videndū ē qō equū nostrū ante ipellam⁹:eo qō cū

brachio nostro dextro vel sinistro brachium alterius adiungamus vt arma eius capere possemus:z si cum brachio sinistro dextrum aduersarij capimus festinãter:atqz validissime equus noster super dexteram partẽ voluẽdus est:z sic cũ brachio dextro etiã dextrũ alterius apprehẽdimus:tũc ad sinistrũ latus equũ voluere debem⁹ citius:atqz fortius quã possumus:z sic necessariũ ẽ qõ alter arma deperdat:atqz si aliquãtulũ ea ī manu vult retinere cadat:z ad hũc effectũ oportet quod nimiũ cũ equo nostro igrediamur: quoniã non tantum arma alterius capienda sunt:sed z brachium:z etiam aduertendum est: quod si alius contra nos similia operari vult:festinanter brachium per partem superiorem retrocedamus: z quod cum volutione sub brachio cum estochata veniamus:aut vero cum aduersarius brachium ad capiendum nostrum extẽdit:qõ cũ sinistro nostrũ ipũz ipediam⁹:z ẽt cũ sinistro arma alteri⁹ deuiãda sunt:ſz habẽas nr̃as lõgas eẽ oporꝛet: vt supi⁹ visuz ẽ:eo qõ ī brachio sinistro misse sint. ¶ Si alter cũ brachio dextro caput nostrũ accipe vult:in eo instanti cũ sinistro nostro eundem suum apprehendere oportet recolligendo collum nostrum ad humeros:z confestim equum super partem dextram voluamus: z tunc in maximo periculo aduersarium ponere possumus:z si cum dextro brachio brachium alterius capere volumus:equum super sinistrum latus reuoluere oportet:z hoc melius est si de fronte ad frontem decertatur: quando caput alterius alter capere vult:Si equus alterius dorsum nobis voluet diligenter atque extemplo cum pomo ensis nostri super cerebrum:aut occiput aduersarij feriendum est:nam si fortiter ibi percutimus:cito super collum equi eum proijcimus:aut si hoc nolumus:aut non possumus de mallea vel de aliquo alio fuste in collo posita cum manu nostra capiendum est:vt super dorsum equi militem cadere faciamus: aut vero alio modo transiendo per latus alterius:ad eandem partem eundo ad quam ipse vadit brachium sinistrum nostrum super sinistrum alterius super cubitum per partem posteriorem ponendum est:vt ad anteriorem ipsum expellamus:z tunc etiam cum manu dextra collum alterius seu scapulam per partem dextram est capiendum attrahendo ipsum:vt ad latus sinistrum cadat:z si alter nos eodem modo apprehendit:brachium nostrum sinistrum retro diligenter trahendum est:z quod per lombos alterius capiat: Et quod etiam totum corpus per eandem viam super sellam seu super naticas reuoluatur oportet:z ad hoc aut si milia agendum:per palmas manuum semper aliquas listas de malea habere oportet:z quod almeti seu galee viseria per quam videmus tuta sit:eo quod aliqua subtilis cuspis per ipsam ingredi non possit.

¶ Quoniam dum singulari certamine pugnatur multum temporis atque loci ad aspiciendas partes:que inermes sunt habemus:z ipsas considerare possumus:nam dum plures simul in bello congrediuntur: cuz rigore preliantur:z quia vnusquisqz socios contra inimicos per omnia latera obuendo adiuuat: non datur locus quod omnia membra discooperta aspiciantur:z sic in singulari certamine de equo forti: atque magno prouidere oportet:forti vt alium expellere possit:magno vt aduersarium superet:nam qui altior est validiores ictus adducere potest:z cum mucrone ensis si subtilis est: non ad tondum modum tendentem: sed ad planum:miles si sagax est aduersarium per viseriam sepenumero ferire potest: Verumtamen in similibus prelijs vnusquisqz cum offensibilia z defensibilia scit prouideri potest:ita quod estochos seu enses experiri debent an per viseriam ingredi queant:z si ingrediuntur restringenda est: aut in alium modum si oportuerit prouidere veluti alias paruas fenestellas seu foramina ꝑ quas videre possimus:atqz anhellitum resumere:vt in locis propijs appareat: Verumtamen vt alibi aginus nullatenus aliquis qui probus vir sit:ad certamen singulare conueniri debet:nisi sub tali condictione quod vnusquisqz equum alterius occidere possit:sicut eo modo quo in cõmuni bello vtitur:z cum hac condictione tantopere armari non oportet:nam multo minor numerus armorum pedester sufficit:nam si ad brachia non deueniunt saltem in parte posteriori nil armis indigent:nec quidem coniuncti multis:nam cum amplexi sum⁹: paruos ictus agere:z per pauca loca dirigere possumus.

¶ Qualiter in quacunqz facultate manibus aut verbis attinente postquam deliberamus sine scrupulo agendum est:vt breuiter ad perfectum finem euenire possimus. Cap.lxxx.

¶ Bũ ꝺ practice agim⁹ vnũ ꝑcipue ſp obſeruãdũ ẽ:vz postq̃ ꝺtermiam⁹ qõ ſine trepidatõe vſqz ad finẽ cũ ꝺliꝫato aio agam⁹:nã cũ malũ ſine ꝓſideratõe ad op⁹ accedeꝛ:ita malũ postq̃ ī ope ſum⁹ tieꝛ noua

adducendo dubia:licet quod semper prudenter agendum sit:tamen quod finem inceptum sine intervallo assequamur:nam de his qui post initium per viam prebent aures atq; corda omnibus occurrentibus dubijs raro vel nunquam opus magnum:atq; cōmendabile perficiunt: Quocirca priusquam incipiamus quid acturi sumus sapienter discernendum est:sed postquam per verba promittimus aut ad operandum manualiter accedimus sine scrupulo animo deliberato agendum est:sed cum hoc in omnibus hominibus vltima perfectio est:postquam bonam assumpsimus deliberationem ipsam sine scrupulo assequi in paucis reperta est:eo quod rara difficillima esse solent. Et sic nullus magnus in deuotione:seu sanctitate: nullus in litteris:nullus in bello:aut in similibus reperitur:qui postquam incipit scrupulosus in via quam assumpsit est:quoniam oportet quod semper prudentia simul cum deliberato animo ambuler:nam in eo modo quod sine turbatione esse debemus:dum ea que acturi sumus iudicamus pariter dum iam operamur ea que prius ordinata erant sine turbatione agenda sint:vt finis cum principio suo conformetur. nam ordinatio operandi principium est:z executio finis. Unde fit q; si finis turbulentus:aut sine aduertentia non conformatur cum suo principio:que ordinatio sine trepidatione seu obscuritate erat. ¶ Et in hoc loco vere valde mirandum est:licet fere omnibus hominibus contingat quod vnum sciamus:z in animis nostris ordinemus ad agendum futurum:z quod postquam in ipso opere sumus aliud diuersum agamus:z tamē fere omnibus hominbus contingit:presertim in certamine armorum in quo loco super omnes alios dari z experti esse deberemus:eo quod de vltimato fine aut de ipso obseruando in eo tunc negociamur. Unde honeste petendum est cur magis ea que prius nesciueramus tunc agimus quam ea que sciebamus cum p̄ cuidubio econuerso agendum sit:nam potius quid scimus dicendum atque quomodocunq; agendū quaz id quod ignorauimus:sed quia pauci de natura atque de arte electi sunt etiam pauci dum ad opus magnuz accedunt quieto animo z deliberato ea que prius deliberata erant agunt. ¶ Et etiam hic aduertendum est quod non tantum blasphemamus eos:qui postquam ad opera manuum deuenerunt trepidant: Sed pariter:aut cum pauco discrimine quos incipiunt negociari:z conclusiones fugiunt:Tandem quod peius est plures libentissime negociationbus adherent:z tamen semper conclusiones fugiunt : z pariter in armis aliqui faciunt qua continuos rumores cum isto z cum illo querunt:Et tamen semper vltimatam de certationem armorum fugiunt:Alij vero homines sunt qui de raro ad negociandum accedunt: atque cuz quieto animo z similiter de raro ad prelium:Et tandem dum sunt deliberati animi agunt : vt ad vltimatum finem venire possint:z isti homines tantum super alios cōmendabiles in quacunq; arte siue officio in quo ponantur. ¶ Et hoc deliberatum operari postquam inceptum est non solum in hominibus:sed ēt in omnibus animalibus commendatur.

¶ Quo pacto arma esse debeant ad decertandum inter duos milites. Cap.lxxxi.

¶ Arma defensibilia ad decertandum per totum fere in grossitudine equalia esse debent: z tamen leuia: presertim in posterioribus partibus z tibijs:preterquam in spina que anterius tendit: quedam quoq; fortissima arma ad primam obuiationem deferri possunt:z taliter illigata:vt quūprimum transit incontrum seu obuiatio postmodum in vno puncto possimus ea dimittere z bonum est vnum pectus fortissimum portare quod super stomacho veniat ac super sella firmetur factum cum duabus pennis eo quod ad sellam adaptari potest:z quod etiam crura nostra cooperiat vsq; ad dimidietatem: z super hoc intelligendo a stomacho vsq; ad oculos quendam barbaronem ponere debemus qui in vulgari consuetudine bauera nominatur:z alia bauera siue barbutium potest inferius euenire:z quod cadant omnia hec tria arma superiora attrahendo de vna corrigia que fibiam habeat solutam per quam teneatur:eo quod in abstrahendo arma illa prosternantur. Similiter super capside vel galea aliqua calueria fortis deferri potest pro primo ictu:z quod galea breuis non sit eo quod deinde cum ea decertari possit. ¶ Amm aduertendum ē quod si equus ad cadendum vadit non accipiat tibias nostras sub se. Nam si homo super pedibus inueniretur veluti iam superius diximus semper erit ad resistendum contra equestrem. ¶ Nōnulli solent se alligare cum vna corrigia z quod ligamen ex pectore ad sellam veniat cuz quodam curuo siue rampino ferreo taliter facto quod eripi potest dum volunt transeunte prima obuiatione. Nihilominus periculosum ē si equus cadit aut vero si homo extra clarum sensum remanet.

¶ Qualiter decertatio super equo sit euitanda. Cap.lxxxij.

¶ Dico quidem iudicio nullus homo vallidus in mẽbroꝝ dispositione debet cũ alio equestri pliari in cõuocatiõe de vno ad vnũ:qñ ad beneficiũ equoꝝ vel brutoꝝ ponunt. At vero trãsacta obuiatiõe lanceaꝝ satis tuti remanent dũmodo optime armati sint:ꝛ tunc facile est debilẽ cõtra sortẽ tutari:precipue quũ varia infortunia ex causa equorum euenire solent hoc poterit debili prodesse:sed pedester manendo quisq; clarius valitudinem suam demonstrat.

¶ Quid faciendum sit dum iam prope hostem sumus. Cap.lxxxiij.

¶ Si quandoq; cũ aduersario ad manus deuenimus apprehensiones a longe fiende sunt ne simul cadamus:sed expediti maneamus:est autẽ perutile ex visera apprehendere ipsum declinando ꝛ qõ nos retro ambulemus corpus nostrũ quanto poterimus deviando. Si vero alter hoc modo nos acciperet caput nostrum est dirigẽdum recto tramite super pedes ꝛ quod nihil pendeat ante vel retro siue in dextrum aut sinistrum procurando ad nos coniungendum cum hoste. At dum sine armis defensibilibus sumus deveniẽ dum est quãto ꝓpinquius poterimus ne hostis cum arma sua ictum agere queat. ¶ Quũprimum duo preliantes simul iunguntur:ꝛ ad manus deuenerint palestra haud paꝝ prodesse solet. Attamen in tali tempore potissimum ẽ scire ex tibijs ꝛ bauera apprehendere ꝛ se adiuuare quando ipsum taliter hostis caper. ¶ Si nobis ex bauera apprehensionem faciunt opus ẽ qõ cũ aduersario nos coniungamus ijsdem condictionibus quas superius ediximus: Vbi autem ex tibijs apprehendimur armandum est cum eadem qua apprehensionẽ fecerit vel ex suis eum capere debemus aut vero ex furcatura:tunc enim nequit nos ex terra subleuare. ¶ Tempore prosternationis qõ supius aut inferius eamus semp ponere debemus manus aut quãlibet ex ambabus sub nostro corpore si supra aduersarium irruimus manibus ꝛ brachijs eũ cõprimere vel tãgere debemus nõ autẽ busto seu thorace. Dum enim ad vnionẽ deuenitur si quicquam sciet is qui subtus manet facile erit sibi aut plerũq; cõtinget ad voluendum superius manentem ꝛ ad ponendum ipsum inferius. ¶ Ante omnia aduertẽdum est qõ homo discat ad non cadẽdum ẽtergo aut ad minus si cadet aliquã manũ sub semetipso ferat:nam super ijsdem sese adiuuat ad vertendũ ꝛ subleuandũ. ¶ Cauẽ dum ẽ maximopere ne extensus cadat:sed recollectus ad hoc quod hostem ex tibijs apprehẽdat ꝛ de suis se adiuuet. ¶ Et ad citius huiuscemodi cognitionem adipiscendã pre ceteris conducibile est multocies luctari:tũ ambobus genibus in terra:tũ autẽ vno subleuante vnũ ꝛ ponente aliud secundum quod necessitas occurrerit:Quanq; interim hunc modũ frequentãdo hoc ẽ ponendo vtraq; genua in terra vel saltez vnuꝝ ex bonis palestritis se tutari queat ipsosq; plerũq; prosternari:Quos si ex pernis capere volet ꝓculdubio deuincet. Si vero ipse cadit solũ ponet vnam manum q̃ velimus ipsam anterius ferre aut posterius vertere:taliter qõ quicũq; in hac genuflexa palestra expertus est:precauere potest quibusq; casibus contingẽtibus qñ preliantes ad se iungendũ deuenerint ꝛ in terram ceciderint. ¶ Et insuper sepenumero pugnãdum est cũ varijs qõ vnus nunc ponatur inferius in terra ꝛ postea alius:vt decertando uter eorũ potiꝰ vãleat ad retinendũ sub se alterum ꝛ ad euadendum ab ipso dum inferius cadit ꝛ quod experiatur quomodocũq; cadere ꝛ surgere potest.

¶ De modis preliandi pedester:ꝛ in leui pugna vel conflictu quod in vulgari scaramuciare dicimus:ꝛ sepe fit causa irritandi alter alterum. Cap.lxxxiiij.

¶ In lacessionibus siue scaramucijs dum pedestres sumus parum periculi iminet quando baliste: scopece:aut bombarde:ibi non operantur:quoniam de quacũq; alia arma proiecta quisq; potest se faciliter deviare aut cooperire:dũmodo parmam aut aliam similem armam defensibilem contineamus. Sed in tali loco homo firmari non debet:ne aliqua bombardarum aut balistarum specie saucietur:ꝛ super latera eũ dum est quanto leuius atq; coopertius possibile erit.

¶ Quõ ad scaramuciã seu ad leuẽ pugnam eũdũ sit dũ eqstres manemus. Cap.lxxxv.

¶ Scaramuciando quisq; inuadens debet cum agilitate: vel exolutione hinc illinc se diuertere. Et quū hostis lanceam suam contra nos iaculari vult super eadem manu: qua ipse proijcit nos deuiare debemus dū non sumus nimiū ꝓpinqui eo quod dum aliquantulo a longe lancea vadit si exit a manu dextera supra sinistram volutur: z proiecta cum sinistra supra dexteram reuoluitur. ¶ Qui autem pedester bene euoluit z tegitur: similiter si discretus ac sagax est supra equum faciat dūmodo aliquātulo equitare sciuerit z tūc facile potest super equo operari quicquid pedester agere solebat. ¶ Sed oportet dum ad manum leuam voluimur quod crus dextrum super scita veniat reuertendo post sinistram q̄ aliter non potest nimiū euolui. Similiter darga vel parma euolui debet quanto magis infima poterit z quod per latera vadat z nō super capite nec humeris: quoniam existente parma adeo infima videre possumus quicquid alius agere voluerit z nosipsos oportuno tempore cooperire. ¶ Dum homo grauiter armatus est nequit admoduz euolui quoniam in periculo cadendi versatur. ¶ Semper autem parma reuoluenda ē ad partem in qua nobis alius nocere voler. ¶ Parma coria non debet poni nimiū iuxta personam nostram. Tunc enim q̄libet arma ipsam penetraret z nobis detrimentum inferret si aliam defensionē inferius non portam⁹: neq; procul manere debet nisi in mediocri distantia z in cōmuni loco ad respondendum omnibus partibus.

¶ Qua astutia vti debemus si nolumus obuiare nec quod alij nobis obuient dum equestres sumus. Cap. lxxxvi.

¶ Qui obuiare nolet nec quod alius sibi obuiet cum lancea vtplurimum tutum erit equum supra manū sinistrā tenere donec hostis transeat: z in eo tpe equus noster super alium voluendus ē: z hoc modo q̄ꝫuis alter obuiare vellet oportet se retinere z paulatim ambulare ad nos querendum. Quocirca licet obuiaret parum detrimenti inhiberi potest: eo magis q̄ si homo scit equū suum administrare nullo quidem pacto alius ei obuiare potest: z administratio veluti iam diximus intelligenda est.

¶ Quatenus habenda sit telorum longitudo z quod non est danda determinata mensura nisi q̄ capiēda sunt ad cōformitatē nr̄e dispositiōis z i oppositū aduersarij. Cap. lxxxvij.

¶ Mensura armoz que portaturi sumus conformāda est nostre fortitudini ac modo quo ipsa ducim⁹ atq; vtimur in tali exemplo: portamus accinctum ensem z de se est ad finē procul hostē tenendi. Sed q̄n de ꝓprietate ensis aut nostre cōsuetudinis accinctus z coopertus fertur ne nosmetipsos sauciet atq; aliū q̄ non sit ex nostra voluntate tam longus esse debet vt absq; quod discingatur a vagina extrahi z in ipsa reponi queat. Ideoq; penes hominum magnitudinem vel mēbrorum longitudinem vti debent longioribus ensibus aut breuioribus. Alia arma quibus vtimur: tum de fine: z tum de medio: q̄ꝫuis homo parue statute sit si valde fortis potest ipsa longa ducere z exercere: ita vt quisquā alter qui sit magne statute aut parum differenter. ¶ Mucro seu gladius quo interdum in hostium altercatione vti possemus edificatus ē ad scandendum panē: carnē: z huiuscemodi epulas pariterq; ad nocendum vel feriendum quando si mul manemus: z sic parvus eē debet. ¶ Pugnale de principio medio z fine fere adinuentum est ꝓ q̄ preliantes ad brachia deueniunt: z ibi de necessitate debet esse curtum vt bene ipsum operari valeamus. ¶ Et hic non ponitur mensura duoz aut triūm digitoz plus aut minus de longitudine nisi quod decenter operari possit circa locū in quo reperimur. Et quod non sit regula precise de armoz longitudine decez ter ostenditur q̄ qui ea aliquātulo longioza fert cōtra hostē superantiā habet: si nō esset: dum valde vniti vbi brachiū nō potest expeditum ictum ad feriendum adducere. Unde in tali casu pugnale quāto breui⁹ tanto melius. ¶ Ensis duaz manuum quasi longus esse debet vsq; ad nares aut oculos ipsum ducentis ne i terrā tangat cum ictibus ascendentibus aut descendentibus: licet quod qui ipsum circūuoluere scit extense operari potest absq; quod in terram tangat. ¶ Aza tam longa eē debet q̄ꝫ homo qui ipsam ducit sursum potest manum extendere. Attamen ex eo quod qui scit eā ratiōe exercere semper trahere debet cū puncta superius vel inferius aut parum vel nunquam de maza preterq̄ꝫ in modo minandi iste potest lōgā azā ducere z tunc melius. Nihilominus intelligitur quando ad singulare certamen deuenitur. Māq; inter multos simul decertātes sepe pijciunt arma q̄ habemus z ēt q̄nq; a cōto: z q̄nq; a dimidio tela capiunt.

¶ Partesana:tū vna māu:z tū ambab⁹ accipīt:z si ambab⁹ p ꝓtū ē capiēda:lz qō partisana appropria ta ē ad portandū cū rotella aut simili imbrazatura vel scuto.¶ Tunc enim cum vna manu:z de medio sertur vbi fere iunctum preliantes inueniuntur.z multi ictus iaci possunt quos cum longo telo non possemus. Giuetta aut lancea expediti equitis vel breuiter armati si ipsam ad obuiandum volumus longa esse debet ac firma intantum quod bene ipsam agitare possimus cum vna manu ex quacunqz parte acceperim⁹ sed dum varios ictus iacere volumus in modum leuis pugne dirimere aduersario conflictum nec ad nos ipsum appropinquare sinere cum ense stoccho scimitarra aut quouis alio simili telo curto seu breui in tali casu lancea esse debet tredecim aut quatuordecim palmorum longitudine:z satis delicata lancea vero militis grauis armature longa atqz firma:Quoniam solum ad obuiandum seu incontrandum in conflictu vtuntur tantum quod facile subleuare queat supra musculum poni in resta ac distolli. Quanto autem lō gior tanto vtilior quia obuiare siue incontrare possumus p̄iusqz aduersarius vbi suum incontrum perdit. ¶ Pedestres lanceis longioribus vti possumus. Daza talis ponderis:z longitudinis esse debet quod cum vna manu ipsam deducere possimus dum equestres sumus:sed qui scit duabus manibus ea vti longiorem ferre poterit sibiqz maius beneficium resultat.¶ Mucro seu stocchus fere conformandus est ensi licet quod aliquantulo longior esse potest semper enim punctim iacit. ¶ Alia arma vtpote dardus ad iaculandum ad placitum aut contra aduersarios esse debet paulo magis vel minus longior nobis cuius ad altercationes longior esse debeat.¶ Roncha tanto longior aza quanto leuior:z adhuc magis quoniam plures punctim trahit nunquam vero cum calze:z fere semper ex conto aut ibi circa capitur:z simili mō operaturi sumus in quocūqz alio telo aut conformitate siue factionis:z modo quo ipsuz capturi simus.
¶ Quando preliari accidit de vno ad vnum aut de paucis ad paucos qui fortis est:z parum dexter curtum telum ac ponderosum eligere debet.propterea qō cum curto non possumus tanta arte vti vt si aliquātulo longum.Ars enim facile ponitur in leuibus:z vix in ponderosis:z cupiens vnus cum alio se adiunge re debet ponderosum ac longum eligere. Māqz aliquātulo ad latera diuertēdo in terram vadit aut telum procul tendit anteqz ipsum reccolligere possimus:z tunc locum habet ad se coniungendum. ¶ Leuiana ad quamlibet partem recolligitur:z continuo anteponitur si ambo preliantes parum sciunt de tribus aut quatuor digitis plus aut minus teli longitudo parua interest.nam semper ad feriendum cum medio ense intrant atqz cum ictu deliberato.Sed qui magnam artem complectitur per vnum digitum q̄ sit teli longitudo magna est sibi superantia siue securitas.Et si punctum iaciunt absqz quod sit destituta brachia redeunt ad recolligendum in se telum:z ad iaciendum multos alios ictus.Quod si vnus dexter est:z telum aliquanto longius tenet:alter vero pauce doctrine:z cum breuiori telo q̄ sit telum hostis magna est superā tia illius qui scit:z habita arte q̄zuis breuius telum capiatur potest homo se competenter defendere maxime contra paucam cognitionem habentes.

¶ Quo pacto sella esse debeat ad decertandum. Cap.lxxxviij.

¶ Sella ad decertandum par super equo esse debet nec ante nec retropēdens vt nos adiuuare possim⁹ ad quācunqz partem voluendo:Quāquam nōnulli velint quod sella anterius pendeat precipue ad iustrādum vulgariter dictum vel ad obuiandū cum grossis lanceis.Alij forsasse: meliores magistri longe econuerso sentiunt qui sic aiunt quia scutum cum ceteris armis anterius pendet si sella eādem viam sequeretur cito quisqz defatigaretur.Et vlterius hoc modo videlicet si sella anterius penderet minime lancea magna deferri posset.Et etiam q̄zuis per directū super arzone posteriori in obuiatione non reuertat cito vacillat z ad latera cadit qō nō fit quando sella retropendet:z bonuz locū sedendi habet: z hoc mō possunt tuto arma seu grauia portari:z cum pauco labore.Nam si grauia sunt ipsa arma satis ducūt hominē anterius. Attamen in puncto obuationis ad anteriorem partem inclinari debemus.¶ Ad decertandum in prelio saltem aliquanto posterius sella pendere debet:z quod lata sit seu spaciosa ex arzone ad arzonem eo qō possimus ictus effugere:z in nobisipsis assistere quod non potest esse dū sella stricta erit:z anterius pendet. Oportet autem quod sella optime comprehendat latera equi:z sit bene accomodata atqz vndiqz succincta ad hoc quod firma super equo maneat.

¶ De sellis quibus milites grauis armature vtuntur. Cap.lxxxviiij.

¶ Sella armigerorum grauis armature tantum spacij habere debet q̄ veniat homo ad sedendum in dimidio duorum arzonum in parte posteriori manentium: & q̄ arzones cum voltra veniant fere sicut ō sella ginetta qua nunc hyspani atq; aphricani in equis leuibus vtuntur eo q̄ totam personam equaliter comprehendit: & quemadmodum longa debet esse similiter: & lata: vt secure volui possimus: & q̄ inter punctā arzonis que ex posteriori parte ad anteriorem prouenit per latera ad que genua nostra vadunt quod vulgari idiomate vrtum nuncupatur satis distantia esse debet vt facile equitare valeamus: & ab equo exilire. Non enim ex hoc occurrit periculum cadendi: quoniam homo est nimium inter posteriores arzones positus: & arzones alti esse debent: & quod puncte anteriores equales sint cum parte dimidia hoc medium est illud quod ad tergus nostrum tendit: & arzon anterior aliquāto ad collum equi pendeat. & altus sit atq; latus vt nos a punctis ensium defendat: & ab obuiationibus lancearum q̄ ad aluum nostrum venire possunt vrti hoc est pars que genua nostra per anteriorem partem tegunt: & quod vrti inferius longi atq; concauati: & connexi sint vt genua nostra sub ipsis arzonibus ingredi: & cooperiri queant ac porrigere: & colligere tibias. similiter arzon posterior debet esse latus seu copertus in illa parte qua solemus eo quod hostis i nalicis vel cruribus per posteriorem partem cum aliqua puncta nos vulnerare nequeat: & q̄ locus sedendi sit illo modo quo sit de sella ginetta siue hyspana tamen nollet tantam voltam habere: & quod sedile alti⁹ veniat associando ac fortificando lumbos nostros. Et hoc modo sella fortis secura est: & si sella ginetta aut leuis armature fuerit arzones quoq; posteriores longos expetit vt homo in ipsis intus stare queat. ¶ Sella leuis armature nollet nec ante nec retropendere ad decertandum sed quod locum sedendi in dimidio arzone posteriori habeat.

¶ De sella iustrandi siue obuiandi. Cap.lxxxx.

¶ Sella obuiandi quam nos penes maternam linguam de iustra vocamus aliquantulo ad posteriorē partem declinare debet quemadmodum superius diximus vt pōderosa lancea subleuari atq; portari possit: & minus pondus armorum sentiri. Hec itidem sella sedile habere debet in dimidio arzonis: & quod locus sedendi incipiat fere equaliter vbi puncte arzonis attingunt vt associatum hominem in altum veniat: & arzones in girum eant taliter quod equaliter personam nostram accipiant: & vndiq; sella equaliter nos tangat licet tamen retro aliquanto magis: & tunc ictus minus sentiunt. Quumq; arzones ita longi sunt nullum est cadendi periculum. qñ autez homo non est in cursu ad obuiandum potest in infima parte selle assistere sed dum eleuatur ad obuiandum cum lancea eueniunt nalice fere in altitudinem dimidij arzonis in quo locum suum concauum reperiunt: & in eo instanti obuiationis parumper anterius ē inclinandus.

¶ Qualis eē debeat sella ginetta quā hyspani atq; aphricani afferre solēt. Cap.lxxxxi.

¶ Selle ginette vel ad leuiter equitandum more hyspano vtplurimum quendam magnum defectum habent quoniam puncte arzonū valde infime sunt: & ob hanc causam parua occurrente obuiatione vel quouis alio inconuenienti seu infortunio prosternant. Quapropter debent esse fere equaliter alte puncte cum dimidia parte posteriori aut quod satis comprehendant crura nostra eo quod ad latera: & nō per dimidiū arzonem ad partem posteriorem cadere solemus ita quod latera de altitudine arzonum prouidēda sunt: & omnes duo arzones alti sint anteriores scilicet: & posteriores eo quod potest homo secure attolli quanto vult pariterq; ab ictibus obseruari. arzon vero anterior versus collum parumper pendeat. In hac quoq; sella parum de vrto esse vellet in quo genua firmari queant ne ab obuiatione cadatur aut quauis alia aduersitate sed in anteriori parte vrti pendere debent vt possimus tibias recolligere. Nihilominus necesse est quod locus sedendi in sella: & arzones vbi tangere possumus omnino teneri sint: causa quod tangendo ipsam suauem inueniamus: & adhuc obuiatio minus sentitur. nam si dura est quouis ictu detrimentum impendit. Hec autem sella habere debet vnam cingulā scissam in extremis partibus cinguli: & quod integra sit in dimidio vt vna pars veniat ad colligandu se sub arzone anteriori: & altera sub posteriori. ¶ Ad de

ducendū firmam persōnam nostram ac lanceam decet arzonem posteriorem optime concauuz ee in dimidio vbi filus tergi nostri protendit quia dum in ea parte tanginus cum aliqua furia nos vacillare facit. Jccirco diligenter respiciendum est quod arzones posteriores in forma rotunda faciamus q̄uis ex parte exteriori habent ostentationem quod plani sint aut non adeo rotundi.

¶Quantam aduertentiā circa equum habere debemus. Cap.lxxxxij.

¶Equus bene ferratus esse debet:z quod in ferris aliquos rampones vel puncras temperatas seu fortes habeat ne pedes diffugiant vel labētur:sed vbiqz apprehendant:z decet fortē esse equum atqz animosum eo magis dum equus cum equo appropinquaturus est:z simili diligentia in quibusqz alijs partibus occurrentibus vti debemus.¶Equitare curto modo communiter vtile reperitur.¶Maior enim vis in tibijs ac per totam persōnam reperitur lanceas quoqz maiores portare possumus: quanquam nonnulli dicant pulchrum esse longum siue extensis tibijs equitare.Sed in re non tantam firmitatez habet. ¶Modus decertandi vel currendi scilicet militis contra militem cum lanceis tantum merito instare nuncupari potest quādoquidem pro rebus equalibus aut sine disgregatione iustū vocabulum habemus vnde iustus iusta iustum dicitur:tum etiā pro vna re propinq̄ cum alia manente aduerbialiter uxta dicimus idest pro pinquata. Et quia miles saltem in ludo obuiationum cum lanceis vbi nulla alia arma offensibilis occurrit duntaxat attendit ad iustandum vel recte dirigendam lanceam suā versus alterum militem. Jdeo ab hoc exercitio iustandi idest appropinquandi recte iustator dicitur:z operatio ipsa iusta seu iustra.

¶De modo obuiandi cum lanceis. Cap.lxxxxiij.

¶Melior modus obuiandi apparet dum discere incipimus ponam⁹ directā punctā lancee nostre ad alterum obuiatorem:z quod semper fixa vel firma eodem modo vadat:z talem mensuram obseruaturi sumus secundum quod alius propinq̄ aut procul a nobis venit:z transit. ¶Et sic qui censent in principio determinatam mensuram accipere transuersatam lanceam:aut directam portare pro maiori parte errant. Quocirca assidue debemus lanceam nostram impugnanti dirigere:z non ad locum per quem ipsum vēturum arbitrabamur. hec autem regula iam de ensibus tractando assignata fuit asserendo quod q̄uis alius contrapasset aut super latera gradum faciat ictum nostrum effugiens debemus nos semper proijcer̄ quo ipse iuerit:z cum lancea nullus circulus vel arcus altus infimus nequidem transuersus fiēdus est nisi q̄ semper firma eodem modo vadat quāquam alius iam translatus sit.Māqz aliter quedam cōsuetudo assumitur qua communiter fit quidā altus z quidam infimus quod vulgariter alto:z basso dici solet. Et in hoc tempore hostis transit aut quadam baculata:z non puncta ipsum quatimus licet in modo archeti vt in lingua materna dicitur lancea faciliter rumpitur:verumtamen parum detrimenti contra hostem affert quia ad magnum ictum peragendum opus est lanceā recto tramite venire.

¶Quo pacto equū nostrū istruere ōbem⁹ vt ad hoc exercitiū accomodet. Cap.lxxxxiiij.

¶Vt fortiores simus in cursu obuiandi deberent equi parūper in transuersum currere scilicet quod caput eius semp tela respiciat:z groppa ad sbarrā vel ad exteriorem partez z in hoc modo currendi obuiatio capitur super posterioribus tibijs equi:z homo per dimidium arzonis posterioris vadit qua de re arduū eet ꝓsternari militem neqz equum.¶Et administrando equum vt hoc modo currat exquiritur vt sinistram habenam capiamas aliquanto breuiorem dextra:z sic agimus q̄ caput voluat ad telam vel ad locum obuiandi.Si vero equus directus currit obuiatio tangit in latere taliter quod equus non potest de tibijs suis prevalere nec miles de arzonibus.¶Et ad deportandum lanceam su miter rigidum brachium ire debet dummodo manus lāceam non astrinxerit:tunc enim nimium vibraret.

¶Quatenus thorax esse dz pro hoc exercatio concurrēdi:siue iustrādi. Cap.lxxxxv.

ducendū firmam persōnam nostram ac lanceam decet arzonem posteriorem optime concauuz ee in dimidio vbi filus tergi nostri protendit quia dum in ea parte tanginus cum aliqua furia nos vacillare facit. Jccirco diligenter respiciendum est quod arzones posteriores in forma rotunda faciamus q̄uis ex parte exteriori habent ostentationem quod plani sint aut non adeo rotundi.

¶Quantam aduertentiā circa equum habere debemus. Cap.lxxxxij.

¶Equus bene ferratus esse debet:z quod in ferris aliquos rampones vel puncras temperatas seu fortes habeat ne pedes diffugiant vel labētur:sed vbiqz apprehendant:z decet fortē esse equum atqz animosum eo magis dum equus cum equo appropinquaturus est:z simili diligentia in quibusqz alijs partibus occurrentibus vti debemus.¶Equitare curto modo communiter vtile reperitur.¶Maior enim vis in tibijs ac per totam persōnam reperitur lanceas quoqz maiores portare possumus: quanquam nonnulli dicant pulchrum esse longum siue extensis tibijs equitare.Sed in re non tantam firmitatez habet. ¶Modus decertandi vel currendi scilicet militis contra militem cum lanceis tantum merito instare nuncupari potest quādoquidem pro rebus equalibus aut sine disgregatione iustū vocabulum habemus vnde iustus iusta iustum dicitur:tum etiā pro vna re propinq̄ cum alia manente aduerbialiter uxta dicimus idest pro pinquata. Et quia miles saltem in ludo obuiationum cum lanceis vbi nulla alia arma offensibilis occurrit duntaxat attendit ad iustandum vel recte dirigendam lanceam suā versus alterum militem. Jdeo ab hoc exercitio iustandi idest appropinquandi recte iustator dicitur:z operatio ipsa iusta seu iustra.

¶De modo obuiandi cum lanceis. Cap.lxxxxiij.

¶Melior modus obuiandi apparet dum discere incipimus ponam⁹ directā punctā lancee nostre ad alterum obuiatorem:z quod semper fixa vel firma eodem modo vadat:z talem mensuram obseruaturi sumus secundum quod alius propinq̄ aut procul a nobis venit:z transit. ¶Et sic qui censent in principio determinatam mensuram accipere transuersatam lanceam:aut directam portare pro maiori parte errant. Quocirca assidue debemus lanceam nostram impugnanti dirigere:z non ad locum per quem ipsum vēturum arbitrabamur. hec autem regula iam de ensibus tractando assignata fuit asserendo quod q̄uis alius contrapasset aut super latera gradum faciat ictum nostrum effugiens debemus nos semper proijcer̄ quo ipse iuerit:z cum lancea nullus circulus vel arcus altus infimus nequidem transuersus fiēdus est nisi q̄ semper firma eodem modo vadat quāquam alius iam translatus sit.Māqz aliter quedam cōsuetudo assumitur qua communiter fit quidā altus z quidam infimus quod vulgariter alto:z basso dici solet. Et in hoc tempore hostis transit aut quadam baculata:z non puncta ipsum quatimus licet in modo archeti vt in lingua materna dicitur lancea faciliter rumpitur:verumtamen parum detrimenti contra hostem affert quia ad magnum ictum peragendum opus est lanceā recto tramite venire.

¶Quo pacto equū nostrū istruere ōbem⁹ vt ad hoc exercitiū accomodet. Cap.lxxxxiiij.

¶Vt fortiores simus in cursu obuiandi deberent equi parūper in transuersum currere scilicet quod caput eius semp tela respiciat:z groppa ad sbarrā vel ad exteriorem partez z in hoc modo currendi obuiatio capitur super posterioribus tibijs equi:z homo per dimidium arzonis posterioris vadit qua de re arduū eet ꝓsternari militem neqz equum.¶Et administrando equum vt hoc modo currat exquiritur vt sinistram habenam capiamas aliquanto breuiorem dextra:z sic agimus q̄ caput voluat ad telam vel ad locum obuiandi.Si vero equus directus currit obuiatio tangit in latere taliter quod equus non potest de tibijs suis prevalere nec miles de arzonibus.¶Et ad deportandum lanceam su miter rigidum brachium ire debet dummodo manus lāceam non astrinxerit:tunc enim nimium vibraret.

¶Quatenus thorax esse dz pro hoc exercatio concurrēdi:siue iustrādi. Cap.lxxxxv.

¶ Thorax ad obuiandum siue iustrandum spaciosus valt esse eo quod in seipso ictus sufferre queat: dū enim strict⁹ est quisq; ictus nobis magnum fastidium prebet sicuti quando calceos nouos: z strictos in pedibus tenemus. Quod si cespitamus magnum dolorem sentimus. Et si calceus latus est potius pedem turatur: sed in iustrando oportet diploidem adeo munitum esse quod thoracem vndiq; impleat. Dolli cies enim diploidis in se maiorem partem obuiationis suffert. Et aduertendum est quod diplois eadem factione qua thorax fiat vt vndiq; equaliter impleat. ¶ Quidam breuem thoracem ferunt causa qō ma iorem anhelitum possident. Sed peius est in puncto obuiationis eo quod super stomacho ictum assumūt seu in eo loco ad quem thorax attingit ideo satis longus fieri debet: z quod aliquantisper fozas in fimbrijs voluatur sed semper plena cum diploide aut alia veste manere debet: z super stomacho oportet quod alta veniat siue subleuata: z in eo loco non plena vestium vt anhelitus obseruetur: z debet infra stomachum in cipere ad accipiendum voltam paulatim exterius. Attamen hoc modo non redditur stricta neq; pulchra in cinctura. Sed vtilio: z hic thorax solum de modo iustrandi intelligitur. Nam que ad bellum capessen dum facta est non debet tot lanceas diffringere nec adeo grossas: z anterius fortis esse debet. Verumta- men ad tergus quum ibi respective parum periculi occurrat subtilis est facienda: z similiter in cuspide vel galea dum bene fuerint elaborate hoc est quod partes anteriozes grossiozes sint.

¶ De armatura capitis ad obuiandum siue iustrandum. Cap. lxxxxvi.

¶ Cassis seu galea ad iustrandum quaz materna lingua elmum dicimus anterius grossa: z lata esse de bet: z quod leuiter in summitate capitis tāgat: tñ qō aliquam faciatam vel foderam intus habeat ne ferri supza verticem capitis tangant: z taliter firma manere potest: z similiter duas trāsuersatas corrigias siue in cruce habere debet vt tutius maneat quod ferrum in summitate capitis sedere nequeat: z pro illis qui in percussione ictus sopozantur bonum est subtilem victam fronti alligare que in albumine oui atq; aceto madida fuerit aut vero caput duabus victis alligare quarum altera posterius: z altera anterius attrahat hec siquidem directum caput manere faciunt adeo quod non potest in aliquo loco capsidis tangere: tāetsi magnum ictum recipiamus: z ante omnia per totum ipsum elmum ex parte anteriozi ponenda est cera eo quod fremitus seu clangoz qui ab ictu resultat caput impedire nequeat: z ad hoc tela nimium incerata optima est atq; in anteriozi parte elmi in dimidio grossitudinis aliquid de cera contineatur. ¶ Nonnulli oculos claudunt dum vident lanceam aduersarij venire pro quo satis prodest per aliquot dies ante in consuetudinem habere quod cum aliqua lancea super viseram percutiatur: z ipse apertos oculos teneat: z videns non posse a ferro lancee aliquod detrimentum per viseram capsidis inferri animuz assumat: z ad huc bonum est os aperire vt ēt oculi apiañ. Assidue tñ caput alterius prospiciendum est aut vbi lanceaz inuertere volumus: z quod manus oculum insequatur: z non oculus manuz. ¶ Nonnulli tenēt quod sem per sit respicienda puncta lancee: z quod de cuspide alterius nullaz curam habeamus. non enim obesse po test quo ad transfigendum clypeum vel capsidem. Tandē melius est semp hostem aspicere quā cuspidē lancee nostre quā gestamus.

¶ De quibusdam ligaminibus vt in sella fortiozes assistamus. Cap. lxxxxvij.

¶ Quedaz ligature solent diuersimode fieri vt homines in sella fortiozes maneant veluti ponendo vnā cigulam vel duas ad similitudinem armacolli sic vulgariter nuncupati hoc est dum ensem accingimus: z eius corrigia supra humerum venit: z ensis sub alio brachio: z he cingule cum alijs cingulis aut fibijs col liguñ q̄ in cruribus extant: z adhuc hoc ligamē melius est p duas corrigias q̄ illigate sint in thorace p an teriozem partē: z retro q̄ accingant per humeros: z alia ligamina per transuersum vel a latere.

¶ De munitione ad iustrandum vel obuiandum. Cap. lxxxxviij.

¶ Cingule vel corrigie que ex thorace ad crura vadunt per exteriozem partem firmari debent vbi arme- sia seu crurium armature veniant: z ibi cum corrigijs turnis ferreis vel clauis que per interiozem partem

thoracis ponuntur: ꝙ foras extant vt sibie ponantur ad allegādū in eis corrigias vel texillos: ꝛ veniant due: vel tres late corrigie que sint in cruribus succincte: ꝛ accipi debent a quibusdam ferris curuis seu rampinis que in corrigia ponuntur: ꝛ vt citius fiat in quouis femore duo rampini esse debent vt vna corrigia ex eis vadat ad colligandum per directum fere quod non dimittat corpus retrocedere: ꝛ altera corrigia versus latus vt non premittas corpus super transuersum progredi: ꝛ ex qualibet parte hoc fit anteriori scilicet ꝛ posteriori: tum etiam retro vna corrigia in quacūqz parte sufficit: ꝛ quod in transuersum vadat ad se colligandum versus latera paulisper infra scapulas.

¶ De modo ducendi ponderosam lanceam. Cap. lxxxviiij.

¶ Ad pōderosam seu grossam lanceam deducendam bonum est quandam scalam ferream agere que super nodis vel iuncturis plicari possit: ꝛ quod super dextero latere colligetur: ꝛ sub brachio sit plicata ex ascella vsqz ad cubitū: ꝛ postmodū ponendo lanceam non potest brachiū nostrū subleuare nequidem fatigam prebere. ¶ Hoc vero instrumentū sub aliqua veste coopertū deducit. ¶ Potest itidem de corio vel cingula istud artificiū fieri qō idem erit: ꝛ qō in thorace alligetur: ꝛ deinde veniat sub ascella vt dictū est.

¶ De modo extrahendi lanceam facilius a bursa. Cap. c.

¶ Ad extrahendum facilius a bursa vt in resta mittat̄ prius in altitudine est tollenda in qua digitus pollex in grossitudine firmandus est super manipulo lancee ō quo manus accipit: ꝛ ibi loc⁹ firmandi digitos agendus est pariterqz in transuerso aliqua firmitudo per omnes alios digitos fieri pōt: nō. n. tangi debēt rampones ferrei qui in rocecto vadūt hoc est in illo ferro quod in resta firmatur: ꝛ resta vocatur ferrum i sinistro latere manens ad portandum lanceas simul cum brachio: ꝛ ibi firmantur vt vim magnam agere queant. ¶ Et sic redeundo ad manipulum manus debet tota manere supra rocectum. ¶ Et ad subleuandum magnum pondus extra bursam ipsa infima esse debet. ¶ Maius enim pondus deferre possumus dū ifimā apprehēsionē agim⁹ qz si altā. ¶ Theutōici ꝙ quodā magno ferro vtunt in thorace colligato qō posteri⁹ tēdit: ꝛ ibi lācee calcē substinet qn āplius possit superi⁹ ascēdere. Sz hoc artificiū palā videri pōt.

¶ De alio leuiori modo portandi grossam lanceam. Cap. ci.

¶ Ad portandum grossam lanceam quedam duplex zona ponenda est que veniat ad accipiendum se in vno clauo qui in latere thoracis positus sit: ꝛ quod ipsa corrigia cum aliqua forti aluta accipiatur: ꝛ pso ne nostre sub brachio connexa sit: ꝛ ad cubitum attingat: ꝛ vbi lancea firmari debet aliquod coriuz latus: ꝛ grossum sit qō totam illam inferiorem ptem brachij capiat: ꝛ duo vel tria feltra sub corio posita ne lancea contra brachium dolorem causet pariterqz ad gestandum graues lanceas resta alta poni debet: ꝛ quod sedile eius optime expeditum sit vbi lancea imittitur vt facile ipsam mittere: ꝛ attrahere queat: ꝛ spiculuz seu partes anteriores sedilis ipsius reste altum esse debet: ꝛ posterior pars inferius. ¶ Utile est alligare staffilia vel corrigias in quibus staffe vadant per duos aut tres digitos super staffas: ꝛ quod veniant ad apprehendendum se in pectorali equi vel in anteriori angulo: ꝛ sic non sinunt tibiam retrocedere taliter qō nimium adiuuat ad deferendum grauem lanceam similiter ad hunc effectum sella parumper retropendere debet: ꝛ locus sedendi qui in dimidio arzonis posteriozis sit: ꝛ ita factus quod homo tanquā pedester seu directus veniat tangendo per totum sedile. Sed quod nalicarum grossitudo sedeat in altum fere in dimidio arzonis non quod propie sedere dicatur nisi poti⁹ inherens cum viribus: ꝛ hoc inherere semis ere intelligitur in quacunqz sella dum ad obuiandum alteri ire volumus. ¶ Attamen non est super sella eundum valde in altum. Infimus enim minorem ictum suscipit: ꝛ equus similiter. Quapropter sella ifima aut iuxta terguz equi manere debet dummodo ei non obsit quia aliter parua obuiatio magnum detrimētum adducit. ¶ Sella iustre vel obuiationis debet admodum fulciri siue muniri pānis aliisqz rebus teneribus vbi sessuri sumus presertim in posteriori parte quoniam teneritas illa assentit vel concedit: ꝛ ex hoc non sentiuntur ictus ita fortiter: ꝛ quod arzon posterior bene concauus sit ne ad tangendū lumbos veniat

ꝛ sic quieta defertur lancea quia dum in tergo tãgit iustrator valde deordinatur. ¶ Inter sedile:ꝛ arzonẽ anteriorem habendus est quidam cossinus in modo cerulicalis aut vero saccusculus vt facillime cum aluris poni atqꝫ eripi possit:ꝛ quod incipiat per locũ sedendi in sella:ꝛ paulatim crescendo veniat superius iuxta aluum nostrum:ꝛ supra stomachum attingat vt firmitudinem prestet ne lancea greuis cogat nos ad plicandum anterius:ꝛ adeo longus esse debet vt ex vna clune ad alteram attingat: ꝛ ita non sinit hominem extra sellam labi per aliquam obuiationem licet obdormiat. Cossini qui crura comitantur fere prope ipsa ire volunt:ꝛ qui taliter facti sunt vrti ideſt lignum ante genua manens ꝛ cossini in parte inferiori:ꝛ superiori latiores sint quemadmodum cooperiendo coxam.

¶ Quo pacto lancea prolongari potest ad obuiandum. Cap.cij.

¶ Lancea prolongari potest dummodo thorax super sinistra latere alta vel subleuata fiat:ꝛ quod resta illic posita grossa sit:ꝛ cornus eius quanto anterius poterit accedat ꝛ clauis qua scutuꝫ illigatur breuis sit. Nam scutum minus ponderat:ꝛ magis semotum est ad hoc quod obuiet. Maxime vero obseruanduꝫ est ne lanceam nostram solam transuersemus nisi quod semper in loco suo degat:ꝛ corpus secum transuersẽ. quoniaꝫ hoc modo lancea potius attingit quia anterius imittitur:ꝛ latus sinistrum cum clypeo retro greditur. Voluendo tamen latus cum lancea dum ipsam extra restam leuare volumus oportet brachium fortiter restringi. Redeundo ad posteriorem partem lancea magna recolligitur. nam si lanceaꝫ transuersa remus non associando ipsam cum latere dextro vix deinde leuari poterit in restam:ꝛ tũc breuissima erit :ꝛ tempore quo ipsa ponitur homo debet corpus super dextera tibia compãmere:ꝛ quod sinistrum latus aliquanto anterius pendeat:ꝛ directum retro eo quod ad recolligendum lanceam cũ resta vadat: Deinceps frequenter debet parumper in sinistra parte onerari vt magnam lanceã eleuare queat:ꝛ ex hoc sinistra pars arzonis posterioris:ꝛ virtus anterior de eadem parte debent maius spacium continere qꝫ alij de parte dextra. Qua de re interdum tangendo sub scuto thorax venit cum fimbria inferiori ad figendum se per cincturam nostram:ꝛ ideo bonum est ponere ante arzonem iuxta dimidium ipsius vnum lignum vel ferruꝫ siue cossinum. Sicut enim homo declinat vt obuiare possit clypeus veniat ad tangendum in illo ligno :ꝛ ita parum sentitur ictus:ꝛ in hoc vtile est sellam aliquantulo longam esse eo quod scutum super anteriori arzone venit ad se firmandum. ¶ Et presertim lancea manere debet eodem modo quo prius erat dũ sup resta ponit:ꝛ quod sursum:ꝛ non deorsum nec in transuersum vadat:ꝛ corpus moueatur vbi lanceaꝫ dirigere volumus ad obuiandum. Et hoc modo qꝫuis lancea grossa sit possumus ipsam ascendendo ac descendendo gubernare. Semp.n. sursum respicit manendo sup resta:ꝛ declinãte corpore simul cum lancea facile potest cum ipsa subleuari:ꝛ ipsam extra restam eijcere aut super cruribus recolligere.

¶ Quatenus manu vti debeamus:ꝛ cum oculo concordes manere vt iactus aut conflictus quos agimus directi vadant. Cap.ciij.

¶ Venum vero ad iustrandum cum ratione:ꝛ quod semper miles sufficienter iustret dum bene armatus fuerit:ꝛ bonum equum ducit aut ad manifeste cognoscendum quando in conflictu accertat aut errat: necesse est anteqꝫ ad iustrandum vadat qꝫ ex arte quendam habitum in manu faciat qui tanquam naturalis correspondeat hoc est quod manus cum oculo in quibusqꝫ rebus quas agere volumus dirigatur. Veluti balista spingarda cerbetana arcus:ꝛ similia instrumenta per directum ponuntur ante oculum dirigendo per miram ad locum in quem iacere volumus. Sed si cum brachio iacturi sumus dardum lanceam lapidem aut aliquod aliud telum curtellatam reuersum aut puncram quod sit cum curto vel longo telo non venit manus ad ponendum se ante oculos:ꝛ ibi firmiter manendum: nam vim per se assumptura ad faciendũ ictum necesse ẽ quod posterius voluatur:ꝛ confestim ac celerrime anterius dirigatur in quo nullum tempus admittitur ad ponendum brachium siue manum pro mira ante oculum taliter quod ira brachium ratione habituandum ẽ quod de se dirigatur ad iaciendum vbi oculi inspiciunt:ꝛ propterea non ẽ habenda fantasia quod daturi simus cum telo quo in signum iacimus nisi cum nostra iet manu que nobis manifesto ostendit qꝫ recte ad signũ ire debet absqꝫ qꝫ sursum deorsum vel ad latera voluatur. Et ba

bito hoc intentu manus semper dirigit telū qō iacit aut conflictū quem facit ipsum recto tramite tenendo ad partem quam oculi inspiciūt quod si volentes iacere dardū aut lanceam ad aliquod signū lancee cuspidem inspiceremus nūquam iustū ictū faceremus. ¶Et sic in iustra necesse ē quod semper nos prospiciamus sociū in eo loco vbi obuiare volumus:ꝛ manus oculū sequi debet posita lancea in resta absqꝫ qō ab illa mira distrahatur.Et interim quod alius venit ponens se a latere ire debemus volentes aut transuersantes lanceam versus ipsum:ꝛ nō magis neqꝫ minus.¶Et in hoc loco multi decipiunt dicentes illi qué docere presumūt quū primū abit trāsuersa trāsuersa ita qō interdū faciūt ipsuꝫ nimiū transuersare:ꝛ soluꝫ baculata:ꝛ non incontro hostem quatit.¶Alias aiunt non tantum transuersęs non tantum transuersęs:ꝛ sic non attingit aliū iustratorem:ꝛ qñ accertat seu obuiat est fortuito:ꝛ non ratione prouentū. ¶Cōiter confligunt bene omnes quando insolam aut aliud signū sibi in vno palo ponunt:ꝛ postea non tangunt in tota persona aut dypeo iustratorio.¶Quidam dicūt talem disparitatem causari propter merū quem in conflictu habent:ꝛ qō ad insolam absqꝫ timore vadūt.Sed quo ad veritatem aliter est: videlicet quia insola non mouetur ex loco in quo manebat quando nos contra ipsam currere incipimus:ꝛ ideo ad eam ire possumus per directum absqꝫ motione lateris nequidem lancee.Sed dum cum alio iustramus discedēr volentes ad conflictum videtur qō manemus quasi de fronte in frontem: ꝛ currere incipientes continuo imus ad nos ponendū in sinistro latere hostis:ꝛ ipse in nostro maxime dum tela est in medio amborum ita qō lancea assidue personam alterius aspiciendo tantum ē transuersandū aut per directū eundū quātū sociꝰ appropinquat aut fugit ex tela:ꝛ iustrando absqꝫ tela ad illam partem per quam equus aduersarij transit dirigenda est lancea. ¶Posita lancea in resta sursum aliquantulo cuspis tendere debet:ꝛ nullatenus ab illo signo dimoueri nisi ꝙ persona solum se dimoueat declinet:aut subleuet:ꝛ in declinando qō deueniat tantum qō alteri obuiare queat:ꝛ ꝙ illico dirigatur:ꝛ hoc modo magnus ictus fieri potest magna lancea decurri:ꝛ vsqꝫ in terram declinari:ꝛ denuo subleuari.Dum enim persona dirigitur: secū lanceam extollit qō fieri non posset lanceam solam declinando.¶Nihilominus bona esse debet visera.Quia quū miles seipsum inclinat ad hostis obuiationem siue incontrum etiam ponit visceram in fronte quo instāti hostis potest in ipsa obuiare.Similiter voluendū est latus dextrum cū lancea quia ipsum valde elongat taliter qō obuiat prinsqꝫ socius intelligimus quando ipse lanceam:ꝛ non latus volueret.¶Currendo hoc modo facile est qō in terra in muro:aut simili loco lancea dirumpat. Attamen dandus est ictus de arcbeto in modo verberandi quod difficile esset per directum obuiando.Et lancea esse debet tali ligno dolata. Quod parum ipsam duplicando rumpatur :Verumtamē per directum obuiando multū resistit.¶Ad fortiter assistendum in quacūqꝫ sella presertim in illa ō iustra eques ponere debet clunes:atqꝫ lumbos quāto magis poterit in posteriori arzone:ꝛ qō pedes post directum naticarum veniāt non anterius: nec posterius: ꝛ torum bustum collum: ꝛ caput parumper anterius inclinatum vt quelibet obuiatio quam in aliquo istorum membrorum egerint veniat ad respondendum super naticis tanquam in re punctilata:ꝛ hoc modo non potest iustrator aliquod reuersum capere quod cum vna lancea cognoscitur dum alter alterum pedester cohibere:aut compellere volet vbi taliter manendo si pedes fortiter firmi manent nunqꝫ corpus retro duplicatur.¶Beniqꝫ qui hunc ordinem obseruabit modum iustrandi percipiet. ¶Ulterius causa quod sepenumero in hoc exercitio obuiandi.Destruitur manus in ruptione lancee tutum est in primis aliquem applicare restrictorem vel aliam munitionem manui vt conseruetur.

¶Quas proprietates habere debent arma defensibilia vt bona sint. Cap.ciiij.

¶De armis defensibilibus aliquid est inscribendum:que quo ad rationem tres principales partes expetunt hoc est quod in primis leuia sint:tuta:ꝛ exoluta: Quas qdez proprietates raro in armis videm⁹: quibus milites persepe vtuntur eo magis in armaturis albis quas milites grauis armature ducere solent: ꝛ qꝫuis leuia sint pro factione ipsorum maximopere obstant. Bemum non satis sunt secura: Quoniam multa loca discooperta dimittunt:ꝛ experto scimus:atqꝫ videmus sepe ita cito sauciari duos decertantes armatos albis armaturis:ac si in camisijs inuenirentur.Qui vero habiles sunt aliter armari debent:presertim in singulari certamine in hoc loco vel modo pugnandi malus inconueniens esse dicimus:quod quis nimium armis oneretur: qꝫ si aliqua membra discooperta dimitteret veluti partes posteriores saltem aut

quod leuiter armati sint. Qui enim se gubernare sciet quemadmoduz iam prescripsimus facillime tutari potest:ne per posteriorem partem capiatur:nequidem per latera: vt non tantum leuiter armatus per oēs partes sit:z fortiter vbi opus fuerit:Sed lozica ferrea potest satis competenter cū alio milite preliari quā quam necesse sit ad extra parumper ambulare cum maxima perspicacia quousqz ponderosus armis deficiat:aut deordineť. ¶Tādē ō pauco tēpore ad istā ptē plura optia arma fiūt p totā europā. Varijs quoqz:ac diuersis modis:z noua idies adiueniant: Quapropter paz ō armis defensibilibꝰ hic dicemus.

¶De quibusdam armis leuibus. Cap.cv.

¶De armis leuibus parū vtiqz annotabimus:Quandoquidem indies diuersimode fiūt:interdū ō filo more loricaz ferreaz:z quandoqz tanquam future calciamentoꝝ:z alias de solis malliolis:siue loricis ferreis:z iam diploides de lata ferrea fiūt. ¶Satis autem bono modo de armis leuibus fit assumere ferream malliolam:vel loricam quartū pro quarto:z ipsam supra aliquod telare extendere:z quod suať sup tela:z cū filo forti atqz incerato:z per quodcūqz filū vis imittať sequendo secundū quod linee loricaz vadūt. Hoc autem tempore in varijs locis meliores diploides fiūt ex latea calibea qz esse solebāt de vetustis ensibus. Qua de cā fere omnes armatura vtunť qzqz leuiter armati vadant.

¶De diploide:z factione sua. Cap.cvi.

¶Diplois per partem anteriorem longus esse debet:vt totas inguines cooperiat:z per tergus satis descendat circuram. Sed non taliter qō impedimento sit:z super ossibus cluniū bene incauatꝰ seu scisus:ac de ferreis malliolis vel loricis aut vero de latis lambis sit. Bonū est enim tela coopertū esse vt possimus inter telā:z ferrū bombicē mittere:z hoc miniū resistit contra oia genera armoꝝ:z vt magis dissolutꝰ:z coopertus sit in eodē diploide quē portamus imittendus bombix dūmodo de loricis ferreis contextꝰ sit.

¶De Calligis. Cap.cvij.

¶Ut calligę:quas portamus fortes:z exolute sint ferree malliole faciende sunt.z qō liste:vel corigie loricaz ferreaz inter pannū calligaz:z foderā eius ponantur:z liste non longiores esse debent: preterqz qō ad genu vel poplitem attingant seu per tres digitos infra genu:z super ipso genu deber esse lorica in duas partes scisa more furcule ne nobis sit impedimento:z ex genu deorsum liste in coturnis ponende sunt:z qō deueniant ad se coniūgendū cū alijs:que in calligis extant:z hoc modo non manemus plus ligati qz si solas calligas:z coturnos haberemus licet aliquantulo grauiores. Sed positis loricis ferreis:vel malliolis cū calligis de tela linea:z alias de panno lane surſum venientibus semper est maxima occupatio: z vna lista coturnoz de malliola ferrea debet supra pedē vsqz ad digitos protendere.

¶De manicis aut listis. Cap.cviij.

¶Manice:aut liste loricę ītus posite in manicis diploidis deuenire debēt:z sub brachijs:vel in axillis semper aliquas lunetas:siue frusta loricę ponere debemus:z qō fortissime sint: atqz spacioſe eo quod brachia gubernari queant: z cum allutis fortibus colligari:z lunete accipiant per quatuor: vel quinqz digitos brachij totā axillā:z taliter collocate qō brachiū facillime possit se prolongare:ac recolligere.

¶De Chirotheca. Cap.cviiij.

¶Chirothece subtiles esse debent:z sine corio:vel tela per palmā manus nisi q aliquas apprehensiones parulas habeant:vt inferius per digitos transuersent:z manuthecā teneant. Chirotheca vero sinistra habere debet aliquas listas loricę ferree per interiorem partem manus: vt armā hostis eripere possimus. Sed he liste subtiles esse debent:z alterutrum separate. Et cum hac chirothecarum factione ensis firmi-

ter per longum tempus in manu tenetur: ꝛ bene telum extra manum iaculari potest: Quia manuthece clause manum occupant: ꝛ cito defatigant.

¶ De armatura capitis. Cap. cx.

¶ Armatura capitis diuersimode vtunt quãdoq; ō malliolis ferreis ad eũdũ secretiori modo: ꝛ aliquã do de minutis lambis ferri: vel calybis ꝙ recolligi ꝛ pozzigi possint: atq; alias cassidẽ portant: q̃uis hoc de armis discoopertis sit: ꝛ tunc potest in casside poni quoddam spiculũ: vt ante oculos veniat ad tegen das nares: Quelibet autem capitis armatura scisa esse debet aut cum foraminibus: ꝛ subleuata super au res causa quod audire possimus. ¶ Barbutius albus qui bauera vulgariter nominatur: aut collarinus siue gutturarius lozice aliquanto spacios esse debet. De hoc vero hinc latius pertractabimus.

¶ Quomodo nos armare debeamus dum nocte ambulamus. Cap. cxi.

¶ Si vnusquisq; quo ad libitũ armari debet: vel dũ nocte per vias ambulat eo ꝙ tũc non potest dare videri vtile est vnũ supra pectus cozũ desuper alijs armis positũ: ac preparatũ veluti darghe vel parme co riacee: ꝛ ꝙ in altũ fere ad barbaz veniat: ꝛ infimus vt bustũ seu thoraꝛ hominis: ꝛ a diploide vel arma cũ cozigijs apprehendi decet. Hoc autẽ supra pectus non est stricte ponendũ: ꝛ hoc modo rarius potest in ipso aliqua arma firmari nec persona tormentari seu vexari. Cozium enim in se assentit: ꝛ q̃n ictum in ar mis ferreis agunt sepissime ipsa arma franguntur: pariterq; cozpus magnum detrimentuz susc̃pit quod inferius manet.

¶ De quadam graui armatura: ꝛ primo de schinellis siue armaturis tibiaꝛ. Cap. cxij.

¶ Schinelle: seu armature qbus in tibijs vtimur dum ponderosi ꝛ grauiter armati sumus nõ debent eẽ integre ad grossitudinem tibiarum: quoniã aggrauant: ꝛ nimium colligant totam personaz: ꝛ subtiles fie ri debent fere quantum fieri possunt nisi in parte anteriori que spiculum vocatur. Nullum enim vulneratũ videmus propter schinellarum debilitatem: ꝛ ex posteriori quedam liste lozice ferree inesse debent: ꝛ ꝙ lo rica ad cooperiendum pedem extendatur: ꝛ ferrum schinelle paulisper curtum sit: Tamen ꝙ collum pedis cum lozica siue lambis minutis cooperiatur: ꝛ ad decertandum pedester calceus albus: aut tot⁹ de lamba esse debet ꝛ ꝙ dilatetur atq; colligetur: ꝛ sub pede aliqua sit solea tenera ne pes diffugiat aut obrepat.

¶ De Coxottis seu arnesijs: vel de armaturis coxarum. Cap. cxiij.

¶ Coxottus qui crura armat ferme eadem factionem habere debet quam de schinella superius diximus tãetsi coxottus fortior in anteriori parte faciendus. Sed subtilis respectiue ad alios qui cõiter fiunt: ꝛ qõ duas listas lozice super latera habeant: ꝛ aliam posterius que veniat p curuã vsq; ad schinellã: ꝛ super ge nu lambe ferree minute: ꝛ illa rotula: que vadit per exteriores partes genuorum parvula sit: aut ꝙ lambe solute. Iste enim parũ impedimẽti afferũt: ꝛ bene tegunt. Coxotus vero non debet esse longus quuz vni⁹ frusti dũtaxat sit: quãdoquidem supior pars ex frustis siue lambis paruulis esse debet: ꝛ ꝙ locũ prebeant recolligendi: atq; extendendi se vt libere possimus equitare ꝛ ambulare: ꝛ hoc modo sufficienter potest al tus coxottus portari: ꝛ vbi finit frustũ mains coxottis ibi esse debet cum vna aluta alligatuz: ꝛ ꝙ aluta ex calliga veniat ne impedimẽtũ i recollectiõe: ꝛ extẽsiõe labaꝛ iserat: ꝛ tũc exolute erũt: ꝛ ad thoracẽ attigẽt.

¶ De thorace albo. Cap. cxiiij.

¶ Thoraꝛ alba anterius fortitudinem postulat: ꝛ ꝙ versus latera deperdendo in grossitudinez vadat ta liter ꝙ leuis fiat. Nam extra primam obuiationez lancee nulla alia pũcta potest admodũ offendere pter balistã: aut aliquã spez bõbardaꝛ. ꝛ i prio icõtro sup thorace aliõ supra pect⁹ ꝓsuetũ ẽ portari: ꝛ ad decer

tandum vnus cum altero thorax in parte posteriori subtilissima sit:quum nullum ibi periculum incurrat: ⁊ ꝙ tota subtilis:primum incontrum siue ictus facile euitari potest:dum equum super sinistra manu tenemus:⁊ deinde cum volta venimus vt tergus alterius capiamus donec transit:⁊ hac condictione absq; pza pectore ire possumus:aut transeundo ipsum dilabi sinere. At contra obuiationem bonum est in parte sinistra vnam ferream rotelluſculam deportare:que sit in vsu leuis:sed satis magna in circumferentia.

¶ Thorax curtus saltem vsq; ad pretinam:⁊ quod lambe ibi posite inferiori parti suppleãt:⁊ leuiter vna super alia tangat:⁊ quod per seipsas in dumbus alte veniant ne ibi tangant:ad quod vtiq; satis iuuat diploidem in parte superiori valde plenum esse vt illic thorax firmetur:⁊ non super inferioribus partibus.

¶ De thorace ad preliandum pedester. Cap.cxv.

¶ Thorax ad preliandum pedester secundum antiquos longa fere vsq; ad genua venire solet:⁊ circulus eius.vel lambe:que ex cinctura inferius tendunt leues esse debent:⁊ ꝙ facillime extendantur vt recolligantur:cum quo quidem thorace duabus baueris seu barbutijs cum quibusdam forāminibus vtuntur: Qui autem scit azam exercere procul dubio potest vnum barbutium dimittere:vt leuius vadat. preterea alique fenestre faciende:que inferius aspiciant ⁊ euitanda sunt forāmina que in parte anteriori manere solent propter iminens periculum ne ibi cuspis aze firmetur.

¶ De casside vel galea que almettus vulgariter dicitur:⁊ de viseria eius. Cap. cxvi.

¶ Almettus seu cassis sufficiens spacium continere debet:⁊ per anteriorem partem saltem alta: ⁊ ꝙ super latera:⁊ ad partes posteriores in grossitudine deperdat:⁊ super aures vt subleuatum sit in modo tuberis: siue maruce:⁊ aliqua forāmina habeat causa quod audire possimus:quia dum non audimus:⁊ aures cõ stricte sunt pariter:⁊ omnes sensus occupantur taliter quod homo paucam cognitionem habet de illo qđ facturus est: ⁊ vlterius cito deficit. Si vero cassis subleuata erit quemadmodum diximus fortior redditur. Nam super latera imittit puncras ad extra. Verũtamen ad tempora appropinquari debet vt firma maneat armatura:⁊ bonum est etiam dum vnum spiculum parulum de aure in aurem per summitatez cassidis veluti aliud spiculum quod ex parte anteriori ad posteriorem transit:⁊ de rimula seu scalsatura siue apertura almeti:que ante faciem nostram vadit parumper infima versus barbam causa maioris anhelitꝰ esse debet:⁊ extremitas seu orlus vel plica circũcirca rimulam seu scalsaturam tendens grandiuscula:⁊ qđ aliquanto foras voluatur:vt ibi puncras arme alterius retinere queat:quoniaz aliter quandoq; visera aperitur:vel subleuatur.⁊ arma hostis venit ad feriendum in facie: Quapropter omnes orli:vel plice paululz foras euoluant:⁊ quod visera per quam oculi aspicere debent satis procul a facie veniat causa anhelitus: ⁊ vna cesura sit super quocunq; oculo vt superius aspicere possimus. Sed stricta esse debet: vt quãuis ibi aliqua puncta tangeret ingredi nequeat: tametsi parum periculi sit: quum illic almettus seu galea retro effugiat.

De quadam casside secreta vtili ad portandum sub almetto. Cap.cxvij.

¶ Quicunq; in equestri certamine verebitur ne ictibus magnis clava percutiatur:bonum est sub almetto vnam cassidem subtilissimam imittat:⁊ ꝙ sit temperata ⁊ ad quãcunq; partem duplicetur:⁊ non rumpatur neq; dimittat de facili seipsam transire:⁊ hoc modo q̃zus almettus rumpatur cassis hec non permittet nos ictum in capite sentire. Sed intelligitur inferius aliquam fodzam:siue pānum esse:⁊ similiter inter vnam armaturam:⁊ aliam pariterq; ad faciendam resistentiam multo maiorem: ⁊ quod homo voluaī: euenire debet almettus ad incassandum vel coniungendum se cum vno collari ferreo collum circũdante: Similiter apprehensus a thorace est per anteriorem:⁊ posteriorem partem: ⁊ superius aliquātuluz de ordo reuoluto habet:sicut canale factum. Almettus quoq; alium similem inferius continet:⁊ sic collare:⁊ almettus venunt ad coniungendum se:⁊ locum habent eundi circum circa causa illoꝝ canalium:tamen vnꝰ clauus imponitur in quocunq; latere ne caput voluatur pluscz solenius ipsum absq; aliquo detrimento

diuoluere:z taliter etiam cum parula bauera euolui potest.

¶ De baueria seu armatura que ante collum:z barbam adaptari solent. Cap.cxviij.

¶ Cum armis:que deferri solent baueria siue barbutium frustum vel pars: fastidium prebet plus ceteris alijs armis spaciosaqz eē debet:z duas fenestras habere in inferiori parte barbutij:vt pectus z manus nostras:atqz equi sellam respicere possimus.Sed necesse est quod in barbutio ipsius almetti eedem fenestelle sint:z spaciosum ante mentum veniat.Si vero galea vel almettus grauis armature erit easdem quoqz fenestras habere debet sub puncta barbutij:z superius aliqua parua foramina:z quod fenestelle compagi nent se in eodem directo cum alijs de barbutio quod superius ponetur:quoniam maximum impedimen tum de barbutio:z viseria est ex causa anhelitus:non enim possumus ita durare nec nostrasmet personas cernere:z cum his fenestellis potius videre atqz anhelitum substinere possumus:in quo nullum periculuz occurrere potest: qz fenestruscule directe inferius vadunt:ita qō nulla arma venire possit ad feriendum p illud directum:z videmus quomodo arma nostra ire debeat:z quod maxima est vtilitas:continuuz aerē recentem per has fenestellas recipimus.Et similiter armam aduersarij videmus:z ex posteriori parte al metti supra collum decet optimam malliolam ferream siue lozicam habere:z quod inferius colligata sit taliter quod non possit collum detegere:z custodia ferrea seu rotella portanda est vbi pluzes iunctum pre liantur.¶ Chirotbece causa ictuum dauarum debent eē in manibus subleuate eo quod subtus poni pos sit aliquis pannus ne ferrum manus compzimat:z custodia quoqz supza cubitus:z scapularia que spalla-cei vulgariter dicuntur non debent supza humeros sedere.Sed quod nimium subleuate sint ne super ipsis sedeant:propterea quod daua non posset admodū cum ictibus tuis tormentari ipsosqz colligare debem⁹ cum dauis:atqz corrigijs ne lambe separari queant. ¶ Almettus vel cassis siue galea spaciosa esse de bet:z in altum fugere:z ferrum in summitate capitis non tangere:z lozica que per fimbriā galee venit du plicata esse debet.Quoniam sepenumero vna sola q̄uis sortis sit cito penetratur precipue i posteriori par te que dum homo declinat inter collum z tergus inermis restat: ita quod ibi prouidendum est de longa malliola z duplicata.

¶ De vna baueria siue barbutio ad leuiter armandum. Cap.cxix.

¶ Ad armandum cum armis leuibus vnum barbutium fieri debet quod veniat ad colligandum se cum collari de lambis sicuti iam superius diximus agendo de almetto:z ad posteriozem partem decet qō vna sola lamba stricta veniat veluti vnus digitus qui per collarinum inferius manens decurrat qz aliter nō pos set barbutium bene circūdari nec longius esse debet extra illam lambusculam:q̄z alia barbutia esse solent.

¶ De Galea. Cap.cxx

¶ Galea siquidem lato modo esse debet taliter quod sub ipsa barbutium ingredi possit:z ipsum barbu tium quandam corrigiam teneat vt veniat se illigatum in vno dauo:qui sub barbutio positus.Hoc modo barbutium cum capite z galea circumcirca voluetur:z collarinus curtus ac spaciosus eē debet:z cum dua bus fenestris:z quod in thorace alligetur anterius:ac posterius:z sic tutius est:q̄z lozica:quoniaz nullibi sau ciari potest.¶ Galea aliquātulum de ferreis malliolis habere debet:z quod in posteriori parte sura sit: vt collum tegat.¶ Barbutium quoqz cum fenestellis fieri potest:quādoquidem circumcirca ire potest. Sed non est ita securum neqz bonum q̄z si collarinum haberet.

¶ De armatura brachij. Cap.cxxi.

¶ Circa armaturas brachij magna est perspicacia vel animaduertentia in humeris presertim sub bra chijs:vel axillis:nāqz ictus dauarum sepissime super humeros ad feriendum veniunt: z cuspides stocho rum seu ensium ad axillas.

¶ De spaldatijs siue scapulatijs. Cap.cxxij.

¶ Armature seu scapulatia que super humeris z scapulis veniunt quãdoqz in thorace versus spinas tergi collocãde sunt: Sed non quemadmodum vniuersaliter vtuntur qz totas scapulas cooperiãt: z ibi vnuz super alio ponetur: z etiã continuo simul obuiãt: z impediuntur taliter quod pondus absqz vtilitate cõpro batur. Si vero de lãbis paruulis est faciluis tractatur. z per superiorem partem scapulatij quoddam spiculum forte per dimidium petunt. ¶ Alemani sat bene his spilatijs vtuntur nisi quod posterius nimium lata sunt: z anterius non bene cooperta. ¶ Habenda est quedam lunetta de lambis paruulis: que axillaz cooperiat: z bene cum corrigijs sint humeris illigate: z veniãt ad cooperiendum sub brachijs: z taliter lã be posite recolligi ac porrigi queant: z hoc non est impedimentum brachio: neqz in currendo aut infligẽdo lanceam: z vbi arma alba non attingunt tegendum est de optima lorica. ¶ Arma vero lenia ex omnibus partibus fortitudine indigent causa qõ sagitte z quevis alia aduersitas ab vno quoqz latere euenire solẽt.

¶ De manupla seu manutheca ferrea. Cap. cxxiij.

¶ Manupla sufficienter lata facienda est ne impedimentũ digitis prebeat: presertim digito indici neq dem arme quam in manu tenemus: z in parte lacerti quedã concauitas fieri debet ac mãutheca. nãqz ibi mãipulus ensis quiescit. Si enim ibi est rotunda: z longa manutheca manipulus non potest bene firmari z ideo laboriosum est ad tenendum ensem in manu: z per illã partem mãuthece: tum etiam super digito i dice parum de malliolis ferreis imittendum est: vt manum a punctis tutetur: ac defendat inter pollicem: z indicem aliqu ãtulo scisa ipsa manica eo quod ibi ensis incassari potest.

¶ De sinistra manupla. Cap.cxxiiij.

¶ Sinistra manupla per palmam manus aliquas listas malliolas exposcit vt telum alterius dum tempus est apprehendere queat: z in eo instanti cum dextra contra aduersarium inire debemus cum maximis ac spissis ictibus. Et chirotbece huiusmodi factionem exposcunt: vt cum lorica ad cooperiẽdum super pugno veniant in locum a quo manipulus ensis exit. Illic enim sepenumero homines cum punctis feriuntur. Iccirco in quacunqz arma offensibili dum vnus cum alio certare voluerit: z quod grauiter sint armati applicanda est quedam rotelluscula in cruce ensis siue stocchi quãdoquidẽ a puncto manu excussis nos defendunt. ¶ Manutheca tutior reperitur: aut potius iuuans de lambis: z vult esse adeo longa ex bis lambis quod desuper manipulo ensis redeat ad tangendum lacertum brachij intelligitur de digito nostro cuz longa manutheca: z quod ipsa simul cum manu aperiatur: atqz claudatur: z talis malliola: aut lambe paruule vndiqz manum tutãtur vel assecurant.

¶ De modo colligãdi vnam peciam siue frustum armorum cum alio. Cap.cxxv.

¶ Vbi vnum frustum armorum cum alio alligatur vltra clauos qui ibi ponuntur: oportet etiam aliquas fortes corrigias applicare: non tantum ex illis que cum clauis affigi solent. Verumetiam quod transeant per foramina ad substinendum vnam partem seu frustum cum alio. Hec autem illigatio exoluta est: z nõ rumpitur: z arma semper simul conseruat: z claui longe aliter se habent: quia donec perdurant fortiter retinent. Quũ autem ipsum aliquo ictu cum clauã percutimus quodcunqz frustum diuisum saltat: quod vtiqz experientia in certaminibus patet: nam paucis ictibus in pluribus partibus preliantis inermes manent: z huiuscemodi corrigie magis necessarie sunt in scapulatijs z chirotbecis qz in aliquo alio loco: bis enim locis plures ictus claua vel conto recipimus.

¶ De fimbria lorice: que naticas: z crura tegit: quam nos iuxta vulgare idioma faldam appellamus: z de gocetis supra humeros: atqz musculos aduenientibus. Cap.cxxvi.

¶ Falda q̄ sub fimbria thoracis: z brachioꝝ goceris ponit: nō oportet qō tāte magnitudinis sit vt cōiter vtuntur eo quod multū ponderis: z pauca ac fere nullam vtilitatē afferunt goceti: siue manice malliole ferree sufficit quod intus in thorace per vnam manum: vel circa cum alucis alligentur: z goceti quoqꝝ breues z satis stricti: atqꝝ illigati in loco ad quem attingunt taliter quod exoluti maneant: z superius redire nequeant ne brachium forasse discooperiatur. Si vero integrum frustū de lāba est in brachio non decet loricam habere preterq̄ vbi frustum de lāba non attingit ad cooperiendum: z si brachialectos ferreos albos non habemus lorica vsqꝝ ad manum attingere debet: z ibi manica stricta: ac lata sit in axilla. vt alie fortes lunette possint sub istis manicis: z in ipsis sutis manere.

¶ De factione falde siue fimbrie loricе: vel malliole ferree. Cap. cxxvij.

¶ Faldam non oportet esse magnā: z tutior ē dum thoraci applicata vel suta: nāqꝝ isto modo licet homo declinet lumbi eius cooperti remanent: Quod non fit si succincta fuerit: z per interiorem partez ipsius falde aliud frustum lorice forte applicandum est vt lumbus naticas contineat: z q̄ per infra aut dimidiuꝝ tibiaꝝ transeat inguines tegendo: z vsqꝝ ad vmbilicum per anteriorē partem attingat: z ibi cum alutis alligādum est: z hec falda siue bracha inferiores partes regit. nec vllum impedimentum affert. ¶ Mā alia falda: sepe subleuatur quāobrem male tuta efficitur. Theotonici valde vtuntur his brachis: que parum ponderant z vtiles sunt.

¶ De altera leui armatura ad decertādum. Cap. cxxviij.

¶ Ad decertādum leuiter armati tāto quod sufficienter firmus sit thoraꝝ in qua resta ponitur in alijs locis non oportet q̄ grossa sit: z resta in qua lācea ire solet duplicari queat. ¶ Chirothece super manibus ꝓpter ictus dauaꝝ alte euenire debent. ¶ Custodie cubitorum eleuate sunt agende similiter scapulatium in altitudine super humeris ne cum ictibus detrimentum in eis inferat quatenus iam superius explicauimus: z quod in parte posteriori non sint adeo pauperes seu breues: vt vno ictu scapulam siue brachium detegāt. ¶ Et sub brachio in axillis lunette taliter faciēde sunt quod sint thoraci alligate aut veniāt i axillis armature lābee qō recolligaī z extēdaī. Taliter ēt scapulatia fieri possunt cū toto brachiali vsqꝝ ad manū z qō p cubitū feneſtelle sint: vt brachiū circūcarca reuoluaī. Hec vero brachialia nimiū grauia: atqꝝ inagilia sunt. Quocirca melius est illas paucas lābas super brachio poni: vt porrigi ac recolligi possint. ¶ Alia loca in quibus aliquid est discoopertum semper cum optima malliola ferrea sunt tegēda veluti ante cubitum: z sub naticis atqꝝ inguinibus. Almettus vero spacioſus esse debet: z qō in altū fugiat ac p totū circū circa cerā posita ne ictus sentiant neqꝝ rumorē faciāt in capite spacio qō ineſt ex viſera vsqꝝ ad barbā: aut vero puncta ipsius viſerie parūper sup rotūdo faciēda ē fodra almetti maxime ad iustrādū debet esse bene scissa vel incauata supra aures: eo qō libere maneāt ad audiēdū: z ob hāc causaꝝ fodra nō debet ipsas tāgeī. ¶ Pro ꝓio ictu solēt arma vario modo facta portari veluti clypeus siue scutum: z rote quādoqꝝ succincte in persona: z aliquādo in anteriori arzone illigate tali modo: q̄ possit ipsas dimittere vt cadant trāseunte primo incōtro. Et incontrum dicimus eo quod vnus contra alium ad obuiādum venit. Be huiuscemodi vero armis indies alia plura innouātur. ¶ Si equestres pugnam inimus ꝓsertim vnus solus cum alio in armandis equis maximopere est aduertendum dūmodo pactio sit quod equi occidi possint: z causa obuiationis potius in anteriori parte armandi sunt. Et ibi super ferrea testera quam equus in frōte portat bonum est aliam leuissimam ac parvulam applicare: que cum incontro facillime dirui potest: z i occipitio seu nucca capitis equi vna rotuscula ferrea sit que voluatur ꝓpter ictus dauarum: z in collo ad partem sinistram alique lambe seu frusta ferrea: que faciliter cum incontro leuentur: qui enim equum aduersarij sauciare volet ipsum cum lancea ex auricula ad scapulam designat: z adhuc ferme prope auriculaꝝ nāqꝝ i aliqua pte colli cuspis lācee sortiri pōt: vel ante scapulā: vel ifra sellā seu in cōcauitate p quā tibie hominis vadāt: z illa pars in qua crura nostra manēt cōmuniter inermis restat: qō vtiqꝝ maximū esset periculum. Iccirco in parte illa cum stoccho: vel alio mucrone ictus ꝓpiciendus est: z sic cū lorica plures par

tes equi armande sunt maxime inferiores licet hoc magis appropietur ad eundū inter pedestres. ¶ Si quisquā vult arma levia ac tuta: agere oportet oino ferrū sine calibe optimum assumere. ¶ In spruco germanie civitate optimā ferrum: z calibs invenitur. Ideo illic magistri dant ad experiendum arma cū balistis: z vulgariter dicitur q̄ talis temperies causetur ꝓpter vnā aquā per loca illa trāseuntē. Sed in rei veritate cum quacunq; aqua frigida temperāt: z visa bonitate illius ferri aliqui experiri voluerunt ad faciendum thoracē resistentem sclopetis: que species bombardaꝝ parvula est: z re ipsa compertū: Nihilomin⁹ oportet ponere cultrā bombicea z telā nimium sutam super thoracē. Būq; madefit fortior redditur: licet talis armatura gravis sit secundum quod alemani deferre solent: non autem secundum quod itali aut galli: z hec armatura per omnes partes fortis esse debet. ¶ Nunc vero in italia fere adeo bona arma fiunt sicut z in spruco: Quāquā arma nuper ex germania ortum habuerit: z postq̄ de natura bona z optime apparata fuerint maius secretum consistit in contundēdo nimiū arma quando iam frigida sunt: z quod forte temperamen prebeant: tamen quod non rumpantur: sed maneant tanq̄ aliquod ferrū sagitte teli: z horum similium: que neq; rumpuntur: neq; duplicantur. ¶ In tempore quo ego cōponebam hoc opus. dux Sigismundus de austria: Galeacius de sancto severino: z Clandius de voldre natione burgūdius nimiū in inquirendis diversis generibus armorum negociabant: ante ipsos vero fere omnes armigeri vno z eodem modo armabantur presertim de armis indutivis: hi tres illustres viri multa nova arma invenerunt tā pedestribus: quam equestribus attinentia: z non tantū diversa imo vtilima. ¶ Et q̄ parum post galli ingressi sunt Italiā ad debellandum regnum Neapolis: z ducatum Mediolani. ad hanc debellationem plures germani: z hyspani concurrerunt: taliter quod iam in diebus istis arma diversa fiunt: atq; optima: prius enim arma defensibilia in spruco facta tātum fortissima erant cā temperationis: z q̄ patiebāt ipsam nimium super frigidum dum tā formā ceperāt: nunc vero hoc z illud in pluribus locis scitur. Invēto res tamen istius bonitatis dux Sigismundus fuit primus: z secundus Galeacius de sancto severino.

¶ De brachiera vel modo iaculādi vniversaliter assumpto. Cap. cxxix.

¶ Brachiera hyspano idiomate pro quocunq; genere proijciendi cum brachio intelligitur: z brachieria z brazear vocamus dum ū actu iaculamur: z in modo iaculandi pauca est differētia ex vno telo ad aliud. Sed qui sine ratione aut arte operatur in qualibet specie proijciendi tanquā rudis reperitur z in iaculatione principalius cavendum ne in sinistro latere pendeamus dum volumus expellere telum: lapidē: aut aliā armā: z magna volta fienda est per latus dextrum in parte posteriori: z anterius exire oportet recto tramite: z neq; caput: neq; brachium i sinistra parte declināduz ne mala consuetudo assumatur: z ex hoc super dextero latere parumper pendere debet. Ideo quotiescunq; bene proijcimus aliquam fatigam in dextero latere sentimus: z quando arma in sinistrum voluitur parum potest ire telum quod nos dardum nuncupamus: z lācea semper alta ire debet. Unde oportet quod brachium in puncto expeditionis altum reflet quanto possibilius erit: atq; dissolutissime expediatur. ¶ Quelibet arma quum expellitur petit quod brachium sursum tendat preter vectem ferreum qui magis infimus: z iuxta latus ire debet ferme eodem modo quo pilam abstrahimus dum ipsa ludimus: z tamen in proijciendo extollendum est brachium: atq; arma ab ipso excussa.

¶ De lapide volatili seu missili. Cap. cxxx

¶ Lapis volatilis quem nos volanderam appellamus: indiget quod brachium extensuz vadat: attamē satis demissum: tū ēt quod dextex latus declinet ne sinat lapidem in sinistrā partem dirigi.

¶ De telo quod vulgariter dardum nominamus. Cap. cxxxi.

¶ Dardum non debet ita in altū ire sicut lācea quāquam potius in altum sit iaculandum: q̄ parvus lapis: Sz brachiū oportet nimiū excuti: z directe remāere: z ōbēt ire sub hasta digiti pauli: z alter ꝓpiqu⁹ ō corde vocat quēadmodū i lācea fit: vel i alijs armis iaculādi: alij duo digiti debēt abiētum sive alutā ad

ꝓijciendum tenere simul cum pollice:z potissimū maiusqz secretū ad telū iaculandum consistit in hoc qđ dum a manu ipsuz expellere volumus oēs quinqz digiti fixi remaneant scilicet quod nō aperiantur dilatē tur nequidem extollantur z brachium nullo pacto plicetur. Sed quanto poterit directum maneat: z hoc modo semper telum bene iacitur:z pariter quelibet alia arma apta ad ꝓijciendum exquirit vt semper fi xos digitos teneamus.

¶ De lancea Cap.cxxxij

¶ Lāceam fere directam super humero iaculari debemus qꝫuis super dextro latere sit paululū declinna da:z duobus digitis videlicet pollice:atqz indice astrungenda: Alij vero digiti leuiter debent apprehēde re:z ad preseruandum armam attendere.

¶ De principali fundamento ad iaculandum lanceam:telum:z vectem. Cap.cxxxiij.

¶ Potissimum fundamentum iaculandi lanceam:telum:ac vectem:paucis verbis explicabitur:qꝫuis ali bi in quoquomodo aliter scripserimus. ¶ Vt pulchrum videatur z quod homo diso'uatur gīnetta:seu lā cea apta ad iaculandū postulat:vt cū furia maxima ad signum deueniamus i quo pedes firmaturi sum⁹: z recte curramus neqz ad dexterā:neqz ad sinistrā deuiantes. Vt vero videndum est:quod pes dexter non remaneat nimiuz post sinistrum:nisi equalis inquantum pōt super latus dextrum deuiatum:z tunc nō per mittit quod brachium supza caput ad sinistram partem voluatur: Qđ pessimum est in modo ꝓijciendi z etiam hoc agit quod torā vim in manu brachio:alijsqz necessarijs siue opoztunis locis ponamus:nō de bemus attendere ad exeundum cum arma nisi ad manendum erecti:z parumper super brachio dextro: z tamen qđ ipsum latus subleuatuz quātum pōt maneat:z fortiter anterius sinistrum pedem affirmemus. Verū etenim propter ipetū quem ducimus dū ad signū currimus decet qđ post lanceā aliquando exea mus. Sed ad firmādū sinistrū pedē veluti iam exposuimus cum pauca furia extra signū exit. Hic autem aduertendū est qđ pes dexter cū parte supioꝛi siue impegne verrēdo per terrā vadat:z nō obseruādo hāc regulā nemo potest esse bonus iaculatoꝛ de lancea:telo:neqdem de paruo lapide seu volatili:z vectis vult qđ fere vnus pes ita anterius sicut alter maneat:z similiter lapis grossus qđ hyspano idiomate schinam vocamus. ¶ Etiā i lancea aīaduertēdum ē:qđ pes dexter fere tantū anterius vadat:quātū z sinister: ac deuiatus:quāto poterit ꝑ euitando:ne brachiū supza caput vadat:sed super latere⁹ deuierur: z hec ē cā qđ multi bene equestres iaculanť:pedestres vero paꝛ:quippe qđ equitādo equales pedes ducunt ita qđ nullū hñt locū subleuādi brachiū:supza caput qđ vtiqz i magnū z in cōem errorē inter illos:qꝫiaculanť existimo.

¶ Quomodo lanceam iaculari debent illi q paucā vim in manibus habent. Cap.cxxxiiij.

¶ Qui paucā vim in manibus possident perutile est mittere lāceā in dimidio duoꝛū digitoꝛū lōgioꝛum: z sic maius robur in manu applicari potest. Sed melius est:vt cōiter lācea accipitur:qđ digitus paruulus: z alius siue vicinus sub hasta maneāt:z qđ lācea bene intra manum ingrediatur taliter qđ cum grossioꝛi, bus articulis digitoꝛ apprehendatur:z digitus pollex super hastā trāseat quātum potest semper se i altū: vel ad posterioꝛē partē haste dirigēdo:z hoc paucā vim in manu habētib⁹ attinet pariter: z oībus dum modo cū ligno duro iaculemur. Sed ꝓijciēdo cum lācea tenera cōpetit parū esse in manu posita quoniā cum punctis digitoꝛū preseruare:vel guidare debet leuiter ipsam in altitudinem eijciendo:z solū sunt astri gendi pollex:z index dū aliquā hastā iaculamur precipue in eo instāti quo ipsam a manu expellimus.

¶ De lapide grosso:qui ab hyspāis schina vocatur. Cap.cxxxv.

¶ Lapis grossus siue schina super humeris iacit:z decet quod super dextero latere maximā voltā pbea mus:z brachiū in sublimi dimittamus:quūqz a mānu lapis exit non debemus post ipsum ire:z super genua inclinare nos oportet ac parūper in sinistrā partem ne retro schinā exeamus.

¶ De stipula siue baculo qui ab hyspanis variglia nominatur. Cap. cxxxvi.

¶ Baculus seu stipula sub brachio proijcienda est quemadmodum paruus lapis: z quod digiti fortiter astringantur exercendo totum brachium presertim digitos: z semper pollex z index firmiter maneant.

¶ De modo iaculandi lanceam dum equestres sumus. Cap. cxxxvij.

¶ Ad iaculandum lanceam dum equestres sumus crura nostra fortiter astringenda sunt: z magnum girum facere oportet: z postmodum in tempore expulsionis teli siue haste erecto modo super stapha manẽdum est: z quod non eamus in sinistrum latus neqz in collum equi nisi quod fere super arzone anteriori directi maneamus: nam si ad posteriorem rediremus paucam vim ponere possumus: z ad collum eundo iferius lancea reprimitur.

¶ Quo staffe manere debent ad iaculandum lanceã dũ equestres sumus. Cap. cxxxviij.

¶ Ad iaculandum dum equestres sumus staffe fere equales in longitudine esse debent: z quod staffa sinistra ante cingulam vadat sinistrum autem retro causa firmandi super sinistro pede vt de modo ꝓijciẽdi pedester iam exposuimus: licet defatigetur ad eundum super anteriori arzone dum lanceaz iaculari volumus causa quod tibia sinistra nos retinet. Sed agit quod omnes vires nostras imittam⁹: z vlterius nõ concedit nos diuertere ad sinistrum latus quod esset pluries si staffa sinistra longior q̃z dextera esset.

¶ Quo pacto sella in equo ad ꝓijciendũ ordinanda sit. Cap. cxxxix.

¶ Sella ad proijciendum super equo aliquãtulo anterius vult pendere: aut vero quod directa maneat: z spacioſa sit: que z altos arzones petit: ¶ Facilius est ad nos subleuandum proijcere volentes dum anteri⁹ pender. Sed si vires: atqz animus nobis sufficiunt vt super posteriori arzone vel groppa equi reuolnamur z postmodum ad expediendũ in arzonem anteriorem nos erigamus: melius erit ꝙ sella directa vel equalis super equo assistat: At dum anterius pendet facilius homo subleuatur: attamen aliquãtulo minus ꝓijcit. ¶ Ad iaciendum cum funda brachium valde extensum eẽ debet. Sed etiam funda brachiũ destruit ad alias res proijciendas.

¶ Remedium contra dolores brachij dum ex causa iaculandi dolet. Cap. cxl.

¶ Plura inueniuntur: que aliquod remedium prestant brachio dum causa iaculationis dolet. Raro tamen precaueri potest: Si ipsum non sinimus multo tempore acquiescere: Sed ex continuatione medicina vtilior videtur parui impedimenti vt manum in aliquo loco affirmemus: z totuz corpus super brachio per directum ponamus: Et hoc quanto citius fit tanto vtilius quum ictum sinimus. Preterea assidue brachium calidis pannis fricando: z cum aqua vite diluendo dolor aufertur: z lassitudo abijcitur: z hoc modo brachium sustinet ita quod sepius proijcere possumus: ¶ Sed multo melius vngendo brachium cuz adipe hircino: ceruino: arietino: aut bouino: ex hoc enim valde confortantur omnes nerui eo magis quãdo dolor per aliquem ictum: aut frigiditatem euenit: z hoc remedium contra quãcunqz lassitudinez membrorum adiuuat precipue contra debilitatem z frigiditatem neruorum: z sic qui tali vnctione vti volet nunq̃ causa iaculationis dolorem in brachio habebit.

¶ Documentum in leuitate. Cap. cxli.

¶ Omnes artes leuitatis in vno precipuo conformantur hoc est ꝙ semper in actibus leuitatum mẽbra nostra subleuemus imittendo vim nostrã in humeris: z pectore: quũqz operari incipimus velociter agendũ est sicut z in alijs rebus: z quod cogitemus quo ire volebamus q̃uis attingere non possemus: Quia

enim periculum ē velle redire postq̃ incipimus nostrum pāmū intentū non assequi.

¶Quatenus volte siue giri in equo fieri debeant. Cap.cxliij.

¶Euolutiones super equo semper ita in altū venire debent sicut brachiū nostrū longū erit. Quippe qō aliter magni giri fieri nequeūt:nec aspectui placidi erūt:z totū corpus recollectuz ire debet etiam qō super brachio sinistro equaliter siue in dextro ponatur:z tibie adeo alte:vt caput in girū vadant.¶In voltis ponendo nos supra sellaz cū pedibus pomata peregrina remontata:z maura continent viā ex omnibus voltis.Ideoqz ad substinendam leuitatē sufficit quod has voltas:vel giros interdum faciamus. De nominibus vero istarum voltarum in locis suis aliquid explicabimus.

¶De euolutionibus que super equo vel sella cōiter fieri solēt. Cap.cxliij.

¶De voltis que super equo fieri solent nonnullas maiores hic edicere decreuimus:tū z ea q̃ visui melio ra apparent:Quoniā aūt hic in circulationibus nos vulgaribus nominibus vtimur paucas expositiones adducemus.Plura enīz ex ijs potius ad beneplacitū q̃ ad conformitatē dicta sunt.Attamē aliqua sunt que ab auctorū cognominibus nomina assumūt:z nos quoqz alia plura huiuscemodi nomina posuimus. Tādez ad intelligēdas voltas decet qō tripudiare:vel girare super sella sciamus.Quod hyspano idioma te volteare dicitur:z volta gir⁹ latino sermone dici posset vel concedi.Dicimus enim voluo euoluo:z reuol uo atqz similia verba.

¶Initio voltaz de arzone anteriori cū manu sinistra apprehendendū est:z quod super sella cū pedibus bereamus corpus eodem instanti in altum erigendo.

¶Trāsacta accipiendo ex anteriori arzone:z ad aliud lat⁹ equi trāsmigrare:z qō corp⁹ sellā nō tāgat.

¶Dimidia pomata ō posteriori arzone cum manu sinistra:z dextera super groppa equi veniat:z quod equiratum in sellam eamus.

¶Dimidia mamia quam alij rotatam vocant accipiendo ex posteriori arzone:z quod super sella versus groppam equitemue.

¶Baldassina ab auctore baldassino denominata eiusdem volte cum dimidia mamia est nisi quod econ uerso per dexteram partem equi fit.

¶Tota pomata apprehendendo cum manu sinistra:z qō veniamus ad equitandum in sella cum amba bus tibijs ad vnum latus quemadmodum mulieres super equo sedere solent.

¶Volta staffilis cum vna manu:z ambabus assumendo cum manu sinistra ex staffili:z altera manus super arzone posteriori tangat:z corpus nostrū super sella girū faciat:z ad terrā redeat vbi prius eram⁹.

¶Tornus vel girus de quocunque arzone anteriori scilicet:z posteriori q̃ super sella eamus rursus ad ter ram cum volta redeundo.

¶Volta de crinibus dicitur dum manus sinistra circa dimidium colli equi per paucos crines apprehen dat:z altera manus dimidiū selle tangat:z corpus cū giro super anteriori arzone ad terram veniat.

¶Volta de pugno nominatur dum pugnum super cooperta selle in latus ponimus:z non accipiēdo ali quid cum manu quod girum faciamus qui vulgariter tornus nuncupatur.

¶Ultram staffe vocamus dum staffa inferior alueo equi venit:z mittendo intus in ipsa sinistram manuz girum vel tornum facianus.

¶Volta de aluta fit dum vnus equester super sella manet:z alter per alutaz suarū calligaz assumit:z cū dextera manu super brachio equitantis tāgit:z gīz super humero equitantis agit in terraz reuertēdo.

¶Peregrina agitur transeundo vltra dimidiam mamiam:z q̃ non tangendo sellam nisi manibus tan tum totum corpus cum giro in dexteram partem equi vadat cum pedibus in terrā.

¶Tota mamia initio ire debet sicuti in peregrina continet:z equitatū cū sinistris tibijs redire:z quod vi sus in anteriori parte remaneat.¶In italia itidez alio modo totam mamiam vocant:Que tamen volta satis parua est:quoniam de duobus ictibus vel temporibus fit:z hec est faciendo dimidiam mamiam q̃ genu sinistrū super collo equi veniat:z pes ad sinistram partē transeat:z tūc volteator facillime redire po

test ad equitandum cum pede dextero in sella cum facie ad anteriorem partez: Qui vero agit remontatā de arzone anteriori:ac posteriori absqz quod tangat collum equi:z cum tomo postquam transit in sellam aut in groppam redit ad equitandum facillime hanc mamiam quam diximus agere potest.

¶Dimidia moza appellat trāseūdo vltra totā pōatā:z qō cū tibia sinistra i posteriori pte caballi egte m°. ¶Et dimidia moza ac tota moza cā Ludouici sphortie Mediolani ducis ita nūcupat. Ipse enim maurus cognominatus est.

¶Tota moza per eandem viam vt dimidia moza vadit:nihilominus ambabus tibijs in sinistra parte equi ad sedendum transmigrat.

¶Legiera sine leuis simili modo quo dimidia mamia fit nisi qō oportet corpus adeo in altum tendere quod pedes super sella ponantur:z tunc homo in altum erigatur.

¶Baleacia respectu Baleacij sanseuerinatis aut simul cum ipso facta:z ita nucupata:tanquam dimidia mamia duplicata est q bis circūcirca vadat anteqz sella tangatur:preterqz manibus nequidem firmet:z posterius cum facie equitetur.

¶Volta ō medina a medina auctore scā ē accipiēdo staffile cū sola manu dextra:z quod fiat volta in reuersum fere quēadmodū saltus sclauonescus:z periculosus sit nisi qō homo vadit supra sellam:z cuz giro in terram reuertitur:tametsi non totaliter super sellam transeat nisi pedes duntaxat aut tibie.

¶Cimata agit apprehēdēdo per posteriorē arzonē:z q pedes p eundē in sellā igrediant:atqz erecti illic maneamus cum facie erga anteriorem partem.

¶Volta capriola vocatur de eadem apprehensione veluti cimata:z quod in dexteram partem equi transeamus:z deinceps pedes supra sellam ponantur:aut inferius deueniamus ac si totam pomatam agerem⁹ nisi quod tota persona erecta debet prosequi.

¶Alique volte damicelle sive dela dama fiunt dum homo assistit in groppa equi quemadmodum dimidia pomata:z passa volta:que est vt transire pedes per dimidium selle in alterum latus:z quod ad totam pomatam sessurus regrediatur. Etiam de hac apprehensione equitare:z transire per dimidum selle ad alteram partem vtuntur:Sed hoc facile est.

¶Groppata per dexteram partem equi apprehenditur:z q corpus supra sellam cum giro veniat:z cuz pedibus super groppa mittatur.

¶Arzonata q firmiter manendo: aut per transuersum currendo veniamus manibus apprehenditur in ambobus arzonibus:z in alia parte per dimidium saltatur.

¶Volta remontata de quocūqz arzone aut staffili venire debet veluti dū tomū a veniēdo ex terra ager volumus.Sed altius ac magis super sella corpus ire debet:vt locū habeamus dū trāsimus totū equum q iterū equitare valeamus:Bū vero de anteriori arzone:aut staffili accipim⁹ i sella equitādū ē cū visu in anteriori parte:z de arzone posteriori assumendo in groppam redire debemus hoc autē facilius agitur.

¶Montesina vocatur dū per viā remontatā venimus:z ad alterā ptē equi trāsimus:z qō non tangat sella:nisi cū manibus. ¶Hec aūt volta mihi difficilis erat:nescio tamen pro alijs leuioribus qualis fuisset si forte ipsam fecissent. Cū cursu sella duabus manibus apprehendit:z veniendo per posteriorem ptē equi sellaz super equo ponamus eodē instāti pedibus supra ipsam saltādo altera vero q veniat currēdo:z mittat vna manus tātū desuper groppaz pedibus super sellā saliēdo.nā parua ē volta cū ambabus manibus.

¶Sclauonesca aut q de collo vocetur fit dum vnus in sella manet:z alter currendo venit ac simul manus:z caput super groppa mittat:z quod eius tibie supra humeros equitantis vadāt:z alter ipsas capiat:z tunc super collo manentis in sella alter sedet.

¶Volta humeri fit veniendo in cursu quod cito pedes:z manus super groppa ponantur pariterqz super humeris equitantis in eo instanti absqz intervallo pedibus:ac manibus saltemus simul nos erigentes z ad terram saltantes:nec decet innuti in humeris alterius nequidē in pte posteriori cū pedibus nostris nisi quod in altitudinem ire conemur vt saltare possimus:z non defatigemus manentem in sella.

¶De quibusdam voltis que fieri solent dum equus currit. Cap.cxliij.

¶Bū equestres currimus aliquibus voltis vtimur.Sed hic de fortioribus sive maioribus tātum dice-

mus:z volte tales sunt quod homo in sella cū pedibus ponaṫ ac directe maneat currente equo:z ad hoc valde directus homo ipse manere debet ne alicubi pendeat genua retro astringendo quātuz poterit:z qō manus habenas habeat ipsas suauiter attrahendo semperqz vno modo absqz intervallo. ¶Et quum equum firmare voluerit tibias aperiat:z in sella sedeat. ¶Alia volta fit dum equestres sumus ponendo tibiam supra staffile sinistrū:z staffa retro post tibiam veniat ad se ponendū in pede cā quod staffile locū prebeat:vt tibia voluatur:z equitare possimus:z tūc currente equo attrahenda est tibia dextera super collo equi:z faciem nostrā in sinistro latere vertamus:z cum giro super illa staffa sinistra sola in sellā ad equitādū recto modo redeundū est:z quod tibia dextera super posteriori arzone ad equitādū ingrediatur. ¶Tuz:z alia satis facilioz fieri potest in qua homo non voluitur nisi quod tibia dextera super anterioi arzone ac per dimidiū alterius tibie nostre:z lateris equi trāsit:z per posteriozem partem itez ad equitandum reuertitur. ¶Ad volteandum perutile est hominem exponi:vt in consuetudine aliquas voltas habeat. Quemadmodum de cimata capziola leui siue legiera:que nimiū personam nostram alleuiant. ¶Peregrina remōtata:z alie volte:que per hāc viā vadūt docēt sup brachia sustinere:z volta staffilis ō pomo:z arzone āterioi. ¶Et volta ō crinibus:z pugno infert animū vt homo sup sella i terrā voluaṫ.

¶Quam viam volte magne obseruare debent:z que earum petit vim in vno brachio:z que in alio. Cap.cxlv.

¶Quemadmodū dimidia moza:z tota moza p viā totius pomate vadūt: Has quatuoz:quas appellamus dimidiā pomatā:totā pomatā:dimidiā mozā:ac totā mozā oportet vt quātū possumus i sinistro brachio sustētemus. Ideoqz in primo saltu adeo in altū ascendere debemus quod brachiū directū: ac rigidū maneat quia aliter plicatur dū in voltā imus super brachio:z non possumus ipsam perficere. Et i his quatuoz voltis parū de viribus dextri brachij curamus nisi inquantum cū dextera manu fortiter in sellaz: vel groppam damus. Proinde vero super sinistro sustentamur. ¶Allie quatuoz volte sicuti peregrina tota mania galeatia ac remontata in dextrū brachiū vadūt nec oportet ipsum mouere quousqz volta finiatur vel iā ad cōplendū ipsaz accedimus:z manus sinistra:z brachiū extensum directum restare debet: vt super pugnuz ire possimus. ¶Et ad faciendum totā maniā:z galeaciā decet talē fantaliā habere eūdi scilicet priuś ad peregrinā. ¶Ad mozā vero faciēdā primo ad totā pomatā intentio nostra dirigenda est. ¶Et dū remontatā agere volumus voltā staffilis respicere debemus:quāquā magis supra equū deueniendo sit:atqz altius quādoquidē cū altitudine reperitur opoztunitas veniendi quocūqz voluerimus: nam si infimi imus non est locus agendi magnā vel longā voltā quia cito selle obuiamus: aut tantopere infimi restamus quod brachia nos tollerare ac sustinere nequeūt nequidē quo ire voluerimus deportare.

¶De voltis damicelle:siue dame. Cap.cxlvi.

¶In voltis damicelle homo debet pedes quātū poterit sublevare plicādo se per cinctura in anteriori pte cā quod caput declinet supra collū equi pedibus nostris per sellā trāseuntibus:z i tempore sessionis coz poza nostra erigēda sunt erga illū q sup groppa sedet. ¶In quibusqz voltis cōpetit qō brachiū sinistrū directum:z in nullam partem equum vel staffile attrahat. Neqz est plicandum cozpus:z postquam super sella:vel brachio sumus in vno solo ac firmo modo totam voltam pertransire debemus.
¶Animaduertas quod tātū quātū in vno solo ictu nō tāgendo sellā nequidē inter arzones ingredi nisi cū manibus tātū girū vocatur sed dū natice siue coxe sunt iam inter arzones quāuis homo circumcirca revoluaṫ non est amplius volta:quoniā cū cubitis brachiorū:z naticis vadit tangendo per ipsam sellā:atqz assumendo nouā vim:z similis modus girandi non vocatur vna volta tātū:nisi due aut tres in varijs ictibus factis. Quocirca in ea mensura quātū est longū brachiū in eadē decet:vt cozpus vadat in altū girando super sellā:z quod de altitudine veniat ad sedendū:vbi firmari vult:nam qui infimi vadūt cespitando cū cubitis:genibus:z naticis per sellā non faciūt voltas vere denomiatas: sed tripudiationes aliqualiter ad similitudinē voltarū vt pueri facere solent:z hic sepenumero magna deceptio est:quia sedēt cū naticis z in eo instanti tollunt tibias:z girant circumcirca vnde circa inexpertos transit per voltam. Quale causa

semper girationes debēt fieri tantum alte quantum brachia nostra sunt: ⁊ in hoc modo nulla sit deceptio: Quoniam manifeste apparet vbi vnusquisq; attingit in vno solo ictu.

¶ De modo saltandi iunctis pedibus. Cap. cxlvij.

¶ Saltādo iunctis pedibus debemus lapides in manibus accipere: ⁊ quātū possumus in altitudinem subleuemur: ⁊ in vltimo saltu lapides inferius siue in terra fortiter ejciendi sunt. Si aūt homo cū cursu venit magna velocitate esse debet: Et quū ad signū venit in altū extollatur. Cauendū é aūt quin per lumbos aliquid plicetur. Et hoc modo est eūdū licet plures saltus faciamus vt ipsos conseruare possimus. Quia si corpus plicaremus aut supra genu declinaremus non possimus magnos saltus agere nec plures conseruare. Et dū vnū saltuz currendo agimus ad signum impetuose deuenieudū est: presertim per quatuor: vel quinq; postremos passus sed nollent esse longi: ⁊ quū vnus pes i meta firmetur alter quātū potest in altū tollendus est: vt ipsum alter insequatur: nāq; aliter infime saltatur ne tamen retro remaneat pes qui in aere inuenitur poni debet anterius quātū poterit. ¶ Retinere anhelitum in quocūq; saltu: ⁊ modo proijciendi bonū est: ⁊ quod vis ⁊ velocitas semper in altitudinē nitatur. ¶ Saltus cursus vult vnū lapidē fixū in terra qui sit altitudinis duorum palmoz in quo pes firmetur. ¶ Ad saliendum cū baculo debemus ipsum fortiter restringere: ⁊ quod totis viribus in brachijs: ⁊ manibus innitamur sup ipo baculo nos firmantes. ¶ Ad saliendum duobus passibus: ⁊ vno saltu tibie satis aperiende sunt: ⁊ quod in altū eamus. ¶ Et in vno solo saltu cū baculo vnus pes tātū i signo ponēdus é deinde quod ambo simul vadant. ¶ Et vnum precipue in omnibus modis saliēdi: atq; currendi animaduertēdū est: q nimium brachia simul cū tibijs super partem anteriorē corrigank: atq; tollātur. nā si cū tibijs sublenare nos volumus: ⁊ manus coniuncte lateribus: aut pectoribus remanēt: parum nos subleuare possumus grauiter imus: ⁊ paruū passuz seu saltū agimus. Quocirca dū saltatur in quocunq; saltu brachia porrigenda sunt ad partē anteriorē: ⁊ necesse est in altitudine vadāt quātū possibile erit: ⁊ pedes siue tibie ipsa brachia assequi tenētur: ⁊ dum currimus idē ordo obseruandus est vt nimiū totū corpus dissolutum fiat: seu dissoltum: vt in vulgari hyspano dicī: Quoniā nullū aial potest nimū saltare: vel currere nequidē volare si pedes anteriores: seu brachia: vel ale nimiū nō extendunt: ⁊ si ad partem posteriorē saltare volumus: veluti pedib⁹ iūctis ēt ad posteriorez ptē brachia sunt porrigēda: ⁊ tamē q caput nil super tergū declinet: sz qō semp sup ptē anteriorem remaneat. ¶ Vnū eniz tāquā potissimū i oibus generibus saliēdi obseruādū é videlicet qō corpus de primo ad vltimū dū subleuatū vadit quo ad vires conet seipsum in altitudine ad anteriorem partem expellere.

¶ De modo currendi. Cap. cxlviij.

¶ Dum currere volumus anhelitus in nobisipsis retinēdus est: ac vires in humeris imittende: ⁊ corp⁹ cū vehementia semper aliquātulo ad anteriorē partē pendeat tamen quod in altum: ⁊ super pūctas pedū vadat: Tandem quod summitas frontis vadat ante punctā pedis ad minus p vnā vlnā tanto qō videat semper anterius velle cadere: ⁊ quod cū longis passibus nos sustineamus quod non permittunt cadere: ⁊ semper talem animum decet habere: vt nobis videatur cursum vnū duntaxat passum esse. Quoniam in illo paululuz nos dimittere possunt: ⁊ vsq; in finem cū hoc animo eundum est. Manus aperte: vel extēse: ac dure ire debent: Brachia vero in altum recollecta: ⁊ q tibie per genua plicentur ex directo hoc est non dimittendo ipsas nimū retrocedere: nisi quod sursum pedes tollantur: ⁊ puncte pedum aliquātisper fortis pendeant: oportet autem tibias nimium aperire vt longos passus faciant: nihilominus quod tantum anterius pendeamus: vt dictū est subleuato collo: ⁊ tota persona q persona de seipsa vadat: ⁊ tamen quod in mutatione pedum obseruetur ne cadat. Et inter alias regulas currendi hec nempe est optima. ¶ Principium: ⁊ finis in quibus homo fundari debet: dū de cursu intendere vult aliter obseruāda sunt videlicet aperire per prius tibias per semora quātū potest: quia in hoc modo passus longi fiunt: ⁊ cursor non cadit: ⁊ eo quod citius homo capiat hunc modū currendi: ⁊ in ipso firmetur per aliquos dies decet ambulando abs q; cursu seipsum habituare ad aperiendum quantum possibile erit tibias per superiorem partem eo quod gradus lōgissimi eueniāt: ⁊ hac cōsuetudine assumpta ambulando facile est ipsam obseruare dū currim⁹.

¶ De aliquo ordine obseruādi psonas nostras dū i viribꝫ pualeꝫ volumꝰ. Cap. cxlix.

¶ Jam vero satis circa membrorum exercitia scripsimus. Sed ad perficiendum: vel agendum ipsa vti fieri debet conueniens est quēq̄ optimam naturalem aptitudinem habere similiter assidua inuigilantia indigemus de escis: aut substentatione nostrarum personarum: Quoniam qui in cibis luxuria: seu alijs vitijs ac sceleribus inordinate degunt cito egritudines succedunt ita quod nequeunt opera magna corporibꝫ competentia agere. ¶ Et vt se quisquam in bona valitudine diutius conseruet cuiuscunq̄ complexionis fuerit melius habere nequimus nequidem adeo vniuersale remedium quemadmodum obseruando quā dā regulā competentem illis qui metuunt pinguescere. Quanquam pleriq̄ abnegent vt similis regula sit que contra pinguedinem prosit: ꝛ q̄ in alijs pluribus detrimentum non afferat: nos tamen econuerso sentimus: Licet interdum vtile esset hanc regulam cresci ac diminui. Sed vniuersaliter bona erit quocunq̄ tempore atq̄ omnibus personis quam potissime dicimus esse: parum ac temperate bibere: presertim extra prandium: ꝛ pluries ea quantitas assumenda est. Quod si vna vice nimium biberetur organa siquidē aperiuntur reimplentur: ꝛ destruuntur. Deinceps alij humores locum adinueniunt vt decurrat: Aqua sola nimium relaxat: ꝛ vinum merum cum fumositate membra occupat. Quocirca homines pingues assidue molles: atq̄ occupati cognoscuntur: ꝛ in vna comestione non debet multū comedine membra dilatentur quemadmodum iam assignauimus. ¶ Alij cibi semper magis de sicco q̄ de humido habere debent. Quāobrē fructus euitādi sunt: ꝛ p̄ sustentandis viribꝫ potius assatum: q̄ lixum assumendum est: de inuenibus tamen intelligitur. Būq̄ egritudinibus non vexantur venter non est dimittendus omnino exolutꝰ: vel sine cuctura. Prima enim pars i qua quis pinguescere incipit ē in aluo. Jecirco qui timet ne pinguis fiat semper debet aliquantulo aluum constrngere: neq̄ tamen est nimium constringendus vt ibi transire queant. ¶ Quosdā ieiunare videmus aut semel in die comedere: ꝛ tamen pinguescere. Jsti vero multuꝫ cibi in vno prandio assumunt: quod fieri non debet. Etiā in aliquo nos exercere debemus. ¶ Raro enim videtur aliquod animal quod pro maiori parte temporis laboret: vt nimium pinguescat dummodo per aliquam infirmitatem non fuerit.

¶ Regula sup ītētu quē homines assumeꝫ debēt vt i varijs rebꝰ magistri fiāt. Cap. cl.

¶ Principio huius libelli palestram tanquam metrum ad plura exercitia ante posuimus tametsi palestra in seipsa ars practica sit: aut satis sensuale exercitiū: Nihilominus decet membra nostra qualiter in locis oportunis imitti debent quandoq̄ directe: ꝛ quandoq̄ inclinate aliquando precedere: interdum vero retro colligi ō eo tpe quo offensuri: ac defensuri sunt: pariterq̄ i alijs discurrēdo quo ad necessitatē: Hec autem omnia ob assiduam continuationem sciri possunt. q̄uis non verum fundamentum habeamus ad quenis ratione probanda: At vero quo huiuscemodi ignorantia euiteꝫ decet omnia opera nostra intellecui cōmittere. Jpse enim non solum membra ordinat cum debita mensura in exercitijs: quibus membra frequentata sunt: Verumetiam vltra intellectus eis sufficientem cognitionem prebet: vt in quolibet exercitio valeant dūmodo aliqua parua experientia habeatur. ¶ Et membra ex seipsis non valent ad se adaptandum adeo velociter ad res varias operandas. Si vero acturi essemus habitum dūtaxat ob diutinam continuationem maxima vtiq̄ temporis iactura fieret. Tādem aliquid agerem⁹ quod in vsu fieret: ꝛ nō quod ibi sciamus theorice vel rationabiliter probare: nisi tanq̄ a natura ꝛ idistincte aliqd operari. ¶ Sz dum intellectū pro guida seu pre custodia nostra habemus: aut quod ibi omnes curas nostres cōmittimꝰ quum vnum exercitium scimus in pluribus alijs nos instruit: ꝛ in primis docet recte ante omnia que facturi sumus considerare: ꝛ ad hoc oportet temperatos manere: ꝛ esse a vitijs: ac peccatis alienos.
¶ Prima pars iuxta exercitiorum consuetudinem hec est quod nos applicemus vbi alij nobis offendeꝫ nequeunt: Deinde vero quod taliter nos moderemus quod facillime possimus offensuꝫ aduersarijs exire: ꝛ nos recolligere: De hoc autem in factione artiū euidentissimū exemplum prefertur: Quum enim circuꝫ fossas vallosq̄ edificant: vt inimici appropinquare nequeant: ꝛ pro bombardarum propagulo in grossicie muroꝝ elaborāt quādoq̄ parietes sublimes sunt: In summitatibꝰ vero cōuexis ne ipsas scalare possint: ꝛ vltra hoc per inferiorem partem portas coopertas: ac discoopertas struunt per quas tuto exire: ac redire

queaut ad locū eoꝝ munitū. Nā saltē pro re insallibili tenemus quenq̄ posse dubius aliquam arcē defen dere: nisi habuerit animum: z locū frequenter nocendi aduersario. Quod vtiq̄ exemplū ad quodcūq̄ no strū exercitiū applicandū est. Semper enim vnus pes illic assistere debet vbi super se reperiatur: z quod sa cilline queat alteri suffragari: z idem de quocūq̄ alio membro dicimus quod ad beneficium totius cor poris inuigilare debet.

¶ Qualiter habita de cōplexionibus cognitione cuiq̄ intrinsece sciētie ꝓdest. Cap. cli.

¶ Jam superius aliquid de exercitijs ferme ad remediū corporꝝ diximus procedendo quādā particulā assignabimus in qua ostendemus: quonā pacto fere in omnibus artibus aut scientijs valet cognitionē de complexionibus habere: Quāobrem difficile: atq̄ arduum videtur quēquā bonū philosophuꝝ esse: dū re ctā cognitionē de complexionibus non habuerit: nam complexio quo ad bonū sensum nil aliud est q̄ꝫ in trinseca natura: seu cuiusq̄ rei proprietas. Et prima potentia que nos ad aliquā cognitionē inducit: Vide tur esse quidā appetitus recipiendi cibos: z sic in potentia gustandi primo incipimus: deinde vero differē tiā assignamus inter gustabile: z non gustabile sapidum: z insipidum: Demuo paulatim alij sensus seu po tentie quicquid nobis competit discernere incipiūt donec ad vnā intrinsecā proprietatē i quocūq̄ obiecto sensus attingunt sicuti visus ad colorꝝ perfectiones: z ad sonitum auditus que perfectio haud secus q̄ꝫ in trinseca complexio: vel proprietas se habet: Quoniā prima cognitio gustus: aut cuiuslibet aliorꝝ sensuum indistincta est non vniuersalis neq̄ particularis vera eo q̄ incognita. z nō nota vsq̄ ad intrinsecum ne quidem recte nota distincta ab alijs obiectis. Vnde dicimus quod interea verā cognitionem scimus duꝝ particulariter vnum quēq̄ ex proprietate sua seu complexione ab alijs distinctum cognoscimus. ¶ Cogni tio pluribus communis: aut tāquā vniuersalis nō magnā laudē adipiscitur: Quisq̄ enim scit cognoscere do minem nō esse equū: nec leonē: tū quoq̄ aliquā inter ipsos differentiam versari q̄ꝫ etiam cognoscamus po tentem hominem eē ex hoc nō sequī nos totā eius naturā intelligere. Quapropter licitum est in alia magis intrinseca cognitione ozdiri: z ipsaꝝ sequi: licet cuiusq̄ particularis sit. ¶ Et sic vnus magister aliū superat dū ad intrinsecas particularitates: vel ad particularia deueniūt. Nostra enim generatio: natiuitas: conuersatio: z mozs semper singulares: z nunq̄ vniuersales sunt: Qua de causa decet nostrā cognitionem verā: ac necessariā de particularibus eē. Jccirco nō sufficit homines cognoscere inquātū ad speciem suā vni uersaliter reducunt: Nā dicendo homo est animal rationale huiusmodi diffinitio simpliciter assumpta pau cā nobis cognitionem prebet: Quoniā ibi diffiniēdo presupponī scirī hominē de anima intellectiua: z hu mano corpore constare. Quod si hoc non intelligerenus diffinitio parum aut nihil nobis valeret. Dic enī nō declaratur omnino qualis homo sit: Quādoquidem ibi non explicat animā: neq̄ corpus vnionē i eis nequidem principiū: atq̄ finem hominis. Jdeoq̄ in hoc passū quāplures decepti sunt credentes per solaꝝ diffinitionem se scire doctos eē: aut rexꝝ naturas cognoscerē. At vero nūc ista dimittamus: est enim vni: z eidem speciei cōmune: z ad particularē cognitionē deueniamus. Nā postulādo qualis homo sit petrus: vel cuius nature: si respondebit q̄ sit homo quēadmodū: z alij: aut vero animal rationale: talis siquidē re sponsio paꝝ nobis dilucidat illud quod poscimus: non enim de petro inquirimus quo ad hominē absolu te dicendo vel animal humanū nisi ꝑ proprietates: qbus ab alijs differt. At aūt attingamus ad cognoscē dū vltimas pfectiones vniuscuiusq̄ corporis: necesse est nos de complexione sua noticiā habere: propterea q̄ illa complexio eū ab alijs differentez reddit seu inter vnū: z aliū varietatē assignat. Qui vero hac cogni tione caret ꝑ superficiē ābulat nō aūt intrinsece: Quoniā ad pticulares deueniendo nō satis est simplicem noticiā hēre ex simplici inter vnū: z aliū differentia. Sed etiā intelligere oportet quātū vnusquisq̄ in cōple xione sua pfectus sit. Quūq̄ omnis nostra doctrina saltē in principio aliquē ortū ab experimentis sensuū habeat honeste tenere possumus quod cognitio istoꝝ particulariū: q̄ꝫ cuius corporea ad quācūq̄ scientiā va let licet spiritualis: siue incorporea: Quoniā de minus subtili ad subtilius deueniendū est: z de corporeo ad incorporeū de visibili ad inuisibile. Et dū aliquis hāc viā assumit: vt se sciat de minori ad maius reducere: z ex vna facultate ad aliā sufficiens magister ꝑ seipsum erit. Semper aūt oportet qō sensus frequētemus. Quia si nūquā legeremus videremus vel audiremus opus sensuum eē paucā aut nullā doctrinā consequi possemus in quo probaꝝ vsum sensuū semp esse laudabilē. Quāquā nōnulli penitus litteraꝝ ignari volen-

tes se speculatiuos appellare quãdoq; oppositũ dicer audeãt. ¶ Et sine vsu sensuũ siue mẽbroꝝ industria nullũ pfectũ animal diu in hac vita degere põt. Quippe q̃ a natura nil sub celo fixũ: aut constãs manet ex perimur: nec ipsum celũ q̃uis pfectus in tota mũdi machina incessanter equali mõ vtilitatẽ vel aduersita tẽ sup inferioribus influit: ꝛ si celũ quod est ingenerabilis atq; incoꝛruptibilis substãtie: ꝛ de specie in speciẽ trãsire nequit tot in nobis varietates operaꝝ: quidnã dicemus de elementis: ꝛ alijs inferioribus coꝛporib⁹: que cã coꝛruptionis: ꝛ generationis plures mutationes in quocũq; momento faciunt p quas varietates nũc nascimur postea morimur: in primis pueri sumus: deinceps ad senectutem deuenimus: dũ viuimus vr gemur atq; opprimimur: tũ fame: tũ siti: tũ frigido: ꝛ tũ calido: iã saturitate: iã ifirmitate: ꝛ alias pspitate: Quãdoq; tamen celis: elementis: lapidibus: plãtis: ꝛ animalibus sensualibus: ꝛ hominibus atq; interdũ ab ijsdem omnibus fauoꝛem assumimus: Quũq; a natura tot dissentiones in ascensione vnius: ꝛ descẽsio ne alterius reperiant: Quonã pacto sine maxima industria hic accomodate viuere possumus: Si enim ne cessitates nostras omnino nature cõmittimus nec vlli membroꝝ laboꝛi operaꝝ damus cõtra famẽ: ꝛ sitiꝫ de quo cibaremur: ꝛ vestes haberemus ad remediũ contra extremitatem caloꝛis frigidi: humidi: ꝛ sicci qualiter liberabimur ab egritudinibus: que partim natura: ꝛ partim accidente pꝛozumpũt. ¶ Concedat quod primo vere transire possimus sine vestibus: ꝛ cibis artificialibus nostraꝝ manuũ sudoꝛe acquisitis. Verũtamen hyeme qua omnes campi desiccant: ꝛ ad se cibos retrahũt ꝓpter quod putrefiunt quonam mõ nos durare possumus: quin ꝛ nos per putrefactionẽ dissoluamur: ꝛ ad terram aliaq; elemẽta decurra mus. Sed viuendo cibos poscim⁹: q nusq̃ hyeme p campos inuenunt: ꝛ pauci: ac fere nullius valoꝛis sunt si qui reperiunt. Quapꝛopter si primo vere quacũq; industria nõ enitimur ad laboꝛãdũ quod hyeme co medamus: ꝛ in die nocturnis necessitatibus: atq; in vno anno pro alio remediũ non adhibemus quando iuuenes sumus p suppeditanda senectute dũ valitudine potimur p sustentatiõe elaboꝛam⁹: Quãdo aũt infirmi patres pro filijs cibos querũt tũc quũ in tenera etate sunt: ꝛ filij suos patres sustentant videndo ip sos ad senectutẽ protrahi: Que quidẽ industria adinuenta est in remediũ aduersitatũ quas natura com patimur. Vnde facile possumus pꝛopriũ exemplũ assumere aduersus illos: qui ad placitũ sine laboꝛe ac membroꝝ industria viuentes de deo conqueri solent quod in hoc mũdo nõ tã diuites sint: pariq; mõ cõ queruntur quod pro peccatis hic cõmissis in alio puniendi sint ita arguentes cur deus fecit nos si permissu rus est nos ad inferos destinari: ꝛ quare cõsentit q̃ alij in hac vita maioꝛes diuitias q̃s nos habeãt. ¶ Hi vero non solum in eoꝝ inertia errant nolentes pro seipsis necessaria indagare: verũetiam in numerando quatenus natura compellamur ad vitã ex industria suffulciendam volentes ipsam per aliquot dies paci fice sustentare. Quod si deus omnipotens aut natura penes popularem locutionem vellet: q̃ sine fatiga tione: ꝛ industria diu: ꝛ cũ personarum delectatione viuere posslemus ordinauisset q̃ semper esset primum ver: aut eo mõ quo in mense maij: vel septẽbris: tunc enim non comprimeremur frigoꝛe: caloꝛe: fame: ꝛ siti. Quandoquidem agri nobis necessaria impenderent. Et ad hoc videtur quod conueniens erat a natura duos esse soles: vt quando vnus esset super hemisperio nostro alter in altero maneret: ꝛ q̃ vteꝛq; esset mi noris vigoris: q̃ iste: ne si continuo vndiq; dies esset nimio caloꝛe opprimeremur. ¶ Demum positis a na tura tot aduersitatibus super vita qua hic viuimus decet industriosos nos esse: ꝛ non modo ad naturales necessitates: Verum ad quamplures quoq; artificiales profligandas. Quum enim quidam flagranti animo ad laboꝛes se dedunt: ꝛ alij protinus ipsos fugiunt omnesq; indui: ꝛ cibari volumus: oportet quod inter illos qui fatigant: ꝛ alios qui non fatigant continue dissentiones effluant: super hoc scilicet tuum vo lo: ꝛ meum dato.

¶ Petri Monij de arte militari Liber.

¶ Prologus.

¶ Hactenus circa militarem artem nullum capitulum distinctum egimus saltem quod de arte militari nũcupetur tãetsi quo ad veritatem totus hic tractatus de exercitio militariũ virorꝫ intelligatur: tũ ꝛ alibi vt ō hominũ cõplexione: ꝛ ordine vnicuiqꝫ ad conformitatẽ siue complexionis competenti tractamiñ: ꝛ quatenus in exercitijs se habere debeat: ꝛ educandi sint pueri. At quoniã paululum prolixe ibi inscripsimus: hic breuius aliqua explicabunt: ꝛ precipue duas partes annotabimus. Quaꝝ siquidẽ prima erit cuius qualitatis seu nature sint illi: qui bello aptitudinẽ possident: Secunda vero qualia exercitia sint eis magis cõpetentia quãquã intelligendũ sit cuncta exercitia bona esse ad maius robur: ꝛ fortitudinẽ psonas nostras disponẽtia. At aliquod principalius exercitiũ: vel militie appropriatũ: ꝛ aliud munus. Hic vero quãdã vniuersalem viã tãgẽs quã qlibet hõ vbicũqꝫ vellet applicare põt licet qui ad varia exercitia se accomodare sciet plus ad militiã valebit maxime ad imperãdũ. Plerũqꝫ enim ob vnũ scutiferũ aut pedestrẽ priuatũ satis est q̃ de vna tantũ arma seipsum iuuare sciat: atqꝫ vnã selle factionẽ habere: vel vnũ equum equitare: licet assidue melius sit plura ac diuersa percipere.

¶ Quatenus intelligendo modum preliandi ad singulare certamen: ꝛ partes que necessarie sunt: eodẽ mõ cognosci põt illud quod paruis: ac magnis exercitibus cõuenit. Cap. i.

¶ In alijs locis aliquã viã ostendimus de reducenda aliqua facultate ad alterius beneficiũ q̃uis admodũ varie videañ: quũ vnaqueqꝫ aliquã subtilitatẽ cõplectañ: qua intellectus sibi fauere potest in alijs facultatibus positus: tũ similitudine: tũ casu proprio. Quod q̃uis magna differẽtia videañ inter ludẽdo vna longa lancea: ꝛ vno ense sciẽdo iacere duas stocchatas vnã curtã sursum: ꝛ alterã longã parumper brachiũ declinãdo eodẽ mõ bonus iactus sit cũ lãcea longa. ¶ Et in alijs conuentionibus aut artibus differentioribus ad minus cõparationẽ ducere possumus exemplo vnius artis ad aliã. Bello equidem varie conuẽtiones interueniũt quãdoqꝫ multis armis: ꝛ quãdoqꝫ paucis: tũ longis: ꝛ tũ curtis. Accidit in vtriqꝫ partibus magnũ esse preliãriũ numeꝝ: ꝛ de paucis ad paucos ac de vno ad vnũ preliari: ita quod qui exercitũ gubernaturus est oportet vt de varijs pactionibus cognitionem habeat. Et si volet vbi aliquo laudabili ingenio callet pro eo quod competit de vno ad vnũ iudicare potest inter quemcũqꝫ maiorem numerum. Mã circa scire vim: ꝛ anbelitũ vniuscuiusqꝫ daturus est arma: ꝛ locũ preliãdi: aut faciendi aliam vim duꝝ fauere volet sibi appropriatuꝫ dare: si autem non fauere contrariũ: ꝛ hoc aperte cognoscañ vbi de palestra tractamus. Prima enim res quaꝝ ibi docemus est quod homo ponat se in modum quod se cautius defendere valeat exire ad offendendum hostiꝫ ꝛ recolligendũ se sine aliqua iactura. Et hoc requirit in quibusqꝫ armis que quisquam ad decertanduꝫ cũ alijs i manu assumit: ꝛ sic pretores quẽadmodũ de mõ luctandi dicimus aut bi ad quos pertinet: parari sunt castra vbi secura sint aut fortia contra hostiũꝫ offensam: ꝛ quod nequeant eis prouisiones dirumpere: ꝛ quod ipsi exire atqꝫ ingredi possint vltro ad offendendũ vel ad quod libuerit: ꝛ ad hoc magna temperãtia opus est cũ quodam modo super se manendi. Qui enim se in duriciem aut recollectionẽ ponit: hostẽ tutañ de non offendendo intantum quod inde ad paucos dies p semetipsum miseria deperdit. ¶ Arces siue fortilicie talẽ cõditionẽ habiture sunt quod offendere possint atqꝫ exire p multas partes que in ea manent: ꝛ facilis sit reditus. Quꝫ fortibus luctatur aut preliañ multo principalius cũ dissimulatione: ꝛ blãdicie respiciẽdo aliquã hostis deuiationem qui sit cũ duricie atqꝫ deliberato animo: ꝛ indagandus est amplius locus ad quem se retrahere possit: ne ipsum cũ toto suo posse q fortior est attingat: ꝛ tamen cũ dissimulatione in principio aut sero videns se nullum aliud habere mediũ nemo ex animi imbecillitate se ad perditionẽ destinare debet nisi in quacũqꝫ minima deuiatione in quã fortis incurrit cũ magna celeritate: ꝛ animositate ipꝫ inuadere. Mãqꝫ hoc modo plerũqꝫ fortes a debilibus vincuntur. ¶ Forte siquidẽ econuerso conuenit quod erga debilem se habeat non cũ furore neqꝫ vilipendio inquirendo vt in arctũ locũ cõpellat: vnde ne fugere potest neqdẽ se reuoluere cũ eo in lenibus pugnis

paucorum militum nisi pede ante pedem z ipsum vincendo vel ex castris eijciendo. ¶Unus celer aut sanguineus cum alio phlegmatico seu tardo cum dissimulatione ac cito intrare debet. Eis enim phlegmatici in principio lenta atqz tarda. Quapropter prius qz ipsaz recolligere possit: Si aduersarius celer est ac discretus magnum ei detrimentum infert: z eodem modo qui magnum habet exercitum z hinc illinc: aut in disordinem castrametatum: plerūqz ex pauca gente superari potest. Sed phlegmaticus anteqz ad castra accedat: se exercere debet: vt vnite sint vires eius quando attigerit: z eandez regulam obseruaturus est qui multas gentes habet qui debilior aut cum paucis armis inuenitur multocies aliquem angulum capit vnum hostium vnam scaleriam aut alium strictum locum ad se defendendum ab alia maiori potentia qz sua sit. Et qui multum anhelitus tenet z cognoscit quod inimicus paucum habet super se ambulat fere in modum defense interim quod alius defecisitur. Maxime hec pactio phlegmaticis conuenit: quuz de puncto in punctum viribus crescant. Sed qui paucum habet anhelitum maiori sagacitate qua poterit inuadere debet: phlegmaticus enim de hora in horaz anhelitu crescit: aut quod non minuit: z simili modo de pretoribus dicimus: quod vnus videns quod alius per deficientiam pecunie prouisionum aut subsidij pugnam substentare nequit: stultum est ipsam accelerare: Sed quod potius passiz temptare debemus vt de semetipso desit. quiqz minorem preparationem habet pro longo tempore totis viribus ac diligentia ipsam differentiam adimere seu breuiare debet.

¶Quonam pacto animus hoium principaliter in ratione ac dexteritate cōsistit. Cap. ij.

¶Jam enim in alio libro explicauimus quonam pacto per complexiones non possumus scire quales viri animosi: z quales timidi sint: Quoniam in quacunqz complexione homines magnanimi atqz imbecilles seu viles animo inueniuntur. Quocirca honeste fundari possumus animum in virtute ac verecundia hominis consistere: z in consuetudine quoqz aut decertandi industria quam habet: aut si prudens ac sapiens in armis. Sepe enim aliquos homines videmus ceu leones qui vitiosi: z absqz verecundia sunt: z p ꝓsuetudine: z doctria qua i armis eruditi sunt opa agūt q̄ ad magnanimos ac strenuos spectant. Quā plures vero alij honesti ac morigerati sunt inusitati in armis: z non faciunt opus quod ad validos pertinet: licet quod de vitiosis non possumus continuas nec magnas victorias expectare: nam peccatis nimium aburendo in maxima deordinatione inueniuntur: quandoqz ob vim temulentiam: z interdum obluxuriam ciboscqz atqz alias occupatas dormitiones: tum etiam propter diuturnas vigilias aliasqz ob nimiam alacritatem: z sepius in iracundiam: z scandala labantur. ¶Si vero accidit homines peruerse consuetudinis depredari: z alios bene viuentes occidi: hoc prouenit ex eo quod peruersi ac scelesti ꝑdines sunt ac dediti vt ad libitum agant. Similiter quandoqz deus: z ratio premittunt malignos aduersus bonos pugnare. Raro enim accidit quempiam hominem penitus absqz aliquo errore degere: z non decet manibus impetum facere ad puniendos malefactores: hoc enim peruersorum est officium. Bemum siquis honestus vir fuerit ac dexter in armis multomagis in ipsis valet q̄ quispiam alius pessimus q̄uis eiusdem doctrine: z complexionis sit. quecunqz enim agimus sub aliquo fine operamur: z quanto maius ac perfectius fundamentum possident tanto durabiliores in eis erimus. Quoniam autem peruersi malum finem seu vanam fantasiam tenent nusq̄ possunt in victoria longo tempore durare pro quo siquidem continua est opus inuigilantia formidando de quibusqz inc̄ouenientijs que breui aut longo tempore oriri possunt: que quidē inuigilantia nimium est a vitiosis hominibus aliena. nam veluti a natura homines mortem timent quem admodum: z alia animalia faciunt vbi pudor z ratio desunt cito pugnam effugiunt: presertim nullum lucrum aut stipendium expectando.

¶Quomodo militariū virorū conflictus iuxta cōplexiones ordinādus sit. Cap. iij.

¶ Modus quo gentes ad veniendum in conflictum ordinare debemus in duabus partibus distinguet quarum primam esse dicimus: qz in principio sanguinei citissimi sunt: z presto deficiunt. Ideoqz in belli primordijs imittendi causa quod ibi totis viribus initiuntur: quod si aliquātulo morarentur anteq̄ ad conflictum accederent magnam partem virium suarum amitterent. ¶ Melancolici secundum loca in certa minib⁹ valent: quandoquidem fortiter in principio ob duriciem resistunt. ¶ Colerici in tertia serie destinandi sunt: nāqz in principio omnium operationum semper quendam modum velamnis habent eis aliquantisper obstantem: quū vero incipiunt se dissoluere ante alios in exercitijs laboriosis valēt. ¶ Phlegmatici vltimo loco ponendi sunt ad pugnam capessendaz eo quod vis atqz animꝰ sero eis aduenit. Būqz per aliquod spacium se remouent paulatim animo flagrant. At vero sicut de his quattuor complexiombꝰ simplicibus dicimus de quibusqz alijs intermixtis est intelligendum. Quemadmodum colericus sanguineꝰ qui non debet tam cito collocari sicut purus sanguineus: nec tarde vt simplex colericus. Si vero phlegmaticus sanguineus erit parumper cum fatigatione dissolui debet anteaq̄ congrediatur nec est tamdiu tenendꝰ ac si phlegmaticꝰ merus eēt: neqz oportet ipsum adeo ocius dimittere tanquam sanguineus z per huiusmodi vias homines aliarum complexionum ordinandi sunt ipsis inter se revoluendo quod omnibꝰ apparet. Quod si aliquam armam facturi sumus: z vna libza de duro metallo imittitur: z alia de tenero mediocriter inter duriciem z molliciem exit. Si vero vnam partem tardam z aliam velocem simul componimus id omne compositum in quoquomodo ambabꝰ partibꝰ assimilabitur nec vlla earum totaliter.

¶ Quis in prelijs precessurus sit causa roboris z valitudinis mēbroz. Cap. iiij.

¶ In hac secunda particula ordinem ponimus iuxta robur aut valitudinem quam in hoibꝰ cognoscimꝰ: superiꝰ iam diximꝰ sanguineos debere ceteros alios in certaminibꝰ armorum precedere. hic quoqz intelligendum est nos oportere conflictum inire: z contra quos homines pugna elicienda sit: z si hostes erunt prompti ac separati vel semoti vadunt ceu in leuibꝰ prelijs siue scaramucijs vulgariter dictis fieri solet sanguinei contra istos appropriati: atqz aptiores sunt. Nam confestim vadunt z illicet operantur quicquid operaturi sunt. Si vero magnum agmen conglobatum z vnitum est atqz paulatim vadit colerici melancolici: aut melancolici colerici tali tempore meliores sunt ad eundum in prima turma: z ex illis quoqz fortioribꝰ ac dexteriorib⁹: z in armis potiꝰ consuetis precedere debent: similiter per omnia latera homines fortissimi collocandi z applicandi sunt: vt in primo impetu inimicorum obstare possint: z suorum imbecillitati ac debilitudini reparare. Dum enim qui alios precedunt fugiunt aut segregantur magnanimitatem hostibus incitant z locum veniendi anterius prebent ob hanc causam prima turma debet maximam resistentiam atqz impetum contra aduersarios agere: z ad impetum faciendum si fortes sunt proprietatē sanguinei habent pariter z carnosi homines: caro enim citius operatur: z ossa ac nerui diutius durant. ¶ Et ō hoc aduenit gallos natura z consuetudine in belli primordijs valere. Natura siquidem eo quod carnosi: z consuetudine quoniam impetuose omnibus suis operibus vtuntur. Quocirca in quocūqz exercitio faciū do post prandium incipiunt vel saltem bene bibunt dum in magnum conflictum cōtra hostes aut i exercitum ad placitum ingredi volunt quod est contra opinionem temperatorum hominum. ¶ Alemani: Hungari siue Pannonij: alijqz in septemtrionalibus regionibus existentes plus nervozum atqz ossium z minus carnium q̄ galli possident. Quapropter in principio non adeo impetuosi sunt contra suos inimicos: sed maiori tempore omnimodo resistunt: in quibus exemplum assumere possumus quantum valeat fortes bello esse: ac firmiter contra hostes nostros assistere: ibi enim non sunt dextri in armis nec agiles de personis nequidem magnam vim continent: z solum aspectando vel resistendo vsqz ad vltimuz sepissime vincere solent. ¶ Hac vero tempestate quosdam pedites in patrijs nostris videmus in sguizarozuz: seu germanozum ordine collocari multoqz magis valere q̄ prius: tunc quum segregati ibant ex vna parte in aliam saltantes. Verumtamen adinvicem vnꝰ cum alio decertando potest in quacunqz parte deviari anterius: posteriꝰ: z per latera: quum autez plurime gentes simul cōgrediunt ordiatis passibus eundū ē: z manꝰ movēde q̄tū possibile erit sine aliq̄ fantasia retrocedēdo: nec extra certamē absqz victoria vel morte exeundo z fundamētū faciēdo qō oēs firmiter maēre ōbēt: sicr oēs opant z vsqz ad mortē mutuo iuuātur.

¶ Q̃ si diligẽter ispicere volum⁹ ordinẽ i mẽbris nostris natura iposit̃ qua alter alteri necessitatis tpe auxiliat de facili cognoscemus quaten⁹ bello gẽtes ordiaturi simus: vt iter se remedũ pstare queat. ¶ Dẽ bra nostra taliter natura sunt organizata aut in ordine posita. q̃ dũ in vna pte detrimẽtũ sentim⁹ reliqua succurrere volũt ita vt vulnus i quacũq; pte corporis faciẽdo sanguis: atq; oẽs humores q p mẽbra inue niunt illuc eũt quãto citius possunt putãtes illi detrimẽto precauere. Et si timemus: aut aliquatenus excã dalizamur cũ fantasia alicuius detrimẽti ad nos extrinsecus veniẽtis secũdũ comune sentẽtiã oẽs spiritus q p varia mẽbra repartiti erãt ad cor tanquã ad principale repagulũ decurrũt: arbitrando melius insimul valere posse ac in medio positi tãquã in turri magistra aut almenagijs vt hyspano idiomate ferũt: et tali mõ ad nature imitationẽ ordo assumẽd⁹ ẽ. ¶ Veniẽdo ad rũpẽdũ exercitũ cõtra exercitũ. ¶ q̃ q; admodũ vitalis spiritus in toto suo exercitu quantũ pot ad mediũ retrahat. nã illic simul assumptis viribus aditus erit hostibus difficilior: et diuisum aut q̃ ad latera diuertatur pauco spacio sunt diruti siue in fugã positi.

¶ Quo pcõ iuxta cõmunẽ viã hoies cognosci possunt ad militiã apti. Cap. v.

¶ In capitulis iã preteritis aliquid ostensum est: tũ per naturã tũ vero per artẽ quales hoies eẽ debeãt ad militiã assequẽdã. ¶ Planius autẽ procedẽdo scribem⁹ respectu illoz̃ q paucã ẽ hominibus noticiã habuerint. q̃ꝫ obseruãdo regulas quas iã in pluribus locis ꝓpalauimus q̃ q; põt cito cognoscere dispositiones aut indispositiones natura animalibus illatas. ¶ Quãquã ẽt de antiquis auctoribus nõnullas scripturas habem⁹ in q̃bus legere possumus veluti ẽ vegetio, q ẽ arte militari tractauit: In hoc autẽ nihil ẽ natura neq; dẽ arte sufficiẽter locut⁹ nisi lato mõ dicẽdo q̃ hoies ad militiã apti fortes: et exercitati eẽ debẽt. ¶ Hec idustria seu cognitio cõis ẽ apud oẽs. ¶ In pricipio denotat ẽ qua patria sint eligẽdi: et anciues vel populares siue plebei. ¶ De ꝓuincijs asserit q̃ septẽtriõales eẽ debẽt cã q̃ sanguinei sunt. Quũ eni ẽ sanguie abũdãt nõ metuũt vulnera: licet. n. magna ps sanguinis exeat magna quãtitas eis restat. Et q̃ i ꝓuincijs calidis hoies paz̃ sanguinis fortiunt: et ex hoc ibeciliores ac minores ai sunt. ¶ Inter ciuitates et oppida ait meliores eẽ ad hoc exercitiũ illos q i cãpis educati sunt: ꝓpterea q̃ magis exercitati ac maiori consuetudine vigent ad frigidum: calidum: famem: et sitim tollerandam.

¶ Quonam pacto homines septẽtrionales nõ sint aiosi eo q̃ sanguinei. Cap. vi.

¶ Superius aliquid assignauimus quatenus q̃dã veteres voluerit q̃ stipẽdarij aut milites de ptib⁹ septẽtrionalib⁹ eligẽdi sint: eo q̃ sanguinei. ¶ Verũ hec materia i libro de cognitiõe hoium a nobis satis ẽ disputata qualiter i regiõibus aq̃lonalibus hoies nõ sint sanguinei: sed potius colerici melancolici: vel colerici phlegmatici: vt pro maiori parte itelligit. ¶ At vero quũ corpibus abũdãt et carniũ quãtitate necessario multũ sanguinis viget: nõ tñ ex hoc quẽpiã sanguineũ vocamus pter illos q maiorẽ ꝓportionẽ i generatione sua de igneo elemẽto assumpserint: quẽadmodũ latius i alijs locis ꝓbamus. Et q̃ꝫ hoies septẽtrionales nõ nimiũ vulnera formident: nõ ex hoc itelligit ad militiã eos eẽ ceteris meliores. Ipsi. n. in cãpaneis siue agris expectãt: q̃ quodãmodo imobiles parũq; agiles: Ideo nõ sũt ad crassandũ veloces patriã hostiũ depopulãdo: neq; ad scãdẽdũ in arces: neq; dẽ ad diu noctuq; ambulãdũ p valles: vt possent hostes i uadere: et q̃ꝫ ambulẽt paucã viã agũt. ¶ Preterea ad tolerãdã famẽ et sitim ipatiẽtes sunt: licet cõtra frigidũ et calidũ valeãt. ¶ Qui vero aphrice inherẽt siue ad meridiẽ tẽdũt potius patiẽtes i cibis sunt ac veloces: et maiores deceptiões bello igerũt: q̃ñ sicut germãi aut hũgari ob necessitatẽ vna nocte p decẽ vel q̃ndeci miliaria ãbulãt: Aphrican⁹ vel hyspan⁹ ibit p trigita aut q̃dragita: et vt hõ p alijs strenu⁹ sit oportet ipsũ valde eẽ i cibis ac potib⁹ patiẽtẽ: vt occurrẽte necessitate pauco cibo i offẽsa et defensa populato et ꝺserto diu mãere queat: et q̃ talis ꝓplexiõis sit vt valid⁹ ad tollerãdos oẽs labores iuẽiat: q̃ aliter ñ põt miles magnã sibi famã vẽdicare. ¶ Electio poti⁹ de hoib⁹ i oppidis nutritis q̃ꝫ ẽ ciuib⁹ fiẽda. Dic. n. respiciẽdũ ẽ si ipsos tanq̃ꝫ a casu accipim⁹ veluti hoies q nequeũt meliores fieri q̃ꝫ sunt: aut vero q̃ ipsos eligimus secundum naturalem aptitudinem: et informationem quam de eorum consuetudine habemus pcertim quando in adolescentia vel in vno tempore pro alio ipsos eligimus. si enim scientiam ad eligendos iuuenes habem⁹ etiam scire debemus ad ipsos edocendum atq; in locis oportunis exercere. ¶ Et q̃ꝫ

homo in ciuitate educatus sit potuit plurima adiscere que in campis doceri solent vtpote ludum decertandi aliasqꝫ versutias ac diuersas doctrinas. Et quanquam in agris educatus maiorem possit cognitionē habere de mōtibus ꝛ vijs ad trāseūdū ꝓspero ꝛ aduerso tēpore: ꝛ ꝓpter cōsuetudinē potius in laboribus patiēs sit q̄ꝫ qui in ciuitate eleuatus. Fortassis alius cā maioris doctrine potius elaborare poterit.

¶ De quibus prouincijs sint homines plus ad militiam dispositi. Cap. vij.

¶ Cuiates homines validiores sint ad bellum vel ad quācunqꝫ magnam resistentiam faciendam anterius prosequendo videbitur. ¶ Loca ciuitates oppida seu rura in quibus validi homines inueniuntur situata sunt in terris collinosis atqꝫ expeditis: ꝛ versus septētrionalem plagam: ꝛ in pede alicuius montis edificari debet non nimium in altitudine nec in planicie: ꝛ huiuscemodi loca circa montes situata tellurem habent ad queuis exercitia dispositam ac fecundam. nāqꝫ in planicie ob nimiam caliditatem vel humiditatem homines parum exercitijs dediti sunt: precipue dū cōmuniter in similibus locis debiles sunt. ¶ Et in terra nimium alta paruuli homines nutriuntur. Causa vero frigiditatis: ꝛ asperitatis terrarum nequeūt multum personas suas cum disligamine exercere: ꝛ in habitatione collinosa semper mediocritas inuenitur de planiciebus: ꝛ locis ascendendi ac descēdendi colles aperti vel expediti esse debent. Quoniam ī patria vbi montium cacumina deueniunt nec vnum ab alio remotum: ibi tam homines: q̄ꝫ cetera alia animalia impedita nascuntur: ꝛ cum magna occupatione eleuant̄. Et ad optimam dispositionem terrenum pingue ꝛ asciutum exquiritur: ꝛ quod fontes ibidem scaturiant. ¶ De prouincijs in quibus agiles homines nascuntur accipiendi sunt militares viri sicuti in hyspania vbi corporum habilitatem possident: vtplurimum ad plura exercitia agenda: sed non sunt valde fortes: Magnitudo enim non suffragatur eis. ¶ In Anglia bone stature ossibus ac neruis compacti sunt: ꝛ sic in armis valere solent. ¶ In gallia carnosi ꝛ consequenter parum agiles preterq̄ꝫ in confinibus veluti in casconia. ¶ In prouincia britanie fortes vigent. sed nimium rigidi: quoniam cōmuniter melancolici sunt siue de terrestri complexione. ¶ In germania satis lenti: ꝛ carnosi oriri solent: ꝛ adhuc fere per omnes partes septētrionales parumper pigri aut parum veloces. ¶ In grecia bonam complexionis compositionem sortiuntur. Attamen non multū virium possident nequidem agilitatem: qꝛ vniuersaliter parum sunt propter duriciem alligati. ¶ In Italia plerūqꝫ corpora viroꝝ modice recollecta sunt: Quūqꝫ longas iuncturas seu raras possident potius ad adiscenduꝫ q̄ꝫ ad exercendas vires accōmodantur. ¶ In aphrica saltem prope mare mediterraneum ad parteꝫ marucorum aut regni fecie: atqꝫ in Asia versus hierusalem ꝛ montes armenie homines satis agiles asciuti ac laboriosi manent: pauci tamen ex eis fortissimi. ¶ Et tendendo circa meridiem homines inhabiles degunt. ¶ Et de quacunqꝫ prouincia illarum de quibus differentiam assignauimus: maxime de vno loco ad alium reperitur: ꝛ hac de causa in qualibet regione homines cuiusqꝫ ꝓprietatis inueniūtur. At plerūqꝫ in vna patria fortiores ꝛ in alia minus fortes: quū vero quodāmodo in bellis varia accidant homiēs quoqꝫ electuri sumus iuxta varios decertandi ac militandi modos. ¶ Quod si fortes in castris māere debēt septētrionales pre ceteris valent ꝛ equi grossissimi veluti phrysones atqꝫ in quibusdā locis Italie ac Sicilie. Si autem debellare volumus aut per longum depopulari incessanter noctes atqꝫ dies ad coganduꝫ ꝛ defatigandum aduersarios ꝛ ad offendēdum ꝛ defendendū arces alie gentes: ꝛ equi sunt septētrionalib⁹ meliores quēadmodum hyspani: Uerum enimuero septētrionales hactenus machinis bombardaꝝ meli⁹ q̄ꝫ alie nationes aut cū minori respectu: ꝛ fortasse semp̄ itidē faciēt: p̄cipue quū quodāmodo vadāt qō ferme mortē ac vitā negligere videtur: ꝛ cū his bōbardis seu machinis multa pagunt: sed de suis ꝑsonis nimiā qdē īhabiles sunt ad expugnāda menia: ꝛ qō nō sint magis aīosi q̄ꝫ alie natiōes dū vnū solū cū altero aut de paucis ad paucos māifestat̄: qꝛ dūtaxat magnanimitatē ostentāt: tūc quū eoꝝ multitudo simul manet: ꝛ hoc tantū videt̄ ꝓuenire ex ordine quē distictū seruāt: Dū.n. extra ordinē illū repiunt̄ parū valēt.

¶ Cuius factionis: magnitudinis: ac tēporis hoīes esse debēt ad ineūdū certamē. Cap. viij.

¶ Si neqꝫ ꝑ ꝯplexiōes neqꝫ ꝯsuetudinē mor̄s hoīuꝫ cognoscer̄m⁹ oporter̄t ipos ð hoīs ossib⁹ ac neruis eliger̄: ꝛ qō iūctur̄ eoꝝ bn̄ alligate sint n̄ lōge neqꝫ nodose ꝛ ð ꝑsōis asciutꝫ ac mediocris statr̄ exq̄rit̄: Et itē

mediocrem ac magnam. Qui enim maxime stature sunt cõmuniter paululum vigorosi tã pedestres quã equestres: Nam si equitãt multum omnino equum defatigãt: ⁊ parum pedestres pergũt. ¶ Raro tamẽ accidit paruulos magnis viribus fungi: ⁊ sic eorum presentia nullum fere timorem hostibus impendet: ⁊ quãuis sapientes timeant scã: ⁊ nõ magnitudinẽ membrorum nihilominus naturaliter potius de fortibus quã de debilibus trepidamus: ¶ Populus vero aut plebei nõ tantum de hominibus optime stature ac vigoris metuunt. Quoniã etiam per solum aspectum hirsutam aut longam barbam: ⁊ tanquã thauri sufflãtes verantur q̃uis neq; pili neq; sufflatio vim hominibus impendant: licet interdum vtilitas emanet qõ imperator suos induat vestibus quibus feroces viri vti solent. ¶ Circa etatem homines bello electi viginti annorum vsq; ad quinquaginta esse deberent. Juniores enim firmitudinem nõ habent nec quid facturi sint recte sciunt. Seniores autem nequeunt plures membrorum labores tollerare licet ad ibibendum ordinem satis valeant quãquam maiores natu sint nõ tamen valent vt aliorum iussis ad diuersa operãda inhereant: ⁊ hanc viam obseruando ad eligendos homines similiter accipimus dispositos ac firmos veluti agnus de equis aut quibusq; alijs animalibus: semper enim ipsa accipimus disposita quo ad opus quod sacturi sumus pro quo admodum est vtile complexiones hominum cognoscere. nãq; aliter sepenumero defraudamur. Cum enim videm⁹ animalia eiusdem stature temporis: ⁊ grossitudinis membrorum plures imaginantur equalia viribus esse aut quod pauca: ⁊ fere nulla sit differentia quod longe aliter se habet. ¶ Quoniam si phlegmaticus aut melãcolicus erit in primis distemperatus: ⁊ vlterius paucã vim iuxta magnitudinem corporis sui possidens. ¶ Si vero colericus vel sanguineus maximam vtiq; in seipso respectiue vigorem continebit quocirca homines qui colerici sunt: ⁊ melancolia ac sanguis in eis sequitur ꝓ sos proculdubio accipere debemus pariterq; si istarum trium complexionum quelibet antecesserit dũmodo alie due sequantur bona est compositio aut saltem quod vna ipsarum aliam sequatur: tametsi frequenter melius sit coleram precedere: phlegma vero nunquam vult alias precedere q̃uis colera ipsam sequatur. Cui⁹ quidem complexio potius est ad alias temperandas vel moderãdas accomodata: q̃ quelibet alia horum complexio. ¶ Deniq; ad eligendas armigeras gentes vnum potissimum ante oculos electoris semper habendum est: quod homines ⁊ equi ad bellum expediti membrorum sint. nam pigri aut graues in aliquo particulari modo decertandi valere queunt in omnibus vero non. quoniam dum oportet trãsire de loco ad locum per aliquod longum spacium non possunt ita cito ambulare quod sufficiat necessitatibus sepenumero in bello occurrentibus: ⁊ si homines graues: atq; inhabiles equestres ire volunt hoc nõ potest semper stare vltra quia causa grauitatis: ⁊ indispositionis cito destruunt equos: quos equitant: ⁊ dum exhituri sunt in montibus: aut alibi vnde transitus sunt fortes non possunt tolerare labores nequaquam homines indispositi: veluti carnosi: ⁊ ponderosi samẽ: ⁊ sitim tolerare possunt non longam vigilias non diu arma non ad defendendum arces: ⁊ multominus ad capiendum seu arcendum ipsas licet quod per vnam dictam determinatam homines: atque equi graues more germanorum ordinate valent: quia corpulente sunt: ⁊ in magno corpore vis magna manere potest: tamen si corpora grauia sunt non valent ad diuturnos labores tolerandos: ⁊ sic vbicunque homines nascantur habiles membrorum sunt bellicosi: presertim ad durandum in bello quomodocunque fiat: ⁊ hoc est quia germani: galli: britanni: ⁊ similes nationes si non sunt nati in aliquibus montib⁹ ad siccitatẽ tendentibus non sufficiunt ad bellum continuatũ circa oés ꝓditiões ipsi⁹: ſz ꝑ vnũ die determiatũ valẽt: q; corpulẽte: atq; satis fortes sũt. Britãni ñ sũt molles: ſz duri: ⁊ graues: ⁊ sic q̃uis fortes ñ sũt bellicosi saltẽ pedestres. Anglici vero sunt satis fortes: ⁊ expediti. Boemi siqdẽ multũ fortes: ⁊ expediti. Greci satis expediti: Sed ad duriciẽ tẽdẽtes: hispani. n. per maiorem partem capiendo potius ad temperantiam tendunt: sed non sunt multum fortes. In Italia siquidem sufficienter mediocritatem obtinent: licet quod per maiorem partem ad moliciem tendunt. dem⁹ de his similibus differentijs gentium superius diffusius tractando de varijs prouincijs explicatũ est.

¶ Quomõ turma vel ꝙ magn⁹ numer⁹ gẽtiũ dicaẽ ad ꝓflictũ accedẽ debeat.

¶ De ordie quo ỏbeat turma potiri paz inectã qppe quũ i pari ꝓflictu vz vni⁹ cũ altero quãplures [illegible] strias assignauimus q̃s iferre possumus dũ pauci sum⁹: ⁊ cũ plurib⁹ pugnã collidim⁹. Quẽadmodũ [illegible] cet aduersus vnũ aliã maiorẽ duriciẽ ostẽdeẽ: ⁊ q̃q; nimiã moliciẽ aut pot⁹ tẽperãtiã similr quũ plures

simul fortesq; vigent bonum est aliquos imittere qui leuiter vadant: vt alios exire compellant veluti bali starij: atq; alij qui penes vulgare nostrū idioma spingarderij vel scoppecterij nuncupanī i speciebus bom bardaz ministri: quoniā a longe possiunt hostes defatigare: z contra illos qui separate siue diuisim vadūt cōglobata ac stricta acie irruendum est: z cum optima in quibusq; partibus perspicacia. Preterea maxi ma vnigilantia in castris op⁹ est: presertim iuxta imperatores vt i plurib⁹ prouideant vtpote ad castrame tationem suorum in tutis ac securis locis: z quod non sinat gentes deuiare: ac semper debet excubias imit tere. Dumq; ad manus congrediunt loca eis propria indagari: sicut qui maiorem peditum copiaz penes se habet: debet circa montes aut paludes valles z foucas collocare: quiq; plus equestrium habet aliter or dinaturus est. Quoniam autem bello inter principes non potest in hostez iniri quin proditio dicatur opor tet continuo super se assistere: nam q̄uis vna ex ambabus partibus ad congrediendum cū altera accedat id semper cum a'qua superantia cunctabitur. Quāobrem raro accidit quod p equalem ambarum partiz voluntatem in conflictum deueniatur. Quum enim castra vnius debilioi modo q̄s alterius inueniuntur. as sidue conflictum fugiunt: z querunt improuisum hostem crassari ceu per famem: sitim: calidum: z frigidū per somnum atq; sopozem seu quod defessi sint aut in locis maneant quibus iuuari nequeunt: quapropter qui deuiantem z deordinatum inimicum capere intendit pluries ac diuersimode fortunaz experiatur quo usq; aliqua sibi eueniant: z hoc tutius fieri potest maxime nocturno aut quouis alio tempore seu stricto z anguſto loco.

De principali exercitio quo militares viri vti debent. Cap. x.

Principale exercitium quo belligeri vti debent vt dexteriores in armis fiant iam in hoc libello perscrip simus: Nihilominus dicimus quod vt maior sit militie integritas principio laudabile atq; vtile est doctri nam legendi ac scribendi scire eo q̄ historias: z gesta aliorum hominum poterit donec legerit compreben dere: z per propriaz manum suam alios certiores agere: atq; ab ipsis per litteras archana intelligere: quā do autem homo in adolescentia est fere potest dūtaxat litteras adiscere: tum z magna vtilitas est moduz natandi adiscere: vt si aliquis fluuius trāsigend⁹ vel causa ingrediēdi z regrediendi in aliquem locū aqua circūdatum. Cum arte itidem scienda est palestra. hec enim industria alias plures docet z saltare vno sal tu currere: z cum baculo salire vno saltu cum sune optimum est. Utile ēt reperitur aliquibus voltis super sella vti: q̄q̄dē personā nostrā disponit atq; inanimat: vt cuz thorace pedib⁹ ac manib⁹ super equo tenea tur. Et ante oia de quibusq; armis aliquid adiscendum est illas potissime in consuetudine habendo cum q bus in maioribus factis creditur nos inueniri. Et similiter laudabile est venationem quandoq; exercere: q̄ vltra quod corpus ad laborē exponit venatio edocet per campestria tendere: interdū recto tramite vel itinere viam emulando: z alias deuiando per montes: fluuios: valles: stagna: paludes: aliaq; huiuscemodi transeundo atq; ascendendo: z per rupes arbores z edificia descendendo ac pontes aliaq; his similia ad militiam competentia elaborādo. Docet etiam frigidum z calidum tollerare ac de possessionib⁹ curam habere z animalia nutrire atq; gubernare. haud parum militibus confert. Dumq; homo in ciuitatibus educatus est de huiuscemodi operib⁹ paucam cognitionem adipiscitur: z talia militie competunt. Quam obrē pater volens filiū ad capessendam militiam destinare ipsum instruere debet q̄ sciat cum aliqua ratio ne in omnibus artibus siue manualibus exercitijs aut in plerisq; eoz expediri vt p semetipsum necessita tis tempore reparare possit: z sciat aliqua arma elaborare atq; emendare: dum non recte se habent vesti menta sua sellas equoz aliaq; huiuscemodi sibi z equo competentia. De quodaz romano dicitur q̄ per totum diem coegerit adolescētes ad effodiendum. Quod si ita res se habet intentio istius sana erat. attamē paup de exercitijs ex quo alias quāplures artes ignorabat vtiliores siquidem ac laudabiliores in quib⁹ iuuenes tēpus suum trāsirent: tāetsi hoc sciendum sit quemadmodū z alia exercitia vt fiat duz tem pus erit. Scindere: z edificare ligna lapides z similia militie attinētia vtile est: quāquam in presen tiarum pauci stipendarij ad habendam exercitiozum equozum aliozūq; similium rerum noticiam inui gilant. Nam toto tempore vite quanto potius delicati: z absq; motiōe nutriuntur: z quod deterius est i luxuria cibis ac potib⁹ cōtinuo destruunt: z i odozib⁹ vestimētis delicatisq; māsiōib⁹ curā eoz applicāt. Proide sepe accidit q̄ i hac simili vita manēdo absq; alio medio i bello volūt ptra inimicos aggredi

Et ꝗuis sint magnorum dominorum alumni nequaquã ex hoc possibile erit quod in rebus quas nunꝗ viderũt nimia doctrina prefulgeãt neꝗ aptitudiné saltẽ ad ipsas operádas ꝓpinquã possideãt. Nã licet a natura ad aliquid operãdum apti simus oportet qꝺ si in opere illo valere debemus per aliquot dies in consuetudine habeaꝫ: Et ex hoc aduenit qꝺ fere omnes adiscentes armis ludere ac deinceps in rumoribus siue prelijs ipsis vtunꝫ sepe sunt animo sufficientes: ⁊ alij q a natura validiores istis erãt semp cum tumidi tate animi agũt: quẽadmodũ iudei artesani seu mechanici ac rustici esse solẽt eo ꝙ nullã habent continuationem in armorꝫ secutione. Quocirca dũ aliquẽ fremitũ vel armorꝫ impetũ vident maximo terrore diffugiunt. Ideoqꝫ gubernatores exercituũ non debent contentari qꝺ solũ adinuenerint homines natura dispositos neꝗ vt dicatur ipsos animosos esse: nam de ratione experiendi sunt vt intelligamus quãtã cognitõné habeãt vt ipsos edoceamus vbi deficiunt: ⁊ qꝺ sepenumero eos contra hostes operari faciamus alterutrũ conflingentes. Si enim aliqs cerdo seruientẽ vel laborantem cõducit anteaꝗ ipsum in principali opere destinet maiorem partem artis instruit. Et hic officiales ne vniꝰ paris calciamentorum iacturã faciãt in vtunꝫ ad edocendos elaborantes suos. quãto ergo magis debet imperator militares viros edocere ob tã tam laudem ac dignitatem quã habita eorꝫ doctrina expectat: ⁊ econuerso detrimentũ erumnas ac detestatiões dũ stipendiarij ignorãtes fuerit. ¶ Finaliter dicere possumꝰ qꝺ ad militiã homines natura aptiores magis experti atqꝫ boni querendi sunt: ⁊ hoc nõ imerito. Quũ hi inter humanũ genus tanquã iustitia ⁊ omniũ repagulũ positi sint per quas quidẽ dignitates honestiores: ⁊ magis catholici ꝗs omnes alij esse debent. Quia non mõ populum instruere debent: ⁊ in iustitia atqꝫ optima cõsuetudine preseruare. Sed milites quoqꝫ in maxima deuotione degere oportet. Quãdoquidẽ sepissime in manibus fortune ponunꝫ aut saltẽ crebrius alio hominũ genere. ¶ Et ad minus hac tempestate paucas delectationes cõsiderare possumus que nõ sint inter militares viros communes: sicuti luxuria in maxima quantitate blaspbemia in maiori parte verborũ: ⁊ ioci ac depredationes: ⁊ crapule pariqꝫ mõ per reliqua alia vitia discurrendo: ⁊ p similes cães difficile ac fere impossibile est qꝺ artem quam aiunt se assequi omnino benefaciant. Quumqꝫ ministri adeo errant subditi in pluribus ipsos sectanꝫ. Nam ꝗuis clientes puniantur dũ errant videntes se ab alijs peioribus castigatos vel tormentatos de raro sufficienter emendantur.

¶ Cuius proprietatis imperator militum esse debeat. Cap. xi.

¶ Jam vero vidimus de agilitate ⁊ bonitate nature: atqꝫ arti competentibus vel spectantibus ad homines militiam exercentes: Sed qꝫ hactenus in cõmuni diximus deinceps licitum erit vt nõnulla verba ad imperatores dirigantur: quum ipsi non solum animum ad decertandum contra inimicos poscunt: q: etiã decet doctrinam habere ad gubernandum exercitum in equitate ⁊ iustitia: ⁊ quod omnes mutuo se diligant: ac quieto animo sub alis imperatoris tanquã filij sub patre degãt: quocirca prefectum semper erga omnes lero animo esse oportet. Nibilominus quod solum bonos amet docendo omnes bonos atqꝫ peruersos: tamen quod bonos remuneret ⁊ pessimos puniat: ⁊ in castigãdo non tãquam a benignitate alienus: Sed quod penam prebeat vt iustitia locum suum contineat: ceu patres benigni solent erga filios rectã viam non obseruãtes. Non enim ipsos castigant ac si odio sibi sint. Sed vt a vitijs dimoueant. Quemadmodum vero pater omnibus filijs cõmunis est quo ad premittendum ab ipsis tractari: quãuis erga vnũ meliꝰ ꝗs cum alio agat: ita ⁊ imperatorem bonum esse oportet ⁊ sine respectu toto exercitui cõmunẽ. Si enim ipse respectiue aut cum ambagibus vadit a militum conuersatione effugiẽdo omnino apud omnes odio habebitur: quũqꝫ de ipsis necessitatem habuerit confestim diffugient. Et dum primores vellent assidue stipendarios promptos esse ad seruiendum eis: illi quoqꝫ cupiunt ad ꝓpositum suũ ipsos in quibusqꝫ aut saltem in rebus honestis inueniꝛe: ⁊ imperator si aliud non poterit saltẽ bona verba ac vera impendat. Quod si non vera minime bona esse possunt. Et quum tot virtutes pro imperatore requirantur: quisnaꝫ ait ipsum tanto nemine merito nuncupari nisi quibusqꝫ rebus homini competentibus ac dignis vtatur.

¶ Imperator vero dispositionem natura ac ratione habere debet saltem quod mediocris persone sit vt sufficientem vim possideat: ⁊ agilem quoqꝫ esse oportet vt ipsam exercere queat. ¶ Bona itidem presentia preditus vt cum libenti animo emulentur: prospiciant: ament: ac metuant: in quo quidem optima complexio exquiritur: vt magnam partem de colera habeat: ⁊ quod sanguis ipsam assequatur: ⁊ in hac

natura homo placidus inter quascunqz conuersationes erit:natura quoqz ꝛ consuetudine animosuz ac validum esse oportet:ꝛ doctrinam habere ad iudicandas dissentiones.¶Animoqz liberali preditus sit:veluti ad magnanimos principes attinet:qui non debent nec possunt hoeste cogitare quod eis possint aliqua necessaria deficere:dūmodo principes equitatum obseruauerint. ¶Pari modo decet pretorem litteras didicisse ad scripturas videndas atqz intelligendas:cognitionem itidem de geometria hominumqz dispositione in ciuitate ꝛ campis:ꝛ omnium armorum dexteritatem habere:quandoqz equester:ꝛ interduz pedester manendo vt possit bonos eligere ꝛ alios nescientes vel contra rationē tendentes reprehendere:atqz instruere:ꝛ pre ceteris honestatem ac dei altissimi timorem ante oculos constituat:qz aliter varie erumne atqz scandala contingent:nec solum in persona eius propria: verumetiam omnibus sub vmbra eius ambulantibus euenient.¶Et animaduertas qz omnes homines: qui alijs administraturi sunt sapientes eē debent:saltez in facultate illa:in qua super alios positi sunt:gratia exempli:ponatur cerdo calceolarius ad docendum quosdam alios homines:vt cerdones fiant:si ipsemet cerdo qui officium ministrandi alijs habet sepenumero non assumit coziū pertrectat ipsum:scindit:ꝛ suit:vere perdifficile est quod alij recte adiscant: Et si aliquid capiunt per longum tempus decurrunt anteqz magistri euadant:si in hoc modo magistri fieri possunt:quoniam dubium est quod vere doceamus:Si nosipsi ea que dicimus in effectu nō operamur: vt videntes exemplum capiant:ꝛ eque ac nos faciant:ꝛ veluti in cerdonibus:aut in alijs mechāicis artib⁹ exemplum ponimus:ita in quacunqz alia facultate intelligendum est:Sub quo ordine si iperator: vel dux in omnibus attinentibus bello sapiens est:ita quod ea que agenda sunt manibus propzijs operatur:ꝛ libēter ad exercendum similia applicatur etiam omnes alij cum sequuntur:ꝛ in hoc modo ea que in pluribus diebus acturi erant in pauco momento expediunt.Et cum hoc sit necessarium in quocunqz promipero:q alios gubernat vere possimus tenere:quod senes ꝛ infirmi:quāuis quando iuuenes:aut quādo sani nimiū super exercitum valuissent deduci ad infirmitatem:aut senectutem parum possint alios iuuare: Qua de causa vnusquisqz princeps dum alicui officium vult prebere in primis aduertat vt talem eligat hominem: qui sufficienter per seipsum sciat exercere omnia que super alios administraturus est.¶Et super oia qō libenter ea que facturus est agat:ꝛ hic animaduertendum est:quod si publicum officium in administrādo alios assumimus libertatem nostram ꝓpriam particularem admittimus.qm̄ pretiū ab alijs hoibus in loco premij accipimus:ꝛ vnusquisqz accipiens premiū ab altero de iure diuino naturali:ꝛ accidentali:ad satisfaciendum cui sibi premium prebet oīno tenetur:licet quod in hac nostra tempestate:ꝛ etiam in alijs tēporibus pleriqz principes ꝛ alij ministri nimium decipiuntur credentes posse de iure assumere vectigalia a populo tradita:ꝛ aburi ipsis:nullam habentem curam de administratione populi:sed tum ad venationes: tum ad alienas mulieres:iam clausi in cameris:aut in ludis retenti:quādoqz in longo somno occupati: iaz in varijs cibis capiendis consumando longum tempus:nullam habentes curam ad vtilitatem soluentiuz ministris ipsis:que prauc operationes sunt:cum nullus homo ita habilis a natura:aut arte sit:qui simul varia officia probe curare possit:nam si aliquis debet eē bonus faber ferrarius:necesse é diebus atqz noctib⁹ in fabrisferrarij arte fabricare:tū manibus:ꝛ tū mente:qm̄ si vna die vadit ad venandum:alia ad ludendū: iam per vicos ꝛ plateas:nunquam erit bonus fabriferrarius:ꝛ tamen ars sua parua est:atqz brevis ad cō prehēdendum ipsam:ꝛ paucum lucrum ab ipsa excerpi potest:Beniqz omnia hec posita oportet fabriferrarium sollicitum esse:vt bonus fiat magister:ꝛ ad viuendum de arte sua valeat:in quo exemplum manifestum principes capere possunt:quoniam si in infimis officijs oportet vnumquēqz artistam totum seipsuz dare:quāto magis in officijs ꝓfundis:atqz latissimis decet mīnistros:in oibus tpibus sollicitos eē omnia alia premittenda:ꝛ in sequella officiorum suoz:semp attentos manere.¶Nequidem decet quod princeps alium hoiem ad gubernādum per se ponat:vt super humeris eius quiescat:qm̄ veluti principes ipsi volūt assumere nūmos officij:ꝛ consumare ipsos etiam ipsimet ad capiendos labores personaliter tenentur.naz alij qui positi sunt:tāquam aditi non sicut veri pastores ingrediuntur:sed potius per viam indirectam ad gubernandum accedunt:ꝛ tandem per labores suos nimium:atqz nimium solui volut:vnde duplex on⁹ super populum ponitur:primum a principe:ꝛ secundum a gubernatore per ipsum principem adito.
¶Ulterius tanquā potissimum inter oia decet iperatorē siue ducē exercitus tēperatū:ꝛ piū eē:sine qbus duabus virtutibus ipossibile est a natura neqdē arte aliquē hoiem oīno ꝓbū posse vocari:ꝛ i hoc loco temperātia nō tātū p moderationē aie:sed ēt p temperātiā mēbrorū assumimus:nā veluti superius agendo ō

exercitijs vidimus corpora mollia nimiũ prõpta:nimium pigra:nõ valent ad maxima opa: atq; laudabi lia pagẽda:vnde fit:qõ si qs inter alios hoies in viribus mẽbroꝝ ꝑualere vult:necesse ẽ tẽperatũ mẽbroꝝ eẽ:z vltra naturalẽ tẽperãtiã ẽt oportet ꝑtem tẽperatũ fieri:vt semper aduertẽtiã habeat ad ipsam tẽ perantiã obseruandam:atq; adipiscẽdã inquãtũ põt. ¶Et tẽperantia ad oia extrema ad oia media cor respõdet cũ qb⁹ ꝓprietatib⁹ cõtra oẽs põt multa opari dũ vult. ¶Pietas siqdẽ poti⁹ aie quã corpi at tiere vr̃:verũtñ vbi ꝟa tẽpãtia ẽ pietas nõ õdinat ad subueniẽdũ supbis:aut hijs q i ꝓfidia male opãti ꝓsi stũt: sed tãtũ pietas in hominibus temperatis ad subueniendũ inclinatis aut vinctis qui amplius offende re nequeũt accedit. ¶Et hec virtus in oibus ducibus seu imperatoribus admodũ comendabilis est:nam posito quod multa faciãt in detrimẽto alioꝝ dũ temperati:z pij sunt ab oibus ꝑ maiori pte sumendo co mendanr̃:z sic qz crudelitas est opposita pietati oẽs homines amicos:z inimicos crudeles atq; intẽpatos blasphemãt. ¶Pietas vero adhuc in aialibus brutis comendar̃:quoniã tãtã habet in se bonitatẽ:quod omnia corda quãuis dura mollificat:nã si aliquod simile suũ simile amat :pietas potissime pietatẽ amat: Sub quo ordine religiosi habemus assumpto a beato augustino:z a ratione: homines pios nõ posse ma lã mortẽ mori:videlicet damnabilem ad penam post hãc vitam. Eo ꝙ omnis pia persona semper quod potest bonũ opus in proximũ operar̃ cã quod voluntatẽ incessanter prõptã habet:vnde fit quod quanuis pij homines magnũ opus in beneficio proximi nõ operarẽtur nimiũ estimar̃: quia cum sana voluntate fa ctũ firme in eodẽ mõ vt per seipsos vellent actũ esse:z econuerso assumendo intelligas in hominibus: qui cũ pauca pietate mouenr̃ semper in odio sunt oibus gentibus vbi agnoscunr̃: quod nullus alterũ a natura amat dũmodo aliquod beneficiũ ab ipso nõ expectet occurrendo in casu necessitatis: z de hominibus qui pij non sunt pauca:vel nulla subuentio ꝑspectanda est cũ ꝓ seipsis tantũ omnes intrinsecas: z extrinsecas diuitias volũt quas habere possunt:vnde procedit quod omnes auari sunt in blasphemia maxima circa omnes gentes:presertim dũ contingit quod ad seipsos prodigi sunt:ad omnes alios vero in miro mõ ava ri:qñ nõ solũ malignitatẽ istoꝝ consideramus:sed etiã simul malitiã: quia in tãta quantite seipsos amãt paruipendendo parentes:amicos:z inimicos:z qui auarus ad seipsum:z ad omnes alios est minoꝛ osten dit habeꝛ malitiã:quoniã q̃uis faciat in miseria degere eos:q cũ ipso associanr̃ etiã ipse pariter in penuria viuit:z de miserabilibus personis raro:vel nunquã inuidiam habemus:vnde fit quod sepenumero per vlti mũ medium assumimus ad contentandos socios:atq; seruos minorem partem de bonis acquisitis per nosipsos capere quam eis tradimus.

¶De ꝓptibus homini cõpetẽtib⁹:vt ꝓprie animosus vr̃ optim⁹ militaris vocãd⁹ sit:z qõ ne cesse ẽ i quacũq; armoꝝ ꝓdictõe varijsq; idustrijs mẽbroꝝ habilitatẽ valere. Cap.xij.

¶In superiori capitulo quasdã lineas posuimus partẽ aliqnã describendo de conditionibus que in pre tore esse debent ad hoc quod bonus sit:z vlterius spero me tractaturꝝ quatenus vir animosus strenuus aut perfectus in armis dici queat. Perfectũ vero intelligimus penes militarẽ facultatẽ ac respectiue ad alios militares. ¶Hoc nomen validus in multis officijs intelligit strenuus siue sfortiatus in lingua castellana cõmuniter pro animoso in armis assumr̃.z bellicosus ꝓ industrioso atq; in rebus bello gerendis animo so. Sed redeundo ad hoc vocabulũ quo dicit̃ vir sfortiatus seu animosus explicãdũ est an intelligi opor teat cum omnibus armis in modum nocendi hostibus aut si in vno tãtũ telo vel mõ cõtrariandi aduersa rijs põt verũ strenui viri nomen adipisci. Ad quod respõdendo cõcedendum est qõ quicũq; cõstanti ani mo ac statuto aduersus hostes quicquid põt agit q̃uis cũ vno ense aut sola lancea vadat vocãdus ẽ strenuus. ¶Sed ad ponendã differentiã inter magis sufficientes:z minus sufficientes intelligimus de aptis ad maiorem rez gerendaꝝ copiã atq; ad ea q̃ maioris ꝑportãtie sunt pariter:z õ illis q tantum sufficere nequeũt. ¶Aliquid dicemus de eo qõ ad vnũquẽq; militarem spectat ad hoc qõ bonus in ea arte sine aliquo respectu dicat. ¶Militie de hora in horam multa incõuenientia occurrũt in quibus periculũ imi net temporaliũ bonorũ:z vite personarum simul cũ huius mũdi honore. ¶In acie aũt inter militares vi ros quãdoq; magna est fertilitas ciboꝝ potuũ ac mulierũ aliarũq; diuitiarũ:z alias penuria qui in tali lo co de cibis aut huiuscemodi incõuenientijs se occupare permittit si est capitaneus hostibus cũ inuadẽtib⁹ nõ põt gentes nec semetipsum gubernare:z si infime cõditiõis est absq; qõ in suorum defensam adiuuet

more brutorū vituperose morīt mulieres alienas accipiendo est multorū odio: suamet membra debilitat: ⁊ in luxuria occupatus nullā curā habet de illo qđ ad exercitū pertinet: nec cōsiderat machinationem quam inimici faciunt. Si ad deprędādū auidus plerunqz ad hostium spolia attendit presupponendo omnem iacturā que posset sibi: ⁊ suis cōsocijs euenire. Unde accidit quēqz deperditū iri. ¶ Esse debet verus ac pius vt creditum habeat apud illos qui secū frequentant: ⁊ loqui sentiunt non blassematos: nō riffatos ne omnes ipsum fugiāt: presertim qui alicuius auctoritatis fuerint. Et capitaneus siqđē per se parum agere pōt vbi vero penuria opus est vt qspiā per se abstinens sit cunctis propalans qđ cibi p vna dūtaxat vltima vite obseruatione: ⁊ nō p aliqua alia delectatione sunt assumendi mente cōplectēdo ad qđ rediganī ex quoī ventrez positi: Et existente ciborum penuria ad omniū gratificationem in eorum partitione paruz p se assumere debet. ¶ Dicatur multotiens iste est validus homo cum ense in manu ille pedester valet: iste alter equester. Ille in cōcursationibus: ⁊ alius in campali certamine: quidā in debellandis arcubus: ⁊ alter in defendendis aut vbi se qsquam in ampla campania inuenerit aliquis bonus cum vno telo: ⁊ alius cū alio. Sed non sufficit hec particularis bonitas ad supplendum cum sufficientia in qbusqz casibus in qbus qui cūqz bellum segrur accidit multocies inueniri maxime per terras aliēas aut ignotas eundo. Nō latet alī quā practicā habentē qđ multocies accidit bello aut extra bellū inuadi: tū ex manifestis hostibus: tuz vero latronibus: ⁊ qđ interdum nos cum armis inuenimus: ⁊ alias sine armis quandoqz cū vno pugnali solo: ⁊ quandoqz cum vno ense aliquādo cum vna lancea: ⁊ alias cū aza vel partesana: ⁊ sic vario mō: tū pedester: tum vero equester: ⁊ iā alios in carceres obtrudimus: ⁊ iam obtrudimur aliquando fugiendū est: ⁊ aliquā do prosequendū: tum natandū ad transigendas aquas: tum vero elaborādū ad menia extollenda: tum ad declināda: ⁊ alias ad aperiēda: ⁊ ita in varijs modis adinueniri accidit. ¶ Petimus in hoc loco aliquis validus hō: aut animosus ad preliādū solo ense vel in camisia si debilis est quidnam faciet ad fugiendum ex aliquo carcer q̄ꝫnis apertum sit hostiū atqz alius locus dispositus ad discedendū. Si a duobus vel tribus custoditur: licet sine armis sint: sicut ⁊ ipse: ⁊ q̄ꝫuis ab vno solo nequaquam abire auder suā imbecillitatem cognoscens si aliquā apertura in muro facturus est: oportet ingenio polleat: ⁊ si in altū ascensurus: ⁊ deinde descensurus leuitas: ⁊ cognitio in extollendo: ⁊ declinando: ⁊ si aliūm apprehensum custoditurus est cognoscit id qđ qsq̄ facere pōt: ⁊ in toto prouidet. ¶ Si animosus: ⁊ oportet ad offendendum inimicis vel ad fugiendum ab eis aliquā aquarū multitudinē trāsire si natare nescit proculdubio est deperdit⁹ q̄ꝫuis bono animo sit. ¶ Sciendo vti vno tātū ense dū cū lācea inuenīt aduersus hostē aliā similē habētē ad malū redigīt. ¶ Si ex debilitudine aliqua mēbroz legio etate aut consuetudine bonus est tātūmodo equester. ¶ Inueniens se pedestrē vt per varios casus cōtingit tanq̄ innexus cōnumerat. ¶ Si pedester intrare volet in aliqđ vallatū seu obseratū locū aut in qđ nō pōt secrete equester ire ad vidicādū se de aliquo suoz inimicoz vel ad fugiēdū dū eum accipere volent: quidnā ad fugiendū faciet: si nō est leuis ac fortis pro quoqz de solo ad solū ei obuiare poterit. ¶ Et p talia incōuenientia varia exēpla adducere possemus: quocirca opus est quod ad hoc qđ qsquā dici possit optim⁹ bellicosus: atqz animosus multas i se partes laude dignas contineat. ¶ Magnus intellectus discursus nō furiosus sed temperatus magna vis ac leuitas mēbroz: Nam qñ aliqs homo videt nō posse se saluare parū vel multū pedes inter hostes cadēs secū consulēs vereī eos cōmittere ét q̄ꝫuis leuis sit ⁊ putat qđ a quocūqz retineri possit si cū eo se adiunxerit: magnopere dubitat res arduas aggredi si cum aliquo equo cadit aut p semetipsum dum armatus est cum labore assurgere potest. ¶ Practicus esse debet in cāpis ad cognoscendū vada riuorum: montium: vallū: ac planicieꝫ: ⁊ tanq̄ pars valde principalis regrīt qđ erga alios amicabilis sit ac liberalis: qđ raro potest vnum sine alio inter militares viros manere. ¶ Continuo inniti debet in rebus bello competēt⁹ tum pedester: ⁊ tum equester: nam si accidit quod in pretorem statuaī totus exercitus gaudeat: quando enim militares de suo imperatore non contentantur: raro opus laude dignum peragunt. ¶ Nostris temporibus qdā eques fuit noie alphont⁹ paiard⁹ ex regno murcie: ob suā animositatem: atqz bonitatē: sese in regem eiusdē regni extulit. Uno ⁊ eodē tpe cū rege castelle: rege aragonie: ⁊ rege granate: bellū habuit quottidie aliquid de ijsdem regnis adipiscebaī: nec de suo quicq̄ alij. Attamen hec prosperitas ei durauit q̄ꝫdiu cū honestate ad pūcipē spectāte vixit. ¶ Bonus sermocinator erat: formosus ac mēbris validus qñqz dum qd de vita sua exactū fuerit ⁊rrogareī: dicebat qđ qñ in iuuētute erat neminem adinuenit q eum in cursu: saltu: palestra: ⁊ iactu vicerit: ⁊ neminem q pedester nequidē equester: ⁊ sic i quocunqz mem

brox exercitio cum alijs occurrendo assidue supabat inquiens. Cum ad conflictuz in leui pugna aut bello contra paucos vel multos icturus eram vix cõsiderare potera q̃uis hostes maiores numero essent quod me superare potuissent. Non enim principaliter ad numerũ inspiciebam nisi quod meo iudicio videbar eẽ quocũq; eox potentior: Et quod dũ aliquãtulo mei adiuuassent oẽs inimici ex singulari certamine cessissent. Quocirca hec verba adiungebat inquiens eo tempore ego bonus erã castus deuotus liberalis multis benefactor absq; primi pudicio. At quũ primũ destituere hec omnia cepi pauca deuotione vtẽs mulieres alienas atq; alias diuitias capiendo videbaꝫ nõ mõ homines: z animalia bruta sed saxa quoq; me odio habere: z sicut prius vincebam deinde a quocunq; victo cedebã. Quapropter ipse ꝓsulebat. vis aio sus esse: z alios vincere honestã vitã ducere debes tuũ creatorem cognoscens fortib⁹: z leuib⁹ membris vrgens: z intellectu speculatiu⁹ semper tamen suauis ac prompt⁹ ad multorũ conuersationẽ. Quo ad veritatẽ qui nõ est dign⁹ gubernandi magnos exercit⁹ imꝓpie valid⁹ vocaꝫ aut in militia sufficiens: quia nõ solũ dũ cum alijs inuenimur: imo z si soli manem⁹ varij nobis casus occurrunt qui expetunt strenua aio sitate atq; industria remedium adhiberi. Et ad hoc qõ in preturam ascendamus magna ꝓtica opus ẽ z vt ꝓtica cũ maiori fundamento sit: z ratione enarretur cõuenit qõ preto⁹ historias viderit quibus ex antiquo: z moderno varij casus cõtigerint õ quib⁹ facile explũ dedim⁹ ad precauẽdũ nostris necessitati b⁹. Quiq; litteras habet simul cum naturali bono facile suorũ militũ animos vbiq; cõmouet appropriatis verbis penes id in quo reperiuntur dux ad expugnãdos hostes vacant. Quando capitane⁹ est mẽbris valid⁹ inter primos rumpere põt: z locũ aperire per partem in qua rumpit ita qõ sui omnes cux grato ac deliberato animo sequũtur. Sed si capitane⁹ retrouadit: z tam debilis est q̃ in primo conflictu siue ictu cadit aut nõ sufficit de sua persona hostium quẽquã deuincer tot⁹ eius exercit⁹ frigido animo bellum init. Et si neq; litteras neq; magnam experientiam habet dummõ animosus hostes aggredik cũ paucis aut multis ex suis militib⁹ accidit cum vincere hoc tamen fortuito: z sic durare nequit nequidẽ aliqua vice accidere cõtra hostes prudentes ac bello assuetos. Veniq; nulla alia ꝓbatione opus est nisi exẽplo tantum qõ nobis ex maiorib⁹ nostris restiterit vnde cõperim⁹ quaten⁹ quicunq; plurimos armis vicerint varias ꝓuincias subiugauerint: z in victorijs perseuerauerint homines robustissimi: z igenio acutissimi fuerint: z ex eis q̃plures litteris copiosi. In lege scripture inchoando legitur qõ rex dauid robustissim⁹ fuerit q̃uis parue state. De hercule: z hectore vis narratur super alijs hominib⁹ admirabilis: presertim de hercule simul cum magna sapientia. De alexandro nõ scribuntur magne vires sed bona tantuz membrorum dispositio: z ad partem fortium tẽdens multe littere anim⁹ atq; industria. De industria intellect⁹: z vi corporis bãnibalis nescio quidnam scribi possit mai⁹ illo qõ scriptum est. Juli⁹ cesar fer i cũctis facultatib⁹ oẽs sui tẽporis corporis: z igenij dotib⁹ excellebat. Carolus magn⁹ dux offredi⁹ õ golione cid⁹ rodies iuxta scripturas erant membris atq; ingenijs fortissimi: z sic in alijs quamplurib⁹ exẽplum inuenim⁹ quo manifestatur qõ q bello eligend⁹ est de necessitate in se continere debet omnes laudabiles partes que ad quẽlibet hominem cuiusq; officij spectant: Nãq; cauator siue effossor molendinari⁹ ganapanius aut huiusmodi rudia officia valere possunt sup alijs ex magna dũtaxat fortitudine. Potest etiam esse magn⁹ litterat⁹ q̃uis membris admodum debilis male patiens longam famem ac sitim mercator sufficiens quãq; debilis: z sine litteris: dummodo aliquid acuminis atq; industrie per aliquam praticam assumpte habuerit: quiq; bonus preto⁹ in totum completus: licet ars in se prana sit q̃pluribus enim paupertatem ponũt: tum amicis: z tum inimicis multosq; ad scandalosam mortem conducunt tam de illis qui sine culpa sunt q̃ de capessentib⁹ arma ad offendendum ac seipsos tutandum. Tandẽ vbi tot adducim⁹ perfectiones competentes illis qui militiaz sectantur non intelligim⁹ quod cuilibet alteri nõ sit honesta sapientia nisi q ob frequentiores necessitates aliquam differentiam inter militares atq; alios homines assignamus: q̃uis vnicuiq; conueniat scire per viam ambulare: z extra viam per culta quoq; z in culta loca: z scire se de suis membris aduersus alios homines: z quodcunq; animal prevalere medium cõtra frigus: z calidum accipere per altitudines: z alias asperitates ascendere ac descendere aquas traijcer: tum saltu absq; alio artificio: tum vero aliquo palo siue baculo aut pontẽ edificare. Et hoc in loco quo ad remedium de transigendis aquis diu apud omnes patres magna inaduertentia prorupit in comuni assumendo: Quum ex ordinaria regula non inueniaꝫ q patres faciant de mõ natãdi filios adiscere. Quin potius prohibere solent q non discant timentes iminens de presenti periculum ne submergant: nequaq; i

spiciunt vtilitatem que diuturnis temporib⁹ inde expectatur tametsi dicatur plures submergi ex scientib⁹ natare q̄z ex nescientib⁹. Quum frequenti⁹ ad periculum sint oblati. ¶ De imittendo se pluries in aquaz concedimus sed maiorem numerum submergi protin⁹ denegam⁹ precipue de illis qui modum natandi di dicerint ita vt debetur: z in tenera etate adiscendo temp⁹ inest perfecte assumendi. Qui vero parū scit de mō: z scientia natandi recordatur nec quomodolibet quantitatem considerat ita quod de facili natatur⁹ per aliquod spacium submergitur. Verū si ex pueritia sufficienter erudit⁹ se denudando aliquo iminente periculo aut accipiendo alia remedia que competant distantie quam preire volet pauci submergerent quā do non caderent multū intra mare. Quippe quod nō mō q sufficienter aliquod officiū discit de vno solo instrumento prevalere innititur: immo z de plurimis videns se necessitate coactum: Semperqz cuz aliquo remedio vadit. Et quando concederemus quod etiam de scientibus natare haud secus q̄z de nescientibus submerguntur nemo negare potest q̄ scire non sit virtus: z virtus apud omnes est laudabilis: z si laudabi le est ipsam scire turpe erit sine ea manere maxime in rebus ad quas multocies occurrimus: z aque propin que sunt habitationi nostre: quapropter tum voluntate: tum necessitate eas ingredimur. Ideo cōmuniter natare sciunt illi qui circa aliquos riuos nascuntur: z alij ignorant vnde nō possum⁹ patrum inaduertētiaz excusare: postq̄z ex pueritia filios ad sciendum natare nō destināt presertim q̄ ex natura omnes pueri id concupiscunt: Et quemadmodum de natando exemplum insinuamus de quacunqz alia aptitudine mem bris condecenti intelligimus: Si mō ex necessitate cuiqz homini omnino cōmuni.

¶ De eodem.

¶ Inter alias potissimas partes magna resultat militarib⁹ vtilitas quod de stella arcto cognitionem ha beant: z nauigare sciant: nam plerūqz accidit noctu reperiri in patria apud quam nullam de ea cognitio nem eliciunt: nec sciunt quota sit hora noctis: adeo q̄ ipsos accidit qō credentes anteri⁹ ire retrocedunt: aut inimicos fugiendo se se illis tradunt. Et habita cognitōe de arcto primo aspectu sciunt qua parte ve niat: z demum quam viam iturus sit suam intentionem sequendo: z etiam que hora sit determinate aut parum differenter cognoscit taliter q̄ maximopere necesse est militibus de arcto nosse precise illis qui sun guntur preture offō aut se in guidas prestāt: z qui nō est ad alioz regimen nō pōt integre sufficiens dici. ¶ Videmus quedam insensibilia cōpora de arcto cognitionē habere: ex qua quidem cognitōe magnaz vtilitatem homines suscipimus quemadmodū de acu que est nauigantibus semita sine qua nō posset pro cul ex terra discooperta nocte presertim nauigari. Et postquam eiusmodi insensibile corpus tantum habet instinctum siue naturalē appetitū retrabēdi se ad arctoaz stellam per viam calamite quanto magis homi nes qui nō mō sensibiles: immo z rationales sum⁹ eandē cognitionē bēre debemus. ¶ Magnum siqui dē atq̄z vtile nature secretum extirit hunc nauigādi ritum adinuenisse ob paululum calibis taliter per cala mitam cōfectati q̄ semper ad arctoum respiciat. ¶ Nauigatio itidē necessaria. nam plerūqz si non hodie saltem in crastino cōtingit mare aut alias aquas ingredi ad traijciendum ex vno loco in alium: aut nos in eis saluandum. ¶ Sciens nauigare quisqz p se aut cū alio pōt aliquā magnā aut parvā cimbā accipere: z sibiipsi remediū prestare. Sed per se nauigare nescienz quāq̄z plurimas rates inueniat in libero loco ad ipsas capiendū nil sibi prodest. ¶ Et modus nauigandi: atq̄z habēdi cognitionē de arcto paucis horis ac faciliter adiscitur: ita qō quisqz id scire debet. ¶ Nauigatio mirifice adiuuat ad natandum z natatio itidem ad nauigandum: qui enim natare scit accipit vnā tabulā aliquē fascem lignoz̄ siccoz̄: atq̄z iuncō rū z vessicā cucurbitā sursum: aut cuiusqz alteri⁹ rei que se super aqua retineat: z collo inectat siue alliget ne diffugiat ac semper subtus pectore vadat: hoc modo aquaz̄ multitudinem trānsire potest: aut diu absqz qō submergaf apud eam assistere. ¶ Quiqz in modo remigādi nauigare sciet sese assidue pedibus atqz manibus adiuuabit in ripā approximādo ponens se aliquatenus ea parte qua vent⁹ aut aqua vadit. Melius tamen fit natare ac nauigare sciendo. ¶ Sed quāuis multū sciatur semper bonū est aliquid accipere quod i aqua non submergaf z gutturi alligef. ¶ Jam paucis ante āms vtunf quoddā artificio aut nata torio facto ex corio suto eo modo quo pilote vulgariter de vento nuncupate: ac de illo ēt corio quo cū ijsdē pilotis inflari z deinflari possunt: Nihilominus in eo loco aut respiraculo quedā canella seu arundine⁹ ca lam⁹ esse debet: vt frequēter inflari possit ceu tybicines agunt. ¶ Et hoc artificiū vel cingulū sub brachijs

accingi oportet. Verūtamen huiusmodi substentaculum sub axillis strictius venire debet: vt quisq; prevalere queat. ¶ Quedā corda desuper quocunq; humero sit que substentaculū anterius & posterius capiat ne deflectatur: sed q; fixa in subaxillis maneat. Et alia per trāsuersum ad occiput qō ex vna corda vadat in alterā super humeris trāseundo: & hoc modo nō possunt corde super brachia diffugere: nequidem substentaculū flecti: Nā si flecteretur caput in imū: & tibias i suppremū verteret. Sed tenēdo ipsum tali modo alligatū: qō post psonā vadat erecto pede sup aquā ambulamus: & necubi caput subtus ea pōere possumus quapropter nemo submergeret: licet q; multū manēdo de frigore: aut quouis alio eiusmodi incōueniente mori posset. ¶ Quumq; hoc cingulū tā vtile: ac leue sit portatu nō modo militares viri: verūetiā quilibet viator secū deferre debet ad trāsigendā quācūq; aquā vbi aliquod periculum occurrere potest. Donec nauigatur ppter cōtingentes casus cōtinuo succinctū deferēdū est: & penes magnitudinē deportātis grossius esse debet: & decentis grossitudinis erit si eiusdem sicut musculus: tum & aliquanto minoris: Fieri oportet tanq; coturnus: duplo cocio quēadmodū pilota vulgariter de vento nominata ac deinde inflandus tāetsi conuexe: & non directe factionis esse debeat quo facilius cingi possit q̄uis vtrunq; sufficere queat: & hoc cingulum aut sustentaculū scient agere quicūq; pilotas de vento fecerit. ¶ Potest de se quispiam prevalere licet indutus sit de pedibus ac manibus ipsum tenendo vt ad ripam ascendat. ¶ Hoc itidez instrumēto vela fieri possent supra palum figendo ac manibus retinendo: ventus enim ad littus maris prosiliet. ¶ Qui vires: aut coturnos agit si cocium pinguedine asperget: & equaliter suet vti debet de quocunq; comuni cocio istud natatorium facere potest. ¶ Et vnusquisq; per se habens aliquam butiliā siue onoferuz aut quodlibet aliud cocium quod inflari possit: & in ipso ventus retineri sufficit ad retinendum nos super aquis. Semper tamen alliganduz est ne ex collo diffugiat nec super spatulis voluatur. ¶ Propterea melius est accipere duo onofera simul: & collo in vnum alligare eisq; superponi: & quod sub axillis veniat. Nihilominus: q; collo alligentur ne diffugere: aut dilabari possint. ¶ Et hec est communior via: ac minoris expense q̄ in eiusmodi artificio reperiri potest: & in quantitate optima maxime apud hispaniam quia vtribus vtuntur: & similia in quacūq; domo extant: & in ijsdem botis ipsamet perna aut crus ad inflandum appropiaf aliquaz camusculaz ponendo: & subtus aptatā ne ventus exhalet. Non est ponēda lingueta vt in pilotis de vento fieri solet. Hoc.n. periculosuz est. naz quandoq; sinit se inflari: & ventum retinet: & quandoq; neutrum. ¶ Melius est q; vna queq; botilia per se inflari possit vt si fortuito vna rumperet cū altera restemus. ¶ Bonū est aliquam apprehensionem vnicuiq; agere vt versus spatulas nostras cū aliqua fune aptari possint: & tunc securiores imus: licet nequaquam necesse sit q; per spatulas iungantur nisi q; prope veniant. ¶ Demum animaduertas quia non per solum scire enarrare ea que probis viris attinent probi viri habendi sumus nisi dum ea agimus que agenda esse dicimus. Quāobrem non tantū in legendis libris insistendum est: imo in operando vt egerunt homines quos cōmendamus.

¶ Cur experientia competat varias gētes cognoscere vt possimus ipsas in consuetudinem habere: vel occurrentibus necessitatibus resistere. Cap. xiij.

¶ Si perfecte volumus aliqua re potiri decet primo propriam eius naturam cognoscere vt sibi ex mera voluntate nostra propriuz aut contrarium prebeam⁹: Quoniaz si aliquam duriciem superare debemus alia ibi maior applicanda est: aut vero q; nimiā promptitudinem vel exolutionez adducamus licet aliqua in suis contrarijs deleantur. Quemadmodum peccata. Sed hic vincere accipimus pro tolerare potius vel operari secundū naturales cursus: atq; corporeos vbi semper aut plerunq; homines qui fortiores sunt debiliores vincunt. ¶ Bellum quidem de propria eius natura res crudelis est. Quū semper totaliter ad deuincendos alios armis attendit: partim truculenta morte: partim etiā depredationibus: & carcerationibus talibus q; si quis nollet belli conditiōes assequi nihil vtiq; in prelijs valebit q̄uis si vincere possemus compatiendo laudabile esset. Sed hoc modo vincendi nō propie bellū nuncuparetur nisi potius econuerso. Quamobrem opus est belligeros aliqua crudelitate vti per naturā vel artem acqsita: & de hoc in sacra scriptura q̄plura exempla habemus vbi deus iubebat ferro inimicos eorūq; substātias dissipari. ¶ Beamybale aphrycano dicitur q; asperrime hostes debellauerit: & raro eis aliquam promissionez obseruasse. Quidā alij quoq; qui famosi erant: & maxima crudelitate in militia vtebātur quousq; inimicos supera

bant adepta tamen victoria omnibus facillime parcebant. ¶ Hac temperie ferdinandus rex neapolis habita noticia de gallorum condictione ad ipsorum conformitatem vt victi cederent elaborabat nec pactiones nec fidem obseruans adeo q festinatim eos superauit: z extra regnum expulit: interiz quoqz gallos hactenus vidimus pro falsis promissis crudelitate z seuitia quamplures in italia deuicisse. ¶ Non equidez ex hoc crudelitatem laudam⁹. Sed ipsam pot⁹ negligimus q̄ꝫuis bello interdum causa conformitatis valeat: z ex hoc puenit q tñ superbi seu feroces i paucis dieb⁹ subijciunt: q̄ꝫtum z mites in pluribus. Verum etenim sepe populi principibus humanis: z amicabilibus se dedunt. At si impetu armorum regiones aliquas crassari oportet ob cuiusqz crudelis seuitiam trepidant quia non solum de violenta morte pauẽt. Verumetiam censent crudelem occisurum esse quoscunqz capere poterit. ¶ Et q aliqui per rationem: z experientiam attingant ad cognitionem alteriusmodi q̄ꝫ gens cõmunis: aut timida habet: hi non plures sunt. Qua de re veluti iam in principio de proprietatibus imperatoris diximus honesta atqz vtilis res cẽt principes ac primores: qui bello vtuntur suos in varias prouincias immittere: vt cognoscant diuersas gentium proprietates ac modos quos in debellando assequunt. Nã si posi modum cum ipsis concurrere debent sciant eos aliter tractare q̄ꝫ alij agere solent: z causa plus timendi vnam nationem q̄ꝫ aliam communiter accidit eo q vnus varium modum decertandi ab alio habet: z q̄ꝫplures nimium alios timent qui non eorum ritu turmas ordinant: z veluti in aliquibus ludis contingit: Vtpote in pila: z ludo taxillari vel lassi dritio atqz palestra q ioannes petrum: z petrus ferdinandum: z ferdinand⁹ ioannem vincit: Nihilomin⁹ si ioãnes sufficienti arte siue rõne p̃dit⁹ esset ad omnes diuersitates: z versutias illius ludi cognoscendas petrum vincendo etiam quoscunqz petrus superasset deuinceret. ¶ Alia quoqz principalis pars minime respicienda q quisqz in patria aliena bellicosior q̄ꝫ in propria demonstratur. Quocirca non⁹ valet dum infertur in patria aliena vacca bouẽ excellit. quoniam de hominibus intelligitur q plures simul sint vel q do minuz de patria illa habeant qui eis faueat: z tunc alienigene tanq̄ꝫ lupi sunt qui nullam domum possident ac semper scrutantes eunt vt ad depredandum omnes ingredi possint. Nullum enim depopulandi atqz occidendi vbiqz respectum excudunt quandoquidẽ neqz parentes neqz amicos adinueniunt quos obseruare deberẽt. Ideoqz seipsos ex bello dũtaxat depẽdere prospiciũt: z sic eũ totis viri⁹ assequunt. ¶ Quiqz ipsos adeo asperrimos aspicit: z a quacunqz benigna conuersatione semotos minimum de eis trepidat. Si vero princeps illius patrie magnã cognitionẽ hẽret cito: z cũ facilitate doceret suos ad decertãdũ ꝓtra cõsuetudinẽ z habilitatez aduenaz. nã totã patriã i mẽte habẽdo facillime possunt ꝓtra alienigenas i decordinatione inire. ¶ Cõgressus totius exercitus nõ ẽ oino querẽdus nõ eniz rutus ẽ: Quoniã sero accidit deueniri i cõflictũ ad beneplacitũ amboz castroz q semp pars q̄ videt debilior excusat. Ideoqz diebus ac noctibus victoria indagãda ẽ. nã q̄ꝫuis alius paulatiz vincat in paucis diebus pars aduersa simul cũ alijs bonis fauorẽ gẽriũ deperdit. Quapropter deinceps neqz gens neqz nũmi sibi opẽ ferũt. Ideoqz salubrius est si qcquid debiliores i annis atterũt paucis diebus idipsuz agũt: precipue dũ nõ expectat magnũ auxiliũ: z vltra hoc iperatores debẽt ꝓsiliũ assumere cũ illis qui pluries in bellis manus accomodauerũt: z victoriã nacti sunt. Assidue eniz ꝓtingit verba cũ aio cõformari. Iccirco qui timidi sunt imaginãtes q i ꝓflictu adesse debẽt semp dant cõsilium q bellum non fiat. Et si hoc palã nõ aperiunt nequaq̄ꝫ determinato aio audẽt inimicos aggredi quod vtiqz baud paz detrimenti affert ad cõflictũ deueniẽdo.

¶ De ordine contra ordinem quem germani obseruare solẽt. Cap. xiiij.

¶ Causa assignandi aliquã viã qua vniuersaliter pluribus gẽtibus insistere possimus hic cõtra ordinez ac serie germanorũ in ꝓflictu aliquod exẽplũ ponemus. nãqz hic germanoz ordo tpibus nostris ferme inuiolabilis appet lz q dũ pauci sunt: z de loco i locũ trãsire debẽt: z nõ habẽt offensibilia arma pter lãceas balistarij equestres: z milites grauis armature admodũ cõtra germanos valẽt. Quũ vero germani intergre suũ ordinẽ obseruãt oia armoz genera secũ afferũt presertiz species bõbardaz p oia latera quãplures habẽt. Ideoqz aduersus balistarios equestres facillime possunt: z ꝓtra armigeros grauis armature quos vulgariter hoies de armis appellamus. Germani dũ obuiare vel incõtrare eis volũt oẽs lãceas in fortitudinẽ applicãt. Quodãmodo ad similitudinẽ crucis sancti andree: z sic equi absqz detrimẽto maximo per dimidiũ peditũ germanoz trãsire possunt: z procul manẽtes frequẽter ab his peditib⁹ cõpellunt. Et quũ

tota acies vel turma retrocedere incipit tanq̃ devastata dici pōt. Quapropter cōtra pedites sguizaroꝝ siue germanoꝝ alius ordo fortior assumēdus ē. Et hic dici posset q̄ habēdo aliquos currus armatos versus inimicos vtile erit eo q̄ gētes possunt currus vsq; ad dimidiū inimicoꝝ deportare ꝛ secure ambulare. Sed hoc dūtaxat ī planicieb⁹ fiet: ꝛ semel i plurib⁹ ānis. Iccirco aliā seriē faciliorē: ꝛ cōmuniorē adiuenīt decet vbi precipue ordini validiori q̄ sit germanorū ritus oīmodo attēdēdū sit. Quod fieri pōt cōsiderata germanoꝝ fortitudine: ꝛ taliter est faciūdū primo turme more germanico ordināde sūt⁹ lāceis alabardis: ꝛ per latera scopecte vel spingarde: ꝛ baliste applicari debent cunctaq; hec lateralia sunt machine ad feriēdū vel occidendū a longe. Sed vltra ordinē germanoꝝ sit aliqua turma eqtū grauis armature retro ponēda: ꝛ ī facie siue anteriori pre hoīes fortissimi: ꝛ optime armati atq; oēs primi p̄ septē vel octo ordines clypeos maximos habeāt: ꝛ saltē p̄ dimidiū aliquas lambas calibeas fortissimas: ꝛ a tergo: ꝛ ī dimidio ipsoꝝ portātiū clypeos alios viros fortes: ꝛ armatos immitti opꝫ cū lōgioribus lāceis q̄ germani deferunt. Et hic germani necessario vnū de duobus eligēt aut cū suis lāceis dissolute seu expedite cōtra portātes clypeos iacient vel lāceas suas ī cruce ponēt ne hostes ī dimidio eoꝝ crassēt. cōtra primā electionem dum germani cum lanceis suis dissolutos ictus exercituū scuratores in dimidio germanoꝝ ingredi possunt: ꝛ ibi quū omnes armati ensibus alijsq; brevibus armis cito ac faciliter totā germanoꝝ seriē devastare: ꝛ extra illum ordinē germani parū valent: ꝛ si lanceas in modo crucis sancti andree applicant qui longiores lanceas habent inter scuratores venientes absq; labore maximas crumpas cōtra germanos adducēt: ꝛ sic de facili in dimidio eoꝝ ingredi possunt: ꝛ dū in dimidio siue revoluti sunt equestres grauis armature maximo ipetu cōtra inimicos currere debēt: ꝛ gentes in similib⁹ veloces ac satis fortes exquirūtur. germani enim oēs natura pigri. ꝛ sic dū revoluti cuꝫ inimicis ꝛ extra ordinem inveniunt cā tarditatis vel inagilitatis eorum pauco moēto multa mala patiunt: ꝛ hic ordo quē assignauim⁹ semp ordini germanorū aduersabit eo quo eorū cōplexioni cōtrariat: ꝛ quēadmodū de istis dicim⁹ aduersus quascunq; alias nationes contrarias consuetudines ipsorum sunt inquirenda.

¶ Qualis ipērator eē ōbeat eo q̄ tpe necessitatis milites verbis ei⁹ obtēperēt. Cap. xv.

¶ De sermone ante cōflictū faciūdo nō ē nostruꝫ saltē in hoc dicendi genere. Verūtamē de principis aptitudine ad intimādas militib⁹ orationes aliqd assignabim⁹. Jn primis: etenim ita asserendū est quod imperator erga oēm exercitū tanq̃ pater frater soci⁹: ꝛ amic⁹ sit: Quoniā si asperrim⁹: ꝛ a cōi quersatione ac militārium vtilitate absonus necessitatis tempore circa oēs in odio seu tanq̃ alien⁹ habetur: ꝛ iccirco null⁹ voler suis preceptis parere. Si enim imperator taliter in sermone inquit filij dilectissimi fratres socij ꝛ amici nemo profecto in his dictis ipsum intelliger. Quū nunq̃ in eiusmodi cōversatione visus sit. Quā obrē quum de morte asperrimum sit ꝓsiderare quisq; miles libenti aīo si mō poterit a ꝓflictu diffugier: ꝛ q̃uis in certamine cōgredianꝫ tanq̃ gentes inter se ac principē divise oppugnant. Quapropter facillime atq; in brevi spacio dirumpunt. Decet itaq; imperatorem vt tanq̃ pater erga filios semp degat: ꝛ tūc ne cessitatis tēpore oēs vna verbis suis obtēperāt: ꝛ cūcta mādata perficiēt. Mā si optimi prīcipes: ꝛ ad bona subditoꝝ cōmunes quisnā precepta eorū distollet. Quādoqdē erga oēs tāq̃ ꝓpria habeāt. Si enim pretor dicet filij hactenꝰ vos experti estis oīa bona nostra in cōi vsu extitisse. nāq; extra nomen ac titulum imperatoriū nihil a vobis alienū habui quin vobis a me impartirū fuerit. Nūc aūt vos īsensos hostes aduersus nos preparatos prospicitis si diffugim⁹ aut imbecilles vel invalidi ad decertādū sumus nomē nostrū per plures ānos atq; susceptos labores deperdem⁹: ꝛ de vita nostra nulla spes habēda est: Quū inimici dū possunt inimicos interimere soleant: ꝛ si fortassis vite nostre parcent quodcūq; bonū ad substētādū ipsam auferēt. Qua de cā gladio perire nūc in ꝓflictu aut p̄ paucos dies ac semp in miseria pars vtiq; honorabilior esset eligēda. Quia nos hodie vel cras morituros esse nil ꝓtinus dubitādū. Quapropter assequi dz que bona sit seu militie cōgrua. Tres vero militaris ex principio vsq; ad finē semp ad devincendos inimicos vel ad moriendū in certamine ꝓgredīt: ꝛ ita vnusquisq; nostrū ob ei⁹ ꝛ militie honorē in q̄ busq; cōflictib⁹ oblat⁹ tanq̃ vir fortis cōtra inimicos asperrime pugnare debet. ¶ Si vero aduersarios devincim⁹ oīa gesta nostra preterita renovarent: ꝛ ꝓfirmatio cū maxima laude inerit: ꝛ in posteruꝫ plura bona in vita nostra habebim⁹. Quod nempe in laudē laborū nostrorū etiā post mortem a plurib⁹ comē

dabiť:ꝛ si oēs simul tanq̄ veri fratres amici:ꝛ consocij pugnamus indubitatam victoriā p̄e manib⁹ habem⁹. ¶Quꝛ vero milites cognoscunt de bonis rp̄alib⁹:ꝛ nominis fama simul cū principe participes fieri in quibusq̄ interioꝛib⁹ atq̄ exterioꝛib⁹ libēti aīo oēs simul cōgrediunť. Quumq̄ tot⁹ exercit⁹ cōiun cti pugnādo manet perdifficile erit deuictū iri. Sed citra hoc oportet milites in arte pugnandi sapientes esse. Qui enim nō recte scit quid facturus sit aut quō faciūdū nullo quidē pacto p̄cepta imperatoꝛis ad implere pōt. Quoniā in quacūq̄ re qui parum scit parū operari pōt. ¶Theutonici etenim semper vnūquēq̄ in iuuentute docent ordinem suū obseruare dū vero aliquis errat oēs acriter ipsum puniūt nedū tē pus exposcet itidē agat sitq̄ perditionis multoꝛū potissima cā:ꝛ sic in suis conflictibus suū ordinē obser uant. In alijs vero modis debellandi germani paucam vel fere nullam artem sciunt tandem finaliter qui libet optimus imperatoꝛ de omnibus exercitijs ac rebus bello occurrentibus milites suos edocere debet: ꝛ tunc in cunctis obediunt atq̄ seruiunt.

¶Quod exercitiū cuiq̄ cōpetat ad proꝛietatē sue etatis. Cap.xvi.

¶Quū superius varia coꝛporalibus viribus cōpetētia tetigimus iam merito aliquid reminiscendū est an si i iuuētute aut vō senectute vel si toto tpe etatis nr̄e huiuscemōi exercitia sequēda sint tāetsi p̄ euitāda plixitate paucis vbis explicabim⁹. Quaťr itētio nr̄a fuit ad iſtruēdū vel erudiēdū vires nr̄as posse i cul mē deueniť:ꝛ ibi alios hoēs supare. Quū aūt icipimus ob graueſcētē etatē aut p̄ aliquā aliā egritudinē declinať oīno ōbemus illo tūc a quocūq̄ exercitio cessare vbi alios supare voluerimus. Quia donec vires nr̄e deficiūt. Quisq̄ nobis ō facili obstať ac p̄ualeť poterit. Sꝛ qñ ō honoꝛis acq̄sitiōe nr̄a versať itētio dū i p̄traria disp̄ositōe reperimur palā. Hec eadē exercitia quocūq̄ tpe euitāda sunt. Si vō nos excusare voluerimus nihil p̄deſt q̄uis iſeramus iquātū senex vel infirmus bñ aut male hoc exercitiū facio. Si enim sufficiēter opamur talia vidētes aiūt honestius eē dať opaꝛ ad p̄seruādā valitudinē. modeste siqdē idispo sitionē vel defectū suū tegēdo: Nāq̄ hoc exercitiū ad viros dūtaxat sanos ac iuuenes robustos pertinet. ¶Si vō paꝛ opari possumus oēs vna iquiūt vere iste senex demēs ē:ꝛ corde delirus. Etate enī declinā te male oculis i similibus exercitijs p̄spicit nec prorsus imerito. Q̄ñqdē nā rectā serie obseruādo vnicuiq̄ quādā similitudinē illi rei q̄ aptioꝛes sumus p̄petētē affert. Ideo si q̄sq̄ pinguis p̄cipue i iferioꝛibus p̄ti bus respiciēdo fere nobis ipossibile vť:ꝛ p̄tra naturā q̄ leuis sit. Iccirco lꝛ aliqd leue i quātitate faciat ob vehemētiā artis aut p̄suetudinis semp tñ p̄tra fañ atq̄ alienū a sua disp̄ositōe apper. Quapropteꝛ i pla cidis:ꝛ ioꝛosis libēti aīo pueros audimus. In p̄silio aūt vel rebus arduis senes attēdimus. At quū hic oꝛ do naturalis sit volētes ipsuꝛ dirimiť assidue errorē i ignorātiā cōmittimus ō quo vbiq̄ extat exēplū vt- pote si q̄sq̄ hō muliebꝛe opus inire vult aut mulier virile exercitiū sibi vēdicat:q̄ q̄uis mulier viribus:ꝛ arte exercēdi arma seu q̄busq̄ alijs ad validos ac strenuos viros p̄tinētibus calleat frequēter intermixta murmuratiōe laudamus aut ō ea sermocinamur. Quū penes nos qdā intrinsecus itētus sit quo icitamur ad cogitādū huiuscemodi exercitia mulieribus nō attinere. Quocirca raro vel nūq̄ mulieres p̄decētē gra tiā ac lepoꝛē possidēt ad exercēdas viroꝛ artes. ¶Et si aliqs hō vel mulier vult operā nauare ad aman dū cū lasciuia tāq̄ isan⁹ apud oēs reputať quū solis adolescētib⁹ eusmodi p̄siliū attineat. Quāq̄ i oībus etatib⁹ amare:ac diligere debeam⁹:nō tñ i lasciuia aut stultitia quēadmodū iuuenes solēt:ꝛ sic q̄ñ dicim⁹ turpe eē senibus ad puerilia declinare p̄ mēbroꝛ delectatiōe capiť in quo siqdē maxima vsať disparitas iter iuuenū ac senīū extremitates. Tūc enīꝛ adolescēs laudaťdū i sapiētia:ꝛ qete senes imittať. Sed tñ nū q̄ senex laudať volēs iuuenes imitari:tāetsi iuuenes nō debeāt senīū pigritia:ꝛ tarditate vti nisi tātū eoꝛ moderatiōe. Pigritia enīꝛ ex pte coꝛporis est: Moderatio vero siue p̄siliū aīe:ꝛ iccirco senex laudamus animaꝛ vsui vacātē eo q̄ a natura sibi p̄gruere vť qa sicut p̄ etatē declinam⁹ vel ad senīū tēdim⁹ mēbra nostra attenuanť:ꝛ debilitanť:ꝛ interiꝛ rōnales aīe ad suū finē:ꝛ mēbroꝛ exolutionē appropinquāt: in q̄b⁹ comprehense erant aīme: vnde per intrinsecum instinctum cognoscim⁹ quatenus senes in animaꝛ virib⁹ sint valituri:ꝛ in coꝛporali roboꝛe defecturi. ¶De adolescentibus vero longe aliter sentimus.

FINIS.

Impressum Mediolani per Joannem Angelū scinzenzeler anno domini. M.cccc.viij die xxvij. Julij.

¶Hec duo capitula non sunt in locis propijs:quia oblita fuerunt:Primum siquidem vbi de apponē dis manibus in voltis fit mentio:Alterum vero vbi agitur de modo equitandi: aut deducendi personaz cum equitatur:ponendum erat.

¶Qualiter in omnibus leuitatibus membra nostra quo ad vires subleuāda sunt. Cap.

¶In omnibus girationibus cursu:aut saltatione vnum tanqz potissimum semper quo ad vires obseruā dum est.Videlicet quod omnia membra nostra quantum possumus sursum extollamus: sub quo ordine fit quod non debemus firmare super manum ad partem inferiorem dum aliquam volumus agere voltā: immo manus adherere debet parieti selle:tabule:z similibus:tamen est pellendum seipsam manum:atqz parietem in altitudine:nam si manum tanqz ad inferiorē partem firmaremus pro difficile esset tunc age re voltā:vt debetur: nam cito cademus:z si forte ssis giratio fit diminuta atqz inualida erit.

¶Qualiter ad seriēdum cum pedibus dum equitatur ad modum hyspanum oportet cir ca dimidium selle sedere. Cap.

¶Quia superius tanquam vniuersalem regulam posuimus quod dum equitamus frons debet fere eue nire per lineam rectam super punctas pedum:aliqua est agenda excessio:veluti dum in modo hyspano: q ad gianetam vocari soler equitatur:nam in tali more equitandi habetur quod tantum pedes in cursu seu carera moueantur:non tibie:nó crura:non thorax:non brachiuz:non collum:non caput:aut facies:z quan to pedes in eo cursu velocius mouentur:tanto magis equitator ipse commendatur:z hoc fieri firmando corpus super pedes impossibile est:nam si super manum firmamur:z ipsaz mouere volumus: totum bra chium vniformiter mouetur:z pari modo pes cum tibia se habet:nam dum super pedem manemus mo uendo ipsum oportet totam tibiam mouere. ¶Et ita equitatores in modo hyspano ad gianetam circa dimidium selle sedent:z super nadicas firmantur:vt pedes liberi maneant:vt ipsos solos mouere queant: Verumtamen hec consuetudo equitandi tantummodo ad transiendum careram valere potest:non enim in conflictu aut scaramucia armorum: nec quidem ad projciendum hastam valet: quoniam sedendo in dimidio selle debiles manemus:z sic cum parua obiectione:vel altera aduersitate cadere possumus. Qua de causa in cōmuni:atqz optima equitatione arcione posteriori cum nadicis adherēdum est: subleuate ta men hoc ē quod super pedes:non autē super nadicis firmemur:z ad hoc agendum necesse est super par tem anteriorem cum fronte tendere:non tamen declinando nisi dirigendo humeros in altum ad anterio rem partem tendendo.